

TEORIJA IN PRAKSA

REVIIA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1981, LET. XVIII, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

3

IZ VSEBINE

Boris Majer: Za samoupravni koncept revijalnega tiska

Vojan Rus: Komunisti, morala in samoupravljanje

France Černe: Temelji Marxove teoretične metode
v politični ekonomiji (posebej socializma)

Pogovor z avtorjem: Ob izidu knjige »Javno mnenje in
samoupravna demokracija« se pogovarja z uredništvom njen avtor
France Vreg

Ilja Mrmak: O vzrokih »eksplozije« izobraževanja

Karl W. Deutsch: Raziskovanje političnih procesov
v spreminjajočem se svetovnem sistemu

Ranko Pečkovič: Zahodni vplivi v gibanju neuvrščeniosti

Mojmir Mrak: Iran — dve leti po revoluciji

TEORIJA IN PRAKSA

1981

3

revija za družbena vprašanja, let XVIII, št. 3, str. 293—436,
Ljubljana, marec 1981, UDK 3 YU ISSN 0040—3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani;
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapažne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Zetrič, Boštjan Pirč, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Struk, Franc Šali, Mile Šetinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Mihelič, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 120 din, za druge individualne naročnike 200 din, za delovne
organizacije 350 din, za tujino 500 din; cena enojne številke v prosti prodaji 30 din in dvojne
številke 45 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ)
3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

BORIS MAJER: Za samoupravni koncept revijalnega tiska 295

ČLANKI, RAZPRAVE:

VOJAN RUS: Komunisti, morala in samoupravljanje 299

FRANCE ČERNE: Temelji Marxove teoretične metode v politični ekonomiji (posebej – socializma) 314

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

JANEZ STANIČ: Novi vidiki gospodarskega razvoja Sovjetske zveze (ob 26. kongresu KP SZ) 328

SLAVA PARTLIČ: Se res vračamo k zemlji? 335

POGOVORI Z AVTORJEM:

FRANCE VREG: Javno mnenje in samoupravna demokracija 343

AKTUALNI GOSPODARSKI PROBLEMI:

MIRAN MIHELČIČ: O stopnji (ne)konkretnosti pri družbenem usmerjanju delitve dohodka 350

DRUŽBA IN IZOBRAŽEVANJE:

ILJA MRMAK: O vzrokih »eksplozije« izobraževanja 360

NAŠ PREVOD:

KARL W. DEUTSCH: Raziskovanje političnih procesov v spreminjajočem se svetovnem sistemu 377

MEDNARODNI ODNOSI:

RANKO PETROVIČ: Vplivi zahoda v gibanju neuvrščenosti 384

SODOBNI SVET:

MOJMIR MRAK: Iran – dve leti po revoluciji 401

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

PETER KLINAR: O delu Slovenskega sociološkega društva 412

PRIKAZI, RECENZIJE:

THEODOR SCHWEISFURTH: Sozialistisches Völkerrecht? 414

ERNEST PETRIČ: Mednarodnopравни položaj slovenske manjšine v Italiji (Bojko Bučar) 417

Med novimi knjigami 420

Iz domačih revij 424

Bibliografija knjig in člankov 427

Avtorski sinopsisi 431

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
let. XVIII, št. 3, str. 293–436
Ljubljana, marec 1981

CONTENTS

EDITORIAL:

BORIS MAJER: For a Self-Management Conception of Periodicals 295

ARTICLES, STUDIES:

VOJAN RUS: Communists, the Code of Ethics and Self-management 299

FRANCE ČERNE: Foundation of Marx's Theoretical Method in Political Economy (of Socialism in particular) 314

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

JANEZ STANIČ: New Aspects of the Economic Development in USSR (in view of the 26th Congress of the Soviet Union Communist Party) 328

SLAVA PARTLIČ: Back to the Soil? 335

DIALOGUE WITH THE AUTHOR:

FRANCE VREG: Public Opinion and Self-Management Democracy 343

CURRENT ECONOMIC PROBLEMS

MIRAN MIHELČIČ: The Degree of the (non) Concrete in the Direction of Distribution of Income 350

SOCIETY AND EDUCATION:

ILIJA MRMAK: Reasons Leading to the "Explosion" of Education 360

THE TRANSLATION:

KARL W. DEUTSCH: Political Research in the Changing World System 377

INTERNATIONAL RELATIONS:

RATKO PETKOVIČ: Western Influences in the Movement of the Non-alignment 384

THE WORLD OF TO-DAY:

MOJMIR MRAK: Iran - Two Years after the Revolution 401

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:

PETER KLINAR: The Work of the Slovene Sociological Association 412

REVIEWS, NOTES:

THEODOR SCHWEISFURTH: Sozialistisches Völkerrecht? (Ernest Petrič) 414

A Survey of New Books 420

From Domestic Reviews 424

Bibliography of Books and Articles 427

Author's Synopses 431

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

БОРИС МАЙЕР: За самоуправленческую концепцию периодики 295

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ВОЯН РУС: Коммунисты, мораль и самоуправление 299

ФРАНЦЕ ЧЕРНЕ: Основы теоретического метода Маркса в политической экономии (социализма в частности) 314

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

ЯНЕЗ СТАНИЧ: Новые аспекты экономического развития Советского Союза (к 26. Съезду КП СССР) 328

СЛАВА ПАРТЛИЧ: Возвращение к земле? 335

РАЗГОВОР С АВТОРОМ:

ФРАНЦЕ ВРЕТ: Общественное мнение и самоуправленческая демократия 343

АКТУАЛЬНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ:

МИРАН МИХЕЛЧИЧ: О степени (не)конкретности в общественном направлении распределения дохода 350

ОБЩЕСТВО И ОБРАЗОВАНИЕ:

ИЛИЯ МРМАК: О причинах „эксплозии“ образования 360

НАШ ПЕРЕВОД:

КАРЛ В. ДЕУЧ: Исследование политических процессов в изменяющейся мировой системе 377

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

РАНКО ПЕТКОВИЧ: Влияния Запада на движение неприсоединенных 384

СОВРЕМЕННОЙ МИР:

МОЙМИР МРАК: Иран - два года после революции 401

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:

ПЕТЕР КЛИНАР: О работе словенской социологической ассоциации 412

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ТЕОДОР ШВЕИСФУРТ: Sozialistisches Völkerrecht? (Эрнест Петрич) 414

Среди новых книг 420

По страницам отечественных журналов 424

Библиография статей и книг 427

Авторские синопсисы 431

BORIS MAJER

Za samoupravni koncept revijalnega tiska

Že dolgo govorimo o tem, da je naše revijalno življenje v krizi. Da revije niso tisto, kar od njih pričakujemo; da so premalo odprte za nove ustvarjalne pobude; da premalo vzrajno in odločno razčiščujejo sporna vprašanja; da ni dovolj polemike, idejnega boja, ustvarjalnega dialoga; da nimajo dovolj jasnega uredniškega koncepta itd.; da obstoji na eni strani prehuda idejna samocenzura (tako avtorjev kot posameznih urednikov), na drugi strani pa pretirani liberalizem, pomanjkanje kakršnihkoli idejnih in strokovnih kriterijev. Bolj ali manj splošno mnenje je, da je te in podobne pomanjkljivosti mogoče popraviti z boljšo uredniško politiko, z drugačnim pristopom do avtorjev, z večjo angažiranostjo programskih svetov, strokovnih društev, družbenopolitičnih organizacij itd. Ne more biti dvoma, da je mogoče po tej poti veliko narediti, spremeniti in izboljšati. Vendar pa – tako menim – vse te reforme in izboljšave (za katere si je treba brez dvoma prizadevati) ne razrešujejo bistvenega vprašanja: ali tradicionalni koncept revijskega tiska, kakršnega smo podelovali iz preteklosti in kakršnega v bistvu gojimo tudi še danes, ustreza v celoti možnostim in potrebam samoupravne socialistične demokracije, kakršno razvijamo in za kakršno se borimo, in ali t. i. kriza revijalnega življenja, vse tiste pomankljivosti, o katerih govorimo, niso navsezadnje nič drugega kot izraz, posledica krize koncepta, ki preprosto ne ustreza več možnostim in potrebam naših današnjih družbenih odnosov.

Gotovo je, da revije (Književne, kulturne, družboslovne) ne morejo biti danes več tisto, kar so bile v preteklosti: subjekti nacionalne, kulturne, strankarsko-politične identitete (ali vsaj ne več pretežno in izključno), ker je ta vloga prešla na institucije državne suverenosti slovenskega naroda in samoupravno združenega dela, ki vključuje v svojem sestavu tudi kulturno ustvarjalnost kot poglobitveni predmet revijalnega življenja. Še v globljem nasprotju z možnostmi in potrebami samoupravne socialistične demokracije pa bi bilo, če bi se revije hotele konstituirati kot subjekti identitete posameznih opozicionalnih struktur ali teženj v naši družbi, bodisi anarholiberalističnih bodisi birokratsko-dogmatičnih. Nobeno nakučuje ni, da se takšne, v bistvu preživele in konservativne koncepcije

revijalnega življenja pojavljajo in se bodo še pojavljale, zdaj pod plaščem boja za človeške svoboščine, za svobodo umetniškega in znanstvenega ustvarjanja, drugič pod zastavo boja za ortodoksni marksizem-leninizem v takšni ali drugačni dogmatični varianti.

Če hočemo pravilno opredeliti vlogo revijalnega tiska v današnjem času, moramo izhajati iz analize možnosti in potreb naše družbe kot samoupravne socialistične demokracije, ne pa iz tradicionalnega modela literarne revije, oziroma, kot pravimo danes, revije za družbena in kulturna vprašanja. Če sledimo Marxovi misli (ki ni slučajna domislica, temveč epohalno znanstveno odkritje), da zavest, duhovna, idejna produkcija ni stvarnik, »demiurg« zgodovine, »realnih družbenih odnosov« (idealizem), a tudi ne zgolj njihov odraz ali izraz, ki bolj ali manj pravilno, bolj ali manj (ideološko) popačeno odseva objektivno stvarnost (stari predmarksistični materializem), temveč specifična praksa, v kateri se ljudje, kot pravi Marx, zavedo svojih konfliktov in jih izbojujejo – tedaj je jasno, da je treba tudi na »revijalno produkcijo« gledati kot na sestavni del realnih (v naši družbi: samoupravno socialističnih) družbenih odnosov z vsemi protislovji, ki jih vsebujejo. Ali drugače povedano: tudi revijalno življenje ne more biti iz realnih družbenih odnosov izvzeta in nad njimi lebdeča, sama sebi zadostujoča duhovna produkcija (kar je sploh samo iluzija), a tudi ne goli odraz ali izraz v realnosti potekajočih družbenih procesov, zgolj njihovo »ogledalo« (ravno ali ukrivljeno), temveč prav »specifična praksa« (filozofska, znanstvena, umetniška, teoretična v najsplošnejšem pomenu besede), ki znotraj realnih družbenih odnosov – ne zunaj njih ali nad njimi – s svojimi specifičnimi sredstvi, v svojem specifičnem »jeziku«, na »teoretični ravni« pretvarja objektivne družbene procese »na sebi« v procese »za nas«, s čimer se v smislu »spoznane nujnosti« sploh šele odpre možnost za njihovo zavestno obvladovanje, razreševanje in usmerjanje. Kot »teoretična praksa« more in mora idejna, duhovna produkcija prehitovati realne družbene odnose, ne da bi izgubila stik z njimi ali se od njih odtrgala (medtem ko bi kot »odraz« ali »izraz« lahko hodila le za njimi ali v najboljšem primeru vstric z njimi). V tem je njena prometejska vloga, njen izziv in njena udeležba v razreševanju objektivnih družbenih protislovij, v prognoziranju, usmerjanju in načrtovanju družbenih procesov.

Če naša družba na današnji stopnji svojega razvoja, v vse bolj zapletenem spletu protislovij, ki jih mora razreševati, kaj zares potrebuje, potem je to pogum in smelost mišljenja, odkrivati nove, še nepoznane poti in možnosti, ustvarjati novo. To novo pa ne more vznikniti kot feniks iz pepela, ne more nastati iz nič, temveč le na podlagi vsega dosedaj znanega, preskušenega in odkritega, le na skrajni konici sodobnega znanstvenega, političnega in kulturnega razvoja. Šele na tej točki lahko ustvarjalna domišljija razpne svoja krila, šele tu se začne resnično ustvarjanje novega. Hkrati pa se novo tudi ne more roditi brez preskušanja novih miselnih možnosti, novih zamisli, brez tistega, kar bi pogojno lahko

imenovali »miselni eksperiment«. In prav revije bi mogle postati prostor takega miselnega eksperimenta, obvezujočega in neobvezujočega hkrati. Obvezujočega v tem smislu, da nadaljuje tam, do koder je prišla sodobna znanstvena, družbena, politična, umetniška misel v svojih najboljših dosežkih, neobvezujoča pa v tem smislu, da nima značaja družbeno veljavnega stališča, temveč značaj hipoteze, miselnega (ali umetniškega) eksperimenta, ki ne obvezuje, a je po svoji osnovni usmerjenosti vendarle vključen v iskanje še naprednejšega, še bolj humanega, še bolj osvobajajočega od doslej znanega ali obstoječega.

Menim, da bi morale danes revije iskati novo identiteto, ki ne more biti več tradicionalna identiteta naroda (v smislu narodnega prebujanja, boja za narodni obstoj itd.), identiteta klasične politične stranke ali frakcije in še manj klike ali klana, temveč identiteta samoupravne socialistične demokracije, ki se konstituira kot pluralizem samoupravnih interesov (in ne kot pluralizem nasprotujočih si razrednih interesov in političnih strank, kar je značilno za meščansko parlamentarno demokracijo). Ta nova identifikacija je dialektični proces boja za uveljavitev izbranega samoupravnega interesa in hkrati za njegovo usklajevanje z drugimi, prav tako legitimnimi samoupravnimi interesi, v skupnem naporu za uresničevanje dolgoročnega zgodovinskega interesa naše družbe. Samoupravne interese kot kristalizacijska jedra nove možne identifikacije in diferenciacije revijalnega življenja bi bilo vsebinsko mogoče definirati kot pluralizem programov (raziskovalne, znanstveno-teoretične, tehnološke, znanstveno-poljudne, umetniške, estetsko-kritične produkcije itd.).

Boj za uveljavljanje in usklajevanje samoupravno socialističnih interesov kot temelj nove identifikacije in diferenciacije revijalnega življenja tudi v pogojih naše samoupravne socialistične demokracije ne more potekati zunaj »realnih družbenih odnosov«, temveč znotraj njih kot njihov »ozavedeni« del, področje, instanca ali praksa, skozi katero se ljudje »zavedo svojih konfliktov in jih izbojujejo«. In če je temeljni konflikt našega današnjega družbenega razvoja spopad socialističnega samoupravljanja na osnovi družbene lastnine s skupinsko-lastninskimi na eni strani in državnolastninskimi interesi in težnjami na drugi, če je v tem zgodovinskem trenutku to osnovni razredni konflikt v naši družbi in če je od razrešitve tega konflikta odvisna celotna nadaljnja usmeritev našega družbenega razvoja, tedaj je jasno, da je boj za uveljavljanje in usklajevanje samoupravno socialističnih interesov kot kristalizacijskih jeder za novo identifikacijo in diferenciacijo tudi znotraj našega revijalnega življenja sestavni del bitke za uveljavitev in zmago socialističnega samoupravljanja nasproti obema samoupravljanju nasprotujočima težnjama, bitke, ki na področju kulture, na »teoretični ravni« poteka v obliki boja idejnih, estetskih, umetniških konceptov, tokov in usmeritev, ki jih mora znati marksistična kritika identificirati in dešifrirati.

Pluralizem samoupravnih interesov na področju kulturnega in – v njegovem okviru še – posebej revijalnega življenja, bo ostal zgolj zamisel,

če se kulturno in revijalno življenje ne bo vse bolj razčlenjevalo in diferenciralo po *samoupravno dogovorjenih programih*, če se ti programi ne bodo med seboj samoupravno usklajevali ter usmerjali v skupno strugo dolgoročnega zgodovinskega interesa naše družbe. Dosedanji, iz preteklosti podedovani koncept revijalnega življenja to le v manjši meri omogoča. Vse dotlej, dokler se bo v delu pišoče in ustvarjajoče inteligence (zlasti humanistične) ohranjala (elitistična) predstava o posebnem poslanstvu revije kot »kritični zavesti časa«, ki je *izvzeta* iz realnih družbenih odnosov in *stoji nad njimi*, dokler se bodo revije skušale konstituirati kot »centri moči«, ki naj posameznim skupinam zagotove (na kratko povedano) monopolni položaj v kulturi ali vsaj na določenem področju kulture, toliko časa bo naše revijalno življenje še naprej v permanentni krizi, ki bi se še poglobljala, kolikor bolj bi posamezne protisamoupravne (meščansko-liberalistične, ultra-levičarske, birokratsko-etatične, pa tudi enostavno vulgarno-potrošniške) težnje in strukture iskale svoja oporišča, svoje idejno zaledje, oziroma se skušale idejno uveljaviti tudi in prav skozi medij revijalnega življenja. Eno so »dobri nameni« (in iluzije) posamezne skupine pišoče inteligence, drugo pa je neizprosna logika razrednega boja, ki je v naših konkretnih okoliščinah predvsem spopad samoupravljanja z državno-administrativnimi, državno-birokratskimi ter grupno-lastninskimi težnjami in njihovo ideologijo. Kot sestavni del »realnih družbenih odnosov« se tudi »revijalna produkcija« ne more izogniti temu boju, temu spopadu, se povzdigniti nadenj, ga (»znanstveno«) opazovati »od zunaj« kot umišljena »kritična zavest«, temveč je nujno znotraj njega, saj se kot njegov sestavni del mora hočeš nočeš opredeljevati in tudi se opredeljuje s svojimi konkretnimi stališči, postopki, s svojo konkretno uredniško in programsko prakso.

Še posebno veliko odgovornost imajo v tem pogledu družboslovne revije, med katere spada tudi »Teorija in praksa«. In čeprav je mogoče nasplošno reči, da se je v svoji uredniški in programski praksi vseskozi odločno opredeljevala samoupravno in socialistično, je vendarle prav, da se od časa do časa kritično izpraša, da kritično preanalizira svojo uredniško in programsko politiko, da ugotovi svoje šibke točke ter še jasneje opredeli svoj program. In najbrž prav tako ne more biti dvoma, da se mora s še večjo zavzetostjo in doslednostjo kot doslej angažirati za idejno in teoretično razčiščevanje vseh tistih vprašanj, ki predstavljajo v tem trenutku jedro, ključni člen osnovnega spopada v naši družbi, ključni člen boja za nadaljnje razvijanje in uveljavljanje samoupravnih družbenih odnosov na obeh ravneh tega boja: v teoriji in v praksi (kot nas zavezuje naziv naše revije), da bi tako prispevala tudi svoj delež k postopnemu uresničenju tistega, samoupravnim družbenim odnosom ustrežajočega koncepta revij in revijalnega življenja, ki edini lahko produktivno preseže obstoječo revijalno krizo ter odpre revijalnemu življenju nove možnosti, a ga hkrati postavi tudi pred nove naloge in odgovornosti.

Komunisti, morala in samoupravljanje

1. Samoupravna morala

Tu se morem dotakniti samo nekaterih vidikov morale, tistih, ki so obenem najbolj nujni in zamegljeni na glavnih križiščih naše samoupravne poti.

Morale in etike ni mogoče zaobiti, ko se zastavljajo bistvena vprašanja: o odnosu med samoupravljanjem kot institucijo in samoupravljanjem kot družbeno akcijo, o posebnem mestu zveze komunistov v samoupravnem sistemu, o odnosu komunistov in malomeščanov, o tem, kaj bi pravzaprav vse morala biti stabilizacija ipd.

Glede morale in etike vladajo v naši družbi precejšnje nejasnosti in protislovja.

Morda bo ta trditev kasneje jasnejša, če že zdaj z Marxom rečemo, da je morala posebna proizvodnja, v kateri je prisoten tudi splošni zakon produkcije. Posebnost prave, človečne moralne prakse bi bila v tem, da ustvarja, zavestno oblikuje človečne družbene odnose. Kjer samoupravljanje ni več samo pravna institucija ali strankarski program, kjer se samoupravljanje spreminja v akcijo množic, ki zavestno oblikujejo svoje odnose – tam postaja samoupravljanje tudi jedro socialistične morale.

Prvo protislovje v naši samoupravni morali je med njenim videzom in imenom na eni in njeno dejanskostjo na drugi strani. Tisto, kar mnogi iskreno smatrajo za enotno samoupravno moralo, je pogosto le mešanica različnih moral od tradicionalne kmečke in religiozne morale majhnih skupin (družine, sosedov, bližnjih), prek drobnolastniške in asketsko-demokratske morale do prave socialistične samoupravne morale. V naši družbi je tudi zaostreno protislovje med velikim objektivnim pomenom morale prav za samoupravni socializem in pogostim zanikanjem morale:

– Na eni strani je morala zaostrena objektivna potreba, včasih tudi objektivna praznina samoupravne prakse.

– Na drugi strani pa v precejšnjem delu jugoslovenske profesionalne teorije in v vsem izobraževalnem sistemu vladajo še precejšnje nejasnosti glede morale. Te nejasnosti gredo tako daleč, da nekateri povsem zani-

kajo pomen morale za samoupravljanje in celo trdijo, da je morala samo nekaj starega, odtujenega.

Te nejasnosti imajo dva izvira.

Eden je stara, metafizična etika; le-ta je moralo pogosto zoževala ali na čustva, ali na mišljenje, ali na govor (na stavke, na izgovorjena in napisana pravila). S tem je nehote podpirala odtujeni moralizem in ga mešala z moralo. Kdor se ne more otresti teh metafizičnih pojmov, ne bo nikoli dojel, kaj je moderna in samoupravna morala. Samoupravne morale tudi ne more dojeti tisti, ki svojo določbo morale zoži samo na tradicionalno moralo ali samo na asketsko moralo.

Drugi izvir zametavanja etične in moralne razsežnosti samoupravljanja so malomeščanski pojavi, kot tehnokratizem, birokratizem in lažni liberalizem, ki se hočejo otresti vsake samoupravno-demokratske kontrole in vsakega objektivnega merila. Zato jim je morala na poti. Tu gre za razredni odnos: na eni strani so potrebe proizvajalcev-samoupravljalcev, ki jim je morala način dejavnega povezovanja, na drugi strani pa so malomeščanski ostanki, ki jim je taka morala napoti.

Ker nas tukaj posebej zanima mišljenje idejnih ustvarjalcev in pobudnikov jugoslovanskega samoupravljanja, bom dobesedno navedel stališče iz Kardeljevega pisma: »Menim, da je zavestno angažiranje socialističnih sil v idejni utemeljivosti morale socialistične samoupravne družbe eden od bistvenih pogojev za nastajanje avtentične nadgradnje sistema socialističnega samoupravljanja.« To pismo je iz decembra 1977. leta, torej iz časa, ko je Kardelj pisal o smereh razvoja samoupravnega socialističnega sistema.

Naj omenim še Engelsovo stališče v Anti-Dühringu, da bo dejanska človeška morala možna šele v brezrazredni družbi¹ (kot vemo, je Marx ta stališča bral in podprl).

Preden se srečamo z moralo v naši družbi, moram omeniti nekatere splošne odnose med moralo in samoupravljanjem.

Najprej nekaj predpostavk, ki niso v neposredni zvezi s stanjem pri nas. Kjerkoli se v sodobnem svetu pojavijo samoupravne institucije, so velik zgodovinski napredek. Vendar bi bile samoupravne institucije, ki bi bile postavljene samo na pravni, ustavni način, očitno samo forma, ne bi pa bile še samoupravna vsebina. Praksa v samoupravnih institucijah – celo v prihodnjem, veliko bolj razvitem samoupravljanju, kot je naše – še ni avtomatično samoupravna praksa.

Samoupravne vsebine se uresničujejo s stalnim odločanjem med različnimi možnostmi, potrebami in interesi, ki so prisotni v vsaki situaciji. Samoupravljanje, osvobajanje dela bo vedno tako izbiranje. Delo samo sebe stalno in najbolj osvobaja, kadar uresničuje optimalne odločitve o samem sebi. Niti optimalne niti običajne pozitivne samoupravne odločitve ne nastajajo nikoli avtomatično, po samotoku, ampak vedno po določ-

¹ F. Engels, Anti-Dühring, Ljubljana 1948, str. 107.

nem izbiranju. Zato so – če želimo uresničevati samoupravno moralo in samoupravne vsebine – vedno objektivno potrebna vrednostna merila, ki se dialoško združujejo s konkretno situacijo. Šele taka zavestna človečna praksa stalnega oblikovanja in uresničevanja odnosov je samoupravna morala, je vsebina samoupravljanja.

Zelo pomembno je temeljno Kardeljevo merilo za vrednotenje. To so človeške potrebe, temeljne potrebe in konkretna človeška celota. Mislim, da so merila samoupravno-moralnega izbiranja najbolj objektivno utemeljena, če so zavestno utemeljena v celoti temeljnih človeških potreb in vrednot in v njihovi združitvi s konkretnimi pogoji.

S temi merili in pojmi se bomo soočili z nekaterimi pojavi v naši današnji samoupravni morali in samoupravljanju.

Zakaj je morala danes pri nas zaostreno objektivno vprašanje, zakaj je nujna potreba in ne samo teoretični problem?

Očitno so pri nas zaživele nekatere izrazite samoupravne vsebine, so pa očitne tudi precejšnje praznine; še najdemo kje samo gole samoupravne forme. Da ne bi o naši samoupravni morali govorili samo abstraktno ali pa samo čustveno vzneseno, bom kar začel pri tako otipljivem problemu, kot ga navajajo nekateri naši sociologi.² V številnih podjetjih v Jugoslaviji je že moderna oprema, ki pa jo porabljajo dosti manj kot v kapitalističnih deželah. Se pravi: delo tukaj še ni dovolj osvobojeno, ker ga pritiska njegova lastna investicija kot neuporabljeno gospodarsko breme, kot njegovo še ne prilaščeno, delno odtujeno minulo delo. To minulo delo še ni postalo v zadostni meri dejanska družbena lastnina: proizvodna sredstva se namreč spreminjajo iz pravne v dejansko družbeno lastnino, šele ko jih tekoče delo, ko jih združeni proizvajalci zares porabljajo in upravljajo. Vsi vemo, da tega ni povzročil noben politični pritisk niti politični manever, ampak preprosto pomanjkanje take funkcionalne morale, kakršno zahteva samoupravno-industrijska družba. Nikakor ne mislim, da se vsa naša socialistična morala zoži samo na to samoupravno-industrijsko moralo; vendar je v Jugoslaviji samoupravno-industrijska morala eno od glavnih vprašanj, ker prehajamo iz poljedelske v industrijsko deželo. Kapitalistična industrijska družba se v katoliških deželah ni mogla razcveteti, dokler ni meščanstvo izgradilo svoje protestantske morale. Seveda ne plediram za uvoz le-te, ampak za izgraditev posebne, zavestne samoupravljalške industrijske morale in discipline, ki je samo del v okviru širšega humanističnega vrednotenja in uresničevanja.

Pri tem je precejšnje vprašanje tudi morala profesionalnega vodilnega sloja, direktorjev in podobnih profesionalnih upravljalcev. Pri nas je precej dobrih direktorjev s precej skromnimi dohodki, ki dojemajo in podpirajo samoupravljanje; ti že imajo to samoupravno-industrijsko moralo. Bolj pa so »zanimivi« vodstveni kadri podjetij z izgubami in na robu

² Na primer dr. Bogdan Kavčič v referatu na posvetovanju Jugoslovanskega centra za teorijo in prakso samoupravljanja, 27. in 28. I. 1981.

rentabilnosti, nadalje vsi neplodni »upravljalci« v SIS in vsa tista masa, ki sedaj juriša iz proizvodnje na položaje administratorjev in profesionalnih upravljalcev. Tu se verjetno najbolj čuti pomanjkanje take, recimo pogojno, moderne samoupravljske industrijske morale in samodiscipline. Ne govorim o teh vodilnih kadrih, ker bi bili delavci angelci (tudi v njih se bije stalno huda moralna bitka), ampak zato, ker je na naši razvojni stopnji možnost množične samoupravljske morale in discipline v precejšnji meri odvisna od organizatorjev proizvodnje in profesionalnih upravljalcev. Odvisna je (tudi) od načina pripravljanja sestankov, od informiranja delavcev, od oblikovanja temeljnih in lahko razvidnih predlogov možnih odločitev (še le na take predloge lahko dá delavec svojo tretjo inačico predloga), od delovne discipline samih voditeljev; od vsega tega je odvisno, v kakšni meri se bo samoupravna morala uresničevala. Celo povprečen delavec, ki ni prav noben angel, se bo zelo verjetno že zaradi lastnega materialnega interesa strinjal, da ne dela efektivno, kot je pri nas marsikje povpreček (ali še manj), samo 5 ur, ampak tudi efektivnih 6 ur, če bo za to dobival stalno za 20% večji dohodek.

Zato je ključ prehoda na višjo stopnjo proizvodnje ter morale in samoupravljanja v veliki meri: morala organizatorjev proizvodnje. Tudi vprašanja stabilizacije, inflacije itd. so v znatni meri povezana z vprašanjem samoupravne socialistične morale.

Odločitev, ali nam bo stabilizacija – kot dolgoročni proces – uspela ali ne, bo v precejšnji meri odvisna od tega: ali se bo hitreje kot doslej krepila samoupravno-industrijska, samoupravno-poslovna morala. Pri neuspehih številnih poskusov, da ozdravimo jugoslovansko gospodarstvo, ima precejšen delež tudi dejstvo, da nismo dovolj izgradili ustrezne funkcionalne morale (navad), ki bi bila prisotna znotraj konkretnih gospodarskih in družbenih tokov (ne pa kot neko zunanje pridiganje). Če hočemo zvišati storilnost dela, je to očitno možno predvsem s kvalitetnejšo dejavnostjo, z boljšo organizacijo dela, z boljšo porabo sredstev, z bolj ustrezno in stimulatивно delitvijo, z boljšimi medsebojnimi odnosi v podjetjih, z večjo delovno disciplino. Vse to spada v samoupravno-industrijsko moralo in vse to je toliko bolj potrebno, kolikor bolj naša dejanska proizvodnja že zaostaja za dobro opremo in investicijami; njih more oživiti samo zavestna človeška dejavnost. Očitne so tudi posledice odsotnosti take morale: slab delavec in slab direktor se dopolnjujeta. Vodstveni kadri, ki samo sedijo na toplem, ne bodo mogli nikoli pridobiti in organizirati delovnih ljudi za uspešnejše delo. Obseg in kakovost produkcije (materialne, duhovne, družbenopolitične) se ne bosta nikjer zboljšala brez dejavne samoupravne morale: če lenarijo vodeči, bodo tudi delavci; če vodeči zavzemajo stališče enačarske morale, ga bodo verjetno tudi delavci (v tem zadnjem modelu vodeči malo delajo, imajo pa tudi majhne dohodke; tedaj so tudi delavci zadovoljni z nizko plačo ob nizki produktivnosti, s čimer »prihranijo« moči za »honorarno« delo izven tovarne). Zveza komunisti-morala-sa-

moupravljanje bo, upam, še bolj očitna in življenjska, če se prej na kratko zadržimo ob našem posebnem malomeščanstvu.

2. Samoupravljanje in malomeščanstvo

Pri nas pogosto govorimo o malomeščanščini. Ta pojavnost je res precej množična, vendar jo je težko izmeriti, ker se neprestano spreminja in prepleta z drugimi težnjami. Korak dalje pa bi lahko naredili, če bi precizirali nekatere pojme glede malomeščanstva in njegovih glavnih oblik. S tem je nujno vsaj začeti, ker je res, da tudi marksisti govorimo o tem pogosto precej nedoločeno. Za začetek bom zato postavil nekaj začetnih hipotez in začetnih definicij v zvezi z malomeščanstvom.

Naš samoupravni socializem je v vsakodnevnem in množičnem spopadu z malomeščanstvom. Malomeščanstvo je namreč skupna zveza pojavov, ki se zde zelo različni: birokratizma in tehnokratizma, navideznega liberalizma in klerikalizma itd.

Zato se tudi delavska, komunistična in samoupravna morala izoblikuje in preverja predvsem v spopadu z vsemi temi oblikami malomeščanstva. Glavni množični spopad – ki je obenem stalen, trd in neviden – je zlasti pri nas v Sloveniji spopad med producentom-samoupravljalcem in malomeščanom. V tem spopadu se odloča usoda samoupravljanja, ki lahko zmaga; zato pa mora poznati nasprotnika. V osvobodilnem boju – in vse do zmage nad informbirojem – je bila malomeščanska sestavina v Sloveniji potisnjena k umiku tako temeljito kot malokje v svetu. Pred tem je bila skoro stoletje zelo pogosta, socialna, socialno-psihološka in politična poteza marsikaterega Slovenca; po 1960. letu se je zopet malce okrepla.

Nasprotnik – malomeščanstvo – je »nevaren« zato, ker je prav povsod, v vsakem posamezniku, na vsakem družbenem področju in v vsakem sloju. Linija boja z njim je zelo gibljiva in vijugava, saj je malomeščanstvo množična stihija; prav zaradi tega ga ne moremo podcenjevati. Nevarno je kot kužna bolezen, ki je prisotna v samem organizmu in ki jo težko odkrijemo, ker ni zunanja, vidna in otipljiva nevarnost; ko opazimo posledice, je včasih že malce pozno, čeprav ne prepozno.

»Nevidnost« te socialne sestavine nas uspava: ko enkrat delno ozdravimo, se zdi, da je nikoli več ne bo; tudi zaradi tega je nevarna.

Malomeščanstvo seveda ni pri nas noben vladajoči sitem in ni nobena posebna slovenska bolezen; tudi ni nikakšna tuja zarota. Je pa nujen pojav naše razvojne stopnje. Toda malomeščanstvo je danes pogosto (še) bolj tekoče in težje oprijemljiva sluz, kot je bilo pred 1941. letom, ker so današnje razmere drugačne. Zato mora imeti samoupravljanje za soočanje z malomeščanstvom še bolj izostrelega duha in še več vztrajnosti kot so ju imele napredne sile pred 1941. letom.

Pri našem in pri vsakem malomeščanstvu je nujno razlikovati dva vidika:

a) *objektivni vidik* (razred, sloj »po sebi«), se pravi, *malomeščanski sloj kot tak*, kot *objektivni družbeni pojav*; in

b) *malomeščansko družbenopolitično, duhovno usmerjenost*, ki je nekaj družbeno subjektivnega, ker vsebuje določene malomeščanske »vrednote«, navade, stil življenja, družbeni karakter, stališča.

Ti dve strani malomeščanstva lahko večkrat sovpadeta, pogosto pa tudi ne. Zato je potrebno v soočanju samoupravljanja z malomeščanstvom upoštevati oba omenjena vidika: »objektivni« malomeščan je v osvobodilnem boju, v boju za obnovo in proti stalinizmu pogosto zgubljal, preraščal ali odrival svojo malomeščansko duhovnost, pozneje pa se je lahko – če je bila le potlačena – zbudila: posamezni delavci v moderni industriji in gospodarstvu so lahko daleč od malomeščanskega (objektivnega) družbenega položaja, vendar jih lahko zajeme ali se jih drži malomeščanska ideologija.

V spopadu samoupravljanja z malomeščanstvom je nujno upoštevati *ekonomsko in upravno-ideološko* malomeščanstvo (oba sektorja imata več podslojev). Obe ti dve pojavnosti malomeščanstva sta objektivni, obe sta sestavini malomeščanstva po sebi, kot dejanskega družbenega sloja (slojev), ki obstojita v kapitalizmu ne glede na družbeno-duhovno usmerjenost (tudi upravno-ideološka sestavina malomeščanstva je nekaj objektivnega, ker jo sestavljajo določene družbene vloge, profesije, podsloji, ki so objektivni ne glede na subjektivno usmerjenost: na primer, profesionalni buržoazni propagandist je določena vloga, ki obstaja ne glede na usmerjenost njenega osebnega nosilca; ta subjektivno lahko misli in čuti drugače).

Ti dve sestavini (»sektorja«) malomeščanstva sta za slovenske in jugoslovanske razmere pomembni, ker sta bili v nedavni preteklosti obe izrazito prisotni in ker sta (delno) prisotni še vedno. Obe sestavini sta značilni za posebni meščanski in malomeščanski razvoj kontinentalne Evrope. Medtem ko se ekonomski sektor malomeščanstva pojavi povsod, kjer začneta vznikat kapitalizem in meščanstvo, je upravno-ideološki sektor malomeščanstva izrazito navzoč, kjer kapitalistični razvoj pripravlja in spremlja močan, profesionalni državni in cerkveni aparat (njegov delež je bil, npr., manjši v ZDA kot v zahodni Evropi; zato je bil v ZDA delež upravno-ideološkega malomeščanstva manjši). Področje Slovenije je kot del Avstro-Ogrske in katolicizma imelo v tem kar dva močna izvora upravno-ideološkega malomeščanstva: absolutistično državo in hierarhično cerkev.

Malomeščanščina se pri nas začne buditi po upadanju neposredne stalinistične nevarnosti pri tistih, ki so svojo malomeščansko duhovnost v osvobodilnem boju začasno samo »potisnili v stran« na »rob zavesti«, v »predzavest« in je niso prerasli. Ti nedosledni idejni preskoki največkrat niso bili hoteni niti zavestni, še manj pa so bili kakšna malomeščanska zarota proti socializmu. Pogosto je šlo samo za prekrivanje malomeščanskih usedlin z iskrenim navdušenjem za osvobodilni boj in obnovo, ne da bi nosilci malomeščanskih ideoloških modelov sami vedeli, kako so v njih ti karakterji močno zakoreninjeni. Toda ta nevednost ne olajšuje družbe-

nih učinkov – neznan nasprotnik je lahko hujši od znanega in lažje razjeda socialno-duhovno tkivo od velike, zunanje reakcionarne nevarnosti.

Velik del malomeščanščine po 1945. letu ima torej korenine v predvojnem času, pravzaprav v dolgi dobi šeststotih, sedemstotih let, vse odkar začne na Slovenskem vznikat v malih srednjeveških mestih in trgih malomeščanski način življenja in duhovnosti. Malomeščani pred prvo in drugo svetovno vojno so torej produkt dolge zgodovine. Gre za ideološki model in za družbeni karakter, ki se je krepil skozi stoletja in je zato trdovratnejši (kasneje o tem, kateri sodobni vzroki so – poleg zgodovinskih – prispevali k določenem širjenju našega »socialističnega« malomeščanstva). Prebujeni ideološki malomeščan pa je po 1945. letu začel vplivati tudi na okolico že zato, ker je bil precej številen.

Tu si moramo pogloblje ogledati, v čem je malomeščanska duhovna, vrednostna usmerjenost. To je pomembno predvsem, ker je duhovna malomeščanščina večja ovira samoupravnega socializma kot sam sloj sodobnih obrtnikov in drugih privatnih lastnikov (smešno je govoriti o malomeščanski nevarnosti samo v zvezi s temi sloji, saj je danes, v primerjavi z družbenim sektorjem, njihov delež sorazmerno majhen).

Duhovno-družbena malomeščanščina sploh nima nekakšne čisto »svoje« ideologije, čisto svojih vrednot, nima čisto svojih ciljev. Vse glavne vrednote in cilji duhovnega malomeščanstva so povzeti iz meščanskega ideološkega arzenala; posebnost malomeščanske ideologije je v tem, da meščanske bogove – lastnino, dobiček, oblast, egoizem – goji na poseben, drobnjakarski, zagrizen in protisloven način. Tu gre le za posebno formo, podvrsto meščanske ideologije, ki ima lahko – tudi pri malomeščanstvu – pojavno obliko različnih in celo nasprotnih filozofij; in vendar je v vseh teh filozofijah nekaj skupnega, kar je sicer skrito pod različnimi besedami, pa se vseeno da izluščiti.

Malomeščanska ideologija je vedno – četudi se pogosto tega ne zaveda in četudi je zelo posredna – izraz nekih ožjih interesov. Zato jo malomeščan hitro zamenja, če ne ustreza njegovim spremenjenim interesom; zanj je značilna ideološka neprincipialnost. Če marksizem ni več uporaben za njegove ožje interese, ga hitro zamenja s kakšno pomožno meščansko filozofijo ali z njeno mešanico z marksizmom. Če mu meščanski liberalizem ni sam dovolj učinkovit kot opozicija socializmu, ga začne mešati s klerikalizmom. Sestavni del te ideološke neprincipialnosti je znano slovensko malomeščansko slogaštvo. Kadar so morali braniti skupne malomeščanske interese pred interesi ljudstva, so slovenski liberalci in klerikalci, kljub vsem »principialnim« nasprotjem takoj našli skupni jezik glede delitve interesnih sfer. To liberalnoklerikalno slogaštvo ni nastopilo samo pred prvo in drugo svetovno vojno in med njima, ampak se pojavlja včasih tudi po njej; slogaštvo je danes včasih dopolnjeno, ko se mu priključijo posamezni malomeščanski, karieristični »marksisti«.

Da bi spoznali malomeščanstvo, s katerim se danes sooča naše samoupravljanje, je nujno osvetliti tudi njegove posebne sedanje inačice. Poleg starih izvorov malomeščanstva – stoletni načini življenja in mišljenja malih mest in drobnih proizvajalcev – so sodelovali še nekateri sodobni pogoji. Enega smo že omenili: ponovno oživljanje malomeščanskega egoizma, ko je izginil strah pred neposrednim tujim pritiskom.

Pojavili pa so se še novejši pogoji, iz katerih vznikajo čisto posebni malomeščanski pojavi. Eden od njih je določen zastoj v razvoju samoupravljanja v letih pred 21. sejo predsedstva ZKJ (v 1971. letu). V tem času je bilo: a) samoupravljanje omejeno predvsem na podjetja; b) načini, oblike in instrumenti socialističnega gospodarskega usmerjanja so bili precej neizdelani; c) zveza komunistov in socialistična zveza nista bili dovolj aktivni; d) rasle so neutemeljene socialne razlike in osamosvojeni centri gospodarske in družbene moči; d) malomeščani so marksizem odrivali na vseh področjih, socialistično-idejna vrednostna vzgoja je bila v šolstvu zapostavljena ali odsotna. V teh razmerah se je novo malomeščanstvo takrat precej razmahnilo.

Jugoslovanska družba in njeno vodstvo je že pred dalj časa (v letih 1971–1974) ugotovilo, s katerimi prijemi lahko obenem: 2) krepimo samoupravljanje, in 2) potiskamo malomeščanščino. Uspešno je možno delovati samo v obeh smereh hkrati. Znano je, da je Jugoslavija na tej poti težila v zadnjih letih prevladati vse omenjene pomanjkljivosti (a-d) s pozitivnimi akcijami: vsestransko razviti samoupravljanje, aktivizirati ZK in SZDL znotraj njega, spodbuditi razvoj marksizma in socialistično vzgojo v šolstvu. Pokazalo se je enkrat za vselej, da je vsak večji zastoj v družbi priložnost, da malomeščanstvo začne svojo stihijsko ali organizirano protiofenzivo proti samoupravljanju, da je samoupravljanje možno samo kot stalno gibanje, napredovanje.

Čeprav je danes na večini področij samoupravljanje v napredovanju, je vendar nujna diagnoza novega malomeščanstva: samoupravljanje se ne more izoblikovati, če se obenem ne ločuje, diferencira od malomeščanščine, ki se lahko pojavlja povsod.

Značilno je, da se malomeščanstvo lahko pojavlja tudi znotraj vseh institucij samoupravljanja: lahko ga najdemo bodisi v delovnih organizacijah ali v družbenopolitičnih organizacijah, na vseh družbenih področjih. Vse tisto, kar zajemajo izrazi ozki egoizem, skupinski kapitalizem, tehnokratizem, birokratizem, liberalizem, nacionalizem – vse to ima za skupni (zlasti duhovni) imenovalc malomeščanstvo.

V naših razmerah se privatni sektor ne more tako prevladujoče razmahniti kot v kapitalističnih deželah, in zato so duhovni pojavi malomeščanstva tudi drugod. Precejšnja vabljalnost za ideološkega malomeščana so, na primer, številne funkcije bodisi v samoupravnih, bodisi v vseh drugih družbenih organizacijah. Funkcije – ki so seveda na današnji družbeni stopnji nujne – dajejo malomeščanu vedno več možnosti za nedelovni dohodek in za oblast kot delo pri stroju ali pri uredniškem

okencu. Birokratizem, tehnokratizem sta samo izraz takih stremeljenj. Množični naval na zaposlitve v upravnem aparatu samoupravnih institucij, prezasedenost uradov in pomanjkanje proizvodnih – strokovnih, duhovnih in fizičnih – delavcev so samo eden od izrazov novega, »samoupravnega« upravno-ideološkega malomeščanstva.

Druga posebna oblika novega malomeščanstva je potrošništvo (tu gre le za tendenco, ki ni oznaka za celotno našo družbo in tudi ni enaka kot v kapitalizmu, kjer je potrošništvo sestavni del funkcioniranja sistema; pri nas je le manifestacija posebne malomeščanske ideologije, nezadostnega usmerjanja in posledica nezadostne idejno-vrednostne vzgoje v družbi). Ker se malomeščan pri nas ne more širše ekonomsko zakoreniniti, ker se ne more kapitalizirati – se usmerja predvsem v kopičenje trajnih potrošnih dobrin in raznih oblik bogastva, tako da poskuša družbi čim več iztrgati in ji čim manj dati.

»Urninilovka« pri nas pogosto ni več stvar lačnih pavperjev, ki žele (dobesedno), da bi bili vsi siti, ampak pogosto stvar nedelavnih, slabo produktivnih ideoloških malomeščanov, ki niso več lačni (vseeno ali žive na vasi ali v mestu). Novo malomeščanstvo uspeva povsod, kjer se krepi uravnilovka in inflacija, kjer ne rase produktivnost in ne uspeva smotrno gospodarjenje, kjer se poskuša deliti, kar nismo sami pridelali. Našemu novemu malomeščanu uspeva včasih kvadratura kroga, ki je ni uspel rešiti stari ideološki malomeščan: ta je res nihal med drobno ali srednjo lastnino, vendar je večinoma moral krepko delati in varčevati, da mu ni propadla; novi malomeščan, ki se čuti varen v socialističnem sektorju, je te stare skrbi rešen in misli, da si lahko samo prisvaja in porablja. Pri tem in zaradi tega postaja razvajen, kot razvajen pa nesramen in zmešan, ker – v razliko od starega ideološkega malomeščana, ki je gojil včasih tudi varčevanje in skrb za gospodarjenje – »ne ve«, kako težko nastaja dohodek in vsa udobja, ki mu jih daje socializem: šolstvo, socialna varnost, stanovanje, zaposlitev. Zato meni, da je njegova dolžnost in nujni način bivanja, da je zaradi socializma neprestano »užaljen«; boji se, da bi ga, če bi molčal, prehitro razkrili, da je dobil za slabo delo preveč in da mora več prispevati v obliki dela.

Vse to dokazuje, da se lahko malomeščanstvo pojavlja povsod, na vsakem področju, v vsakem od nas Jugoslovanov in Slovencev. Vsi smo več ali manj vsak dan pred razpotjem: ali si prisvajati glede na lastno in združeno delo ali na druge malomeščanske načine. Kot rečeno, te odločitve so vsakodnevne, ob vsakodnevem odločanju, koliko in kako bomo delali in koliko zahtevali. Zato je boj samoupravljanja z malomeščanščino vsakodneven in na vsakem delovnem mestu naše domovine. Zato teče bojna črta med samoupravljanjem in malomeščanstvom zelo gibljivo in povsod, in nihče ni iz nje izvzet kot absolutno čist ali kot absolutno nezainteresiran.

Malomeščanstvo pa je v vsem svetu in še posebno pri nas – kljub pogostosti in kljub svoji ideološki »gibkosti« (ki jo malomeščan pri sebi

občuduje kot veliko politiko, čeprav je močno prozorna in dogočasna) – zgodovinsko povsem nemočno. Prav zaradi svojih ozkih interesov ne more nikoli prodreti do glavnih, do bistvenih interesov Slovenije in Jugoslavije niti dojeti realne poti njihovega uresničevanja. Zato malomeščanstvo ne more dati samoupravljanju in neuvrščeniosti prav nobene alternative, nobenega uspešnega drugega programa, ne more pokazati nobene poti, ki bi se lahko vsaj od daleč kosala s samoupravno neuvrščeno smerjo.

Moč samoupravljanja je tudi v tem, da: ideološkemu malomeščanu zlahka odkriva njegov lastni globlji človeški in delovni interes, ki je močnejši, trajnejši in lepši, kot so malomeščanski interesi; druga njegova in še važnejša prednost je v tem, da lahko prav samoupravljanje malomeščanu v praksi dokaže, da v združenem delu svobodne Jugoslavije in Slovenije bolje uresničuje svoje prave interese kot zunaj njega.

Sodobna zgodovinska razvojna stopnja bo v sodobnem svetu – in tudi pri nas – še dolgo porajala malomeščanske pojave. Še obstoječa delitev med umskim in fizičnim delom, še vedno močna vloga države in redkost materialnih dobrin – vse to bo tudi v prihodnje vzbujalo malomeščansko ideologijo: vabljenost prisvajanja presežnega dela in oblasti brez lastnega dela. Malomeščanski pojavi niso vedno neposredno politično nevarni za obstoj samoupravnega socializma, saj so stihijsko razdrobljeni in brez resne skupne usmeritve. Zato ni potrebno, da bi bila socialistično-samoupravna politika glede takih stihijskih malomeščanskih pojavov nervozna in bi jih poskušala s silo zatreti, dokler imajo stihijsko obliko. V takih, daleč najbolj pogostih primerih je najbolj ustrezno dosledno samoupravno delovanje, je najučinkovitejša praktična graditev samoupravnih odnosov in vsebinske demokracije in vanje vključeno idejno prepričevanje, ki tudi malomeščanu dokazuje: pravi interesi množic – in tudi ideološkega malomeščana – niso v malomeščanskih iluzijah in modelih. Res le izjemoma – kadar se desni malomeščanski in meščanski elementi napadalno zbirajo v politično akcijo – je potrebna nasprotna, širše organizirana akcija političnih subjektov samoupravnega socializma. Ta akcija pa se mora vedno – kot sta nas učila Tito in Kardelj – izteči v pobudo za graditev kvalitetnejše duhovne in materialne produkcije in kvalitetnejših odnosov.

3. Komunisti, morala in samoupravljanje

Pogledi glede morale komunistov v pogojih samoupravljanja niso vedno enotni, tudi med samimi komunisti ne. Nekateri menijo, da so v samoupravni demokraciji komunisti pač enaki med enakimi, da delujejo znotraj samoupravljanja (kar je prav) in da se zato glede morale ne morejo prav nič razlikovati od vseh drugih delavcev in delovnih ljudi (kar ni prav).

S tem zadnjim stališčem se ni mogoče strinjati. Tako stališče bi dejansko razvedenilo in razkrojilo zvezo komunistov kot najvažnejše

družbenopolitično gibalno in vezni člen znotraj samoupravljanja v Jugoslaviji.

Zveza komunistov ni stranka administrativnega socializma ali etatizma, ki je prepletena z državnim aparatom in ki odloča v imenu ali »v imenu« delavcev. Toda čeprav ne vlada nad delavci ali namesto njih, tudi ni naključna, socialdemokratska vsota sindikatov in poslancev, niti debatten klub, niti meščanske vodilna organizacija, ki se zbudi samo vsaka 4 leta (ob volitvah). Zveza komunistov ne vlada, vendar aktivno, idejnopolitično sodeluje v usmerjanju samoupravnih odnosov; tako zavestno idejnopolitično delovanje pa je isto kot morala (in ju bomo zato v prihodnje izenačevali; seveda z omejitvijo, da je to le del celotne socialistične morale).

V svojem odnosu do samoupravljalcev in samoupravljanja zveza komunistov ne more imeti neke svoje ločene morale. Vendar pa ne more aktivno prispevati k vsebini samoupravljanja, če ni v samoupravni morali za korak *pred* tistim konkretnim poprečkom, ki ga označuje mešanica raznih vrst morale in ki obstoji v vseh (tudi samoupravnih) enotah naše družbe (seveda v raznih razmerjih). Preprosto bi lahko dejali, da mora biti zveza komunistov za korak *pred* našim poprečkom v boju med samoupravno-socialistično in malomeščansko moralo.

Ta razredni boj poteka prav v vsakem posamezniku in v vsaki instituciji Slovenije in Jugoslavije. V vsakem posamezniku, skupini in instituciji sta vsaj dve možnosti, vsaj »dve duši«: producent-samoupravljalca in malomeščan-privatni lastnik (prisivajalec-oblastnik). Ti dve možnosti (in njune neštete različice) obstajata tudi sedaj (še posebno zaradi nižje zgodovinske stopnje naše družbe), v načelu pa vedno, ker vsak človek svobodno izbira (v vsaki samoupravni situaciji, v vsakem družbenem odločanju) tak ali drugačen način obnašanja.

Razredni boj med proizvajalcem in malomeščanom torej neprestano poteka tudi znotraj samoupravnih institucij; samoupravna morala je odločanje na tem razpotju in dosledno, dejavno uresničevanje samoupravnih vsebin, družbenih odnosov. Zato je aktivno sodelovanje v tem odločanju del bistva vloge zveze komunistov. In če bi v tem pogledu povsod v Jugoslaviji in v Sloveniji zaostajala za boljšimi ali celo za poprečnimi in najbolj zaostalimi člani samoupravne družbe, ne bi bila več potrebna, saj bi tedaj množica stvari urejala bolje brez zveze komunistov kot z njo. Zveza komunistov ima torej zgodovinski, družbeni smisel, če je (znotraj samoupravnih institucij, znotraj socialistične zveze, sindikata itd.) *moralno za korak spredaj na isti skupni poti z vsemi samoupravljalci*. Kot bomo pokazali, je – danes in bo še dolgo – taka moralna usmerjenost komunistov glavno jamstvo obstanka in razvoja socialistične Jugoslavije in Slovenije.

Poskušajmo izluščiti na kakšnem vsakdanjem primeru samoupravno moralo – ki je, kot rečeno, jedro komunistične in socialistične morale,

čeprav ni vsa ta morala³ – s tem da jo soočimo z asketsko, enačarsko in drobnolastniško moralo. Vzemimo namenoma čimbolj enostaven in praktičen primer: članu zveze komunistov, ki je na delovnem mestu delal boljše od poprečka, se je pri delitvi dohodka in delovnih mest zgodila krivica; ni bilo upoštevano načelo delitve in ocenjevanja po delovnih rezultatih. Če gre za manjšo kršitev na njegov račun, bo član zveze komunistov zamahnil z roko; ne bo se spustil v zagrizene, malomeščanske »boje«⁴ okrog drobtinic. Če gre za resne kršitev, pa ne bo poslušal niti nasvetov asketsko-enačarske morale (kaj se boriš za več od poprečka, saj imamo vsi enake potrebe, ne glede kako delamo) niti drobnolastniške morale (prva inačica: vi komunisti ste se dolžni žrtvovati, mi nekomunisti pa ne; druga varianta: priključi se naši skupini ali pa skupini nasploh, tako se bolje grabi; ne bodi naiven, kaj bi se potil v delu).

Očitno je edina moralno-funkcionalna pot v takem položaju, da se komunist drži tistih moralnih norm, ki so na naši stopnji bistveni del samoupravljanja: npr., deliti dohodek in delovna mesta po delovnih rezultatih. Če se bo v praktičnem prizadevanju za svoje lastne interese komunist držal dosledno takih norm, bo že s tem samim krepil samoupravljanje, bo deloval zase in za družbo, bo razbijal tudi tiste malomeščanske težnje, (ozki egoizem, briokratizem, enačarstvo), ki so se prekrižale z njegovim primerom. Komunist bo torej komunist s tem, da se bo dosledno držal tistih moralnih norm, ki so danes najbolj naravne za vse samoupravljalce, za nekomuniste in komuniste in za napredek naše dežele.

Iščemo torej moralo, ki bo najbolj družbeno funkcionalna. Pod to funkcionalnostjo pa ne razumemo podrejenosti morale politiki ali materialni proizvodnji, ampak njeno »prilagojenost«⁴ naši zgodovinski stopnji, potrebam sodobnega jugoslovanskega in slovenskega človeka, da uresniči v danih pogojih maksimalne možnosti. Komunist, ki se bo takih skupnih načel držal pri sebi, bo imel tudi moralno, človečno pravico, da jih dosledno brani pri drugih. Če pa bo hotel v družbi ta načela uresničevati, se bo moral tudi truditi, da jih sam izpolnjuje. S tem pa je komunistična morala čvrsto zakoreninjena povsod v naši stvarnosti in v njenih situacijah; tam (naj) spodbuja samoupravno-socialistične razplete, odločitve in se bori proti vsem malomeščanskim težnjam. Taka morala je obenem *revolucionarna*, ker spreminja odnose, in je tudi *realistična*, ker izhaja iz danih razmer in zgodovinske stopnje. Kjer je komunistično samoupravno-moralno delovanje tako usmerjeno, je res na poti Marxove definicije, da so komunisti le del delavskih strank in gibanj, toda tisti del, ki je v tem najbolj daljnoviden in odločen.⁴

Zveza komunistov je najvažnejša subjektivno-organizacijska povezovalka Jugoslavije in morala v zvezi komunistov je – kot zavestno oblikova-

³ Socialistična morala obsega seveda tudi druga področja: odnose med starejšimi in mlajšimi generacijami, med spoli, tudi odnos do obrambe dežele ipd.

⁴ Parafrazirano po Komunističnem manifestu.

nje odnosov – glavna vsebina te povezave; morala zveze komunistov je isto kot idejnopolitična vloga in delovanje. S svojim moralnim, idejnopolitičnim delovanjem zveza komunistov neprestano vzdržuje in krepi tiste vezi, ki so res najbolj življenjske, krepi rast jugoslovanskega sodelovanja.

Idejnopolitično delovanje zveze komunistov znotraj samoupravnih institucij socialistične zveze in sindikatov pomeni, da zveza komunistov ne sprejema »vloge odsotnosti« niti stihije in da se obenem odreka administrativno-državni vlogi, da hoče predvsem prispevati k čimbolj kvalitetnemu razreševanju samoupravnih odnosov. Ker pa je morala prav zavestno, voljno, nedržavno premagovanje stihije in oblikovanje odnosov z notranjimi zavestnimi silami, prisotnimi znotraj samoupravnih enot in sistema, in ker deluje zveza komunistov na ta način, je njeno idejnopolitično delo tudi del samoupravne morale.

Idejnopolitično, moralno delovanje komunistov je torej predvsem v tem, da kot komunisti stalno delujejo znotraj samoupravnega sistema. To seveda ne pomeni, da se morajo organizacije zveze komunistov sestajati prav pred vsako tekočo, operativno samoupravno odločitvijo in potem sporočati svoja stališča samoupravnim in vseljudskim institucijam, ampak da morajo sooblikovati najvažnejše usmeritve in idejno-politično posegati, zlasti kadar se v samoupravni praksi pojavijo kakšne bistvene nejasnosti. Zveza komunistov se torej ne pojavlja kot edini idejni subjekt samoupravljanja, morala pa bi biti eden njegovih bistvenih subjektov. Zveza komunistov naj bi najbolj delovala v smislu povezovanja, prepričevanja, usmerjanja. Ta vodilna usmerjevalna vloga pa mora biti vedno znova osvojena z idejno, moralno, politično kvaliteto same zveze komunistov, nikakor pa ne s kakšnimi razglasi, še manj z administrativno silo.

Zato se mora zveza komunistov vedno znova obnavljati kot kvaliteten idejnopolitični (= moralni) subjekt, ker le tedaj ne deluje niti kot oblast niti kot opazovalec. Zato je Tito zlasti v krizah in pred vsako novo stopnjo boja zveze komunistov dosledno opozarjal, da mora zveza komunistov začeti pri sebi, odstranjevati torej lastne slabosti. Zato v družbenih težavah zveza komunistov ni nikoli iskala izhodov samo v boju s kakšnimi zunanjimi nasprotniki, ampak predvsem v višji lastni aktivnosti, v ustvarjanju novih družbenih vrednot; začetek pa je bil vedno v kvalitetni obnovi zveze komunistov. Tako je bilo pred 1941. letom (osvobodilni boj), po 1948. letu (spopad z Informbirojem) in po 1971. letu (reševanje notranjih težav v Jugoslaviji). Tako idejnopolitično delo je obenem očitno tudi moralno. Seveda ne v smislu tradicionalne kmečke, drobnolastniške (blagovne) ali asketske morale (začetna revolucionarna morala), ampak v smislu nove, moderne socialistične industrijske morale. (Naša kulturna revolucija je seveda v tem, da moderna socialistična morala povzema in predeluje tudi vse vrednote tradicionalno-kmečke, drobnolastniške in asketske morale.)

Nenadomestljivi pomen idejnopolitičnega delovanja zveze komunistov za obstoj in razvoj Jugoslavije se močno izraža tudi v soočanju z našo

družbeno stvarnostjo. V tem soočanju se kaže, da je zveza komunistov s svojo posebno dejavnostjo življenjskega pomena za Jugoslavijo in Slovenijo.

Jugoslavija je dežela največjih razlik v sodobnem svetu. Samo z vodstvom zveze komunistov lahko delovni ljudje te razlike humano, človečno povezujejo, jih spajajo v visoke vrednote; brez zveze komunistov Jugoslavija in Slovenija ne bi zdrsnili samo na malo nižjo stopnjo, ampak v prepad. Naj omenim samo težke posledice, ki jih ima v nekaterih deželah – brez takega enotnega naprednega vodstva, kot sta zveza komunistov in socialistična zveza – še veliko manjša različnost, kot jo imamo v Jugoslaviji (Libanon, Baski v Španiji, Severna Irska itd., itd.).

Razen samoupravno-produktivnih teženj delujejo v Sloveniji in v Jugoslaviji – v vsakem posamezniku in v vsaki formalni ali neformalni skupini – tudi ene ali druge malomeščanske težnje: privatno pridobitništvo, tehnokratizem, birokratizem, navidezni liberalizem, klerikalizem, potrošništvo, skupinsko lastniške težnje, separatizem in šovinizem, centralizem, lokalizem. Te malomeščanske težnje so včasih zavestne, še večkrat pa nezavedne, stihijske. Toda v obeh primerih delujejo zaviralno, onemogočajo razvoj samoupravnih vezi in vsebin, trgajo že nastale samoupravne odnose. Družbena moč teh razdiralnih teženj ni v kakšni poosebljeni zlobi njihovih nosilcev, ampak v sorazmerno nizki zgodovinski stopnji Jugoslavije in v njenih raznolikostih: zaradi teh objektivnih okoliščin so malomeščanski pojavi bolj pogosti in lahko, zlasti vsi skupaj, delujejo razdiralno (stalno se zapaža njihovo prepletanje). Velika zgodovinska naloga zveze komunistov je v tem, da deluje znotraj samoupravnega sistema kot glavni usmerjevalec produktivno-samoupravnih sil, ki malomeščansko stihijo vseh vrst demokratično preusmerjajo v samoupravne rešitve. To je bila velika akcija, ki se je ponovno sprožila zlasti po 21. seji predsedstva zveze komunistov 1971. leta.

Ta izraz – Jugoslavija, dežela najvišjih razlik – seveda ne pomeni, da smo dežela z največjimi razrednimi razlikami (pri nas so res v precejšnji meri zginile), ampak a) zelo različnih in vzporedno obstoječih razvojnih stopenj; b) zelo različnih zgodovinskih kultur in civilizacij; c) zelo različnih etničnih skupin (narodov, narodnosti); č) zelo različnih geografsko-ekonomskih pogojev.

Te različnosti lahko pripelje malomeščanska stihija do roba eksplozije. Pred samoupravno smerjo pa stoji ena od najčudovitejših, najbolj privlačnih sodobnih možnosti: možnost, da na tem majhnem delcu sveta, ki se imenuje Jugoslavija, ki pa ima v sebi toliko kulturnih različnosti, uresničimo primer združitve skoraj vseh vrednot, ki jih ima človeštvo (tu nikoli ne gre za absolutno harmonijo, ampak za ploden, napredujoč dialog), s tem pa prispevamo svoje k najtežji nalogi sodobnega človeštva, k združitvi vseh dosedanjih kulturnih vrednot (skupaj z vsemi predindustrijskimi in predsocijalističnimi vrednotami). Slovenija v takem procesu ne more pav nič zgubiti, lahko samo pridobi in prispeva; to velja za vsak

jugoslovanski narod in narodnost; vsak je s sodelovanjem v novi Jugoslaviji veliko pridobil, nobeden ni izgubil; to zelo nazorno pokaže primerjava z bednim položajem vsakega od teh narodov v stari Jugoslaviji in pred njo.

Pogosto so nezlonamerni občani razočarani, ker dejanskost našega samoupravljanja večkrat precej zaostaja za pravnimi normami, ki določajo institucije samoupravljanja. Čeprav je ta razmak možno in potrebno zmanjšati, bo še dolgo občuten. Samoupravljanje se je v Jugoslaviji začelo (kar zadeva sodobne industrijske, sodobne poslovne, sodobne delovne navade) na precej nizki zgodovinski stopnji. Naš delavski razred, ki na hitro nastaja (pa tudi del intelektualcev, organizatorjev proizvodnje), prinaša s seboj dosti predindustrijskih navad, navad iz naturalne proizvodnje ali drobnolastniških navad; precej časa bo poteklo, da se bodo iz te raznolikosti oblikovale bolj stabilne samoupravno-industrijske in poindustrijske navade. Dodatne težave v razvoju našega samoupravljanja nastajajo zaradi trajnih, strukturalnih težav v svetovnem gospodarstvu in posledic, ki prihajajo tudi k nam. Ko jugoslovanski komunisti z odločnostjo govorijo o samoupravljanju (in to velja tudi za pisca teh vrstic), gotovo ne obljublajo ljudem, da bo naše samoupravljanje jutri ali čez 20 let popolno, da bodo vse zakonsko predvidene samoupravne oblike dobile popolno vsebino.

Kar se tiče zveze komunistov, se mi zdi, da lahko k temu precej prispeva z omejevanjem (odstraniti se jih popolnoma ne da) malomeščanskih pojavov v njenih lastnih vrstah (prakticizem, karierizem, oportuniizem do znanih negativnih pojavov v naši družbi); zdi se mi, da je teh malomeščanskih pojavov v zvezi komunistov več kot je normalno. Imamo pa tudi pozitivne, vzpodbudne pojave: enotnost političnega vodstva Jugoslavije po Titovem odhodu je dosti prispevala k uspešnemu reševanju bistvenih zadev celotne naše skupnosti.

Čeprav ni mogoče obljubljeni popolnega samoupravljanja, pa se lahko z *največjo gotovostjo trdi*: samo *samoupravni način* razreševanja družbenih problemov lahko obdrži Jugoslavijo in Slovenijo na dosedanji ravni in jima zagotovi napredek; vsi malomeščanski načini (birokratizem, teokratizem, liberalizem, klerikalizem) trgajo in slabijo našo skupnost. Zaradi naše sorazmerno nizke stopnje je ta boj med samoupravnim in malomeščanskim pristopom dovolj resna zadeva. Prizadevanje komunistov za *samoupravni način* urejanja vseh zadev je obenem boj za socialistično moralno samih komunistov in boj za uveljavljanje te (samoupravne) morale v vsej družbi.

Ta izvajanja se nanašajo na povsem konkretne vsebine, dokazujejo jih naša trda in dobra izkustva in potrebna so tudi za neposredno prihodnost. Na primer.

Malomeščansko obravnavanje odnosov med narodi in narodnostmi v Jugoslaviji: poskus izsiliti za »svojo« nacija več, kot ji glede na delovne prispevke pripada, »mobilizirati« »svojo nacija« za prisvajanje tega »več« z netenjem šovinizma, s stopnjevanjem pritiskov.

Samoupravno reševanje odnosov med narodi in narodnostmi v Jugoslaviji: ustvarjanje gospodarskih načrtov in razmerij, ki spodbujajo vsak narod in narodnost, da proizvaja več, bolje, bolj ekonomično, da se bolj povezuje z drugimi narodi.

Malomeščanski način: »koristiti« svojemu podjetju z dvigovanjem cen, z »iskanjem zaščite« pri forumih, z zapiranjem tržišča in s tem konzerviranje slabe proizvodnje in slabega življenja za vse.

Samoupravni način: koristiti svojemu podjetju z izrabo vseh notranjih možnosti, z boljšo organizacijo dela, z boljšo proizvodno-tržno usmeritvijo, povezovanjem itd.

Ne gre samo za to, da so omejeni malomeščanski načini »moralno grdi« in samoupravni načini »moralno lepi«. Čeprav je oboje res, je dosti pomembnejše, da zelo trdo in nazorno izkustvo iz let 1941–1945 dokazuje: malomeščansko-šovinistični spopadi lahko pripeljejo do krvavih notranjih spopadov in popolne podrejenosti vseh jugoslovanskih narodov tujim silam. Malomeščanski nacionalizmi so pred 1971. letom ponovno začeli vnašati razpoke v jugoslovansko enotnost. Samoupravno, moralno reševanje nacionalnih odnosov v Jugoslaviji (enotnost, bratstvo, suverenost, sodelovanje) ni samo lepo in koristno vsem, ampak je dolgoročnega življenjskega pomena za vse. To je edina alternativa težnjam šovinizma v mednacionalnih odnosih, ki bi lahko prinesli take spopade med narodi Jugoslavije in jih tako oslabili navzven, da bi bili zopet življenjsko ogroženi.

Samoupravna morala (= samoupravna akcija) je torej zelo praktična, zelo življenjska, edina realistična pot za vso Jugoslavijo; obenem pa edina pot kulturne revolucije.

FRANCE ČERNE

UDK 330:330.138.15

Temelji Marxove teoretične metode v politični ekonomiji (posebej – socializma)

Marxov epistemološki rez v naši razlagi

Čeprav nam Marx ni zapustil logike z veliko začetnico, ampak samo logiko Kapitala (Leninov rek), lahko vendar rečemo, da je danes možno strniti to *Marxovo logiko* v nekaj temeljnih ugotovitvah.

1. Marx je tako *proti idealistični* (abstraktno) *dialektični metodi* kot tudi *proti apriornemu* (shematskemu, spekulativnemu) »*konstruktivi-*

zmu«, ker oba izhajata iz ideje, iz »prazne abstrakcije«, iz »spekulativne konstrukcije« duha (glave), iz »čistih pojmov« itd., ne pa iz realnih zgodovinskih družbenih procesov. Po Marxu je mogoče *stvarno-konkretno*, ki ga imenuje tudi »enotnost različnosti (raznovrstnosti)«, tudi »totalno« (kot posebno obstoječe, tudi praktično, predmetno) spoznati le prek miselnega procesa, ki ga »rekonstruira« (reproducira), tako da si pomaga z najpreprostejšimi pa tudi bolj sestavljenimi (konkretiziranimi) *abstrakcijami* (abstraktnimi opredelitvami, izrazi, idejami, kategorijami).¹

Kategorije ali abstrakcije same po sebi, ločene od dejanske zgodovine, torej nimajo nobene vrednosti. Pomagajo nam (t.j. znanstvenikom) le *urediti zgodovinski material* in nakazujejo vrstni red oziroma tipično hierarhijo posameznih pojavov ali plati konkretnega pojava. Ne dajejo pa nobene sheme ali recepta, po katerem bi krojili zgodovino ali zgodovinska obdobja. Z abstrakcijami se torej po Marxu samo približujemo razumevanju kompleksnosti življenja.²

Ali, abstrakcije dajejo konkretni zgodovinski, to je, stvarni (empirični) analizi *znanstveni značaj*. To pa tudi pomeni, da ni konkretno nikoli dokončno pojasnjeno, obvladano; da abstrakcije ne morejo nikoli razložiti notranje, vsestranske raznolikosti konkretnega – stvarnega pojava, da je konkretno – stvarno v tem pomenu vedno bogatejše od abstrakcije ali abstrakcij.

V tem pomenu je bil Marx za »demistifikacijo« dotedanje znanosti, še natančneje, za postavljanje Heglove dialektike »z glave na noge«, za zgodovinsko dialektično negacijo (v pomenu predelave klasične politične ekonomije itd.).

2. Marx svoje miselne konstrukcije, svoja raziskovanja (in nato razlago) družbenoekonomskih procesov razvija v *trikotnem interakcijskem razmerju*: človek – narava – delovna (produkcijska) dejavnost kot zgodovinska realnost in totalnost, kot realna podstat, na kateri temelji človekova eksistenca in esenca, s tem pa tudi eksistenca, esenca in geneza vsake družbe. Tako človekov obstoj kot njegovo mišljenje ne moreta biti zunaj »neke« zgodovine; različnih družbenih oblik ne gre raziskovati zunaj konkretnih zgodovinskih življenjskih procesov. Dialektični spoznavni proces je za Marxa *dialektična enotnost* (prežemanje in nasprotovanje) prakse in teorije, stvarnega – realnega in abstraktnega.

Dialektični proces mišljenja je za Marxa dejansko človekovo kreativno – kritično (predelano) spoznavanje stvarnosti.

¹ Po Marxu so ekonomske kategorije le »miselne oblike za produkcijske odnose« (»Kapital I«, CZ Ljubljana, 1961, str. 89); Glej tudi »Beda filozofije«, Naprijed, Zagreb 1959, str. 115), s tem, da so »same prav tako močno produkt zgodovinskih razmer in da so popolnoma veljavne le za te razmere in v njihovem okviru« (»Uvod v Očrte...«, MEID, IV, zvezek, CZ, Ljubljana, 1968, str. 38, 39).

² Takšna razlaga Marxovih besed o namenu znanstvenega raziskovanja je nasprotna razlagi strukturalistov, še posebej Althusserju, ki trdi, da je »stvarnost teoretičnega predmeta« brez mostu z empirično stvarnostjo. Teoretični predmet ni »rezultat empirične abstrakcije« (Glej L. Althusser in E. Balibar, »Kako čitati Kapitale«, Izvori i tokovi, Zagreb, 1975, str. 200–204).

3. To pa nadalje pomeni, da je naloga človekovega spoznanja *revolucioniranje stvarnosti*, to je, spreminjanje »reči po sebi« v »reči za nas«. Od tod tudi njegov znameniti rek: »Filozofi so svet samo različno interpretirali, gre za to, da ga spremenimo«. ³

4. Čeprav je pri Marxu ta odvisnost »abstraktnih opredelitev« ali kategorij od realnega sveta oziroma od stvarne zgodovine, zmeraj navzoča, pa vseeno dopušča, da se nam svet *idej* (in s tem sistem kategorij, formulacij, teorij) kaže *kot sistem »konstrukcij a priori«*, ki imajo svojo eksistenco in zgodovino.

Sodeč po vseh teh elementih Marxove (dialektične) logike, oziroma ože, gnoseologije, bi se lahko strinjali, da gre za Marxov resnični (zgodovinski) prevrat ali *epistemološki rez v znanosti*, toda ne v Althusserjevem pomenu. ⁴

O konkretnem in abstraktnem v Marxovi teoretični metodi

Kot smo spoznali, imata kategoriji: *konkretno in abstraktno* v Marxovi teoretični (znanstveni) metodi politične ekonomije odločilno vlogo. Spoznali smo tudi, da imamo opravka tako rekoč z »dvojnimi« konkretnimi (pogojno rečeno); konkretno – kot enotnost (neurejene, kaotične) mnogostranske (različne) stvarnosti in konkretno – kot enotnost urejene stvarnosti, kot miselno urejeno (reproducirano, rekonstruirano) konkretno. »Prvo« konkretno je značilno za začetek procesa raziskovanja; »drugo« konkretno pa za konec vsakega procesa raziskovanja (rezultat). ⁵

Samo kot dokaz, kako je Marxa mučilo *razmerje med konkretnim stvarnim in konkretnim-miselnim*, naj navedem nekaj dodatnih izrazov, ki jih je Marx uporabljal za konkretno samo na dveh straneh v »Uvodu v Očrte...«:

Konkretno – stvarno

- realnost (33)
- kaotična predstava celote (33)
- stvarna predpostavka (33)
- živa celota (33)
- izhodišče opazovanja in predstave (34)
- enotnost (totalnost) mnogovrstnosti (34)

Konkretno – miselno

- povzetek mnogih opredelitev in odnosov (33, 34)
- miselno konkretno (34)
- produkt misleče glave (34)
- produkt mišljenja, razumevanja (34)
- rezultat procesa povzemanja (34)

Marx torej 1. razlikuje stvarno – konkretno, ki obstaja neodvisno, »zunaj glave«, in konkretno kot predmet spoznanja (miselni predmet) kot produkt mišljenja (miselno – konkretno), in ta razlika med enim in

³ K. Marx, F. Engels, Izbrana dela, II. zv., CZ, Ljubljana 1971, str. 358.

⁴ L. Althusser, »Za Marksa«, Nolit, Beograd 1971, str. 21.

⁵ Kaže, da Marx ne istoveti konkretnega z realnim, čeprav ju ne ločuje. »Zdi se, da je prav, če začnemo z realnim in konkretnim...« (Uvod v Očrte, str. 33).

drugim konkretnim se kaže 2. tudi v njuni genezi (zaporedju). Vendar je za Marxa predmet politično ekonomskega raziskovanja neki način produkcije »v idealnem preseku«, kot nekaj tipičnega – abstraktnega.⁶

Nekaj podobnega se dogaja pri Marxu z abstraktnim oziroma z *abstrakcijo*. Marx niansira (gradira) termin abstrakcijo s pridevniki kot:

- ožja abstrakcija (33),
- preprosta (preprostejša) abstrakcija (33),
- razumna abstrakcija (15),

kar bi pomenilo po dialektičnih pravilih, da obstajajo na drugi strani tudi:

- širša abstrakcija,
- sestavljena abstrakcija (36),
- nerazumna abstrakcija.

Z abstrakcijo pa pojmuje:

- nekaj »nasploh« npr. »produkcija nasploh je abstrakcija« (str. 15)
- nekaj kot obče (splošno),
- s primerjavo izluščeno skupno (15), ki pa je sicer »močno razčlenjeno v različne opredelitve« (15),
- skupna opredelitev, skupna značilnost (15),
- duhovni rezultat konkretne totalnosti (38)⁷,
- ali: abstrakcija (ideja) je samo »teoretičen izraz za tiste materialne odnose, ki nad njimi gospodarijo«.⁸

Že samo navajanje različnih Marxovih opredelitev konkretnega in abstraktnega nas navaja k temle sklepom:

1. po Marxu ni abstraktnega brez konkretnega, in narobe,
2. dovoljuje, da v procesu abstrahiranja in konkretizacije prehaja konkretno v abstraktno in abstraktno v konkretno, oziroma statično pojmovano, da je abstraktno vsebovano v samem konkretnem in konkretno v abstraktnem, in
3. gradacijo (stopnjevanje) kategorij abstraktno in konkretno dovoljuje le v miselnem procesu, s tem da ju po eni strani oddaljuje (razlikuje), po drugi strani pa približuje in povezuje.

Zaradi tega pojmujeemo dialektično enotnost abstraktno – konkretnega sveta, miselno povzeto:

- kot povezanost, dopolnjevanje, prežemanje, enotnost in prehajanje, ter
- kot različnost, nasprotnost, izključevanje.

Torej velja, da ima tako konkretno kot abstraktno neko relativno (soodvisno) lastno eksistenco in s tem razvoj (zgodovino).⁹

Abstraktno je torej v konkretnem, konkretno je v abstraktnem.

⁶ Predmet Marxovega raziskovanja, kot sam pravi, je kapitalistični način produkcije, ne pa angleško gospodarstvo; Anglijo uporablja le »kot poglavitno ilustracijo svojih teoretičnih razlaganj« (»Kapital I«, str. 10).

⁷ Vse: »Uvod v Očrte«.

⁸ K. Marx »Temelji slobode«, Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse), Naprijed, Zagreb 1974, str. 62.

⁹ To je zelo pomemben sklep, ki ga lahko predužgamo v trditev, da imajo tudi ideje svojo relativno samostojnost – eksistenco in razvoj.

Navedimo kot primer kategorijo (abstrakcijo): delo.

Marx govori o dvojnem značaju dela (v primeru blaga): delo kot konkretno delo, delo kot abstraktno delo. Poslednje je nekaj skupnega, tipičnega za konkretno raznovrstno delo.

Delo vobče – ki si ga lahko le abstraktno predstavljamo – je le, kolikor je delo kot konkretno – mnogovrstno delo. Še več, delo kot abstrakcija lahko le prek konkretizacije v drugi abstrakciji postane konkretizirana kategorija.

Tako nam delo vobče v politično-ekonomskem pomenu tako rekoč ničesar ne pove. Delo je funkcija delovne sile ali delavca, ki je lahko v nekih konkretnih zgodovinskih (beri: kapitalističnih) razmerah blago (kar nadalje predstavlja obstoj kapitala kot privatne lastnine nad produkcijskimi sredstvi). Tedaj se delo vobče prek konkretizirane kategorije, da je delovna sila blago, spremeni v konkretizirano kategorijo, to je v mezdno delo (kot v posebno zgodovinsko kategorijo).

S tem pa daje konkretizirana abstrakcija (mezdno delo) tudi delu kot konkretni dejavnosti (mizarska, strugarska itd.) značaj meznega dela.

Marxova opredelitev konkretnega kot miselno (duhovno)-konkretnega je spodbudila strukturaliste k trditvi, da pri Marxu nikdar ne pridemo iz abstrakcije – pojma, da pojem določa vsebino¹⁰, da »ne obstoji skupni, homogeni prostor (duh ali stvarnost) med abstraktnim pojmom neke reči in empirično konkretnostjo te reči...« (176). Althusser dobesedno pravi: »Marx zavrača hegllovsko zmedo istovetenja dejanskega predmeta in predmeta spoznanja, dejanskega procesa spoznanja.« (44)

Marx naj bi torej samo predpostavljal, da dejanski ekonomski odnosi ustrezajo svojemu pojmu, to je, »da bodo tu dejanski odnosi razloženi, kakor izražajo lastni obči tip (allgemeinen Typus)«.

Ta obči tip odnosov naj bi bil za Marxa le »idealni prerez« (idealer Durchschnitt), ki ni »empirično poprečje«. Zato je predmet njegove teorije *idealen*, to je, »določen s pojmi spoznanja v obliki abstrakcije pojmov« (201). Marx išče teoretično, ne pa empirično stvarnost v njenem »Kerngestalt«. V potrditev takšne teze naj bi bil njegov Kapital.

Zato Althusser »očita« Marxu, da je skušal teoretično stvarnost spremeniti v empirično stvarnost fenomenov ali narobe.¹¹

To pa je pravzaprav tudi Althusserjev očitek materialistični konceptiji marksizma, neke vrste neonominalizem, ki pojmuje pojem kot edino realnost, po tem pa se Marx vendar bistveno loči od Althusserja.

Ko namreč Marx govori o »miselnem-konkretnem«, ne trdi, da je ta edina realnost; pač pa nasprotno, da je »miselno predelana realnost« konkretne, dane, žive stvarnosti.¹²

¹⁰ Citirali bomo delo Louisa Althusserja »Kako čitati Kapital«.

¹¹ »Pri meni, nasprotno, idejni svet ni nič drugega kot materialni svet, prenesen in predelan v človekovi glavi« (»Kapital I«, str. 22).

¹² O tem Marx dobesedno pravi: »Kot sploh pri vsaki zgodovinski, socialni znanosti moramo tudi pri izvajanju ekonomskih kategorij vselej vedeti, da je tako v stvarnosti kakor v glavi subjekt, tu moderna buržoazna družba, dan in da

Tako meni, kot bomo še videli, tudi V. I. Lenin¹³, ko govori (v kritiki P. Struveja) o dveh nivojih Marxove analize. Po njem abstrakcija ne more biti ločena od konkretnega; abstraktno je samo posredovano konkretno za razumevanje konkretnega – stvarnega; je samo stopnja v spoznavanju konkretnega.

Abstraktno je s tem le neko približno, splošno znanje o elementih mnogostranske, različne, protislovne stvarnosti (konkretnosti).

Vendar le z abstrakcijo (razumno seveda) odkrijemo »prvo« konkretno, ki ne more biti »nezgodovinsko«. Le z njo demistificiramo skrivnosti realnega sveta; tako kot seveda lahko, narobe, z nerazumno (nena- tančno – nekonkretizirano) abstrakcijo nadaljujemo mistifikacijo.

Vprašanje razmerja med konkretnim in abstraktnim pa ima še drugo razsežnost, in sicer razsežnost zgodovinskega in logičnega.

O dialektični enotnosti zgodovinskega in logičnega v Marxovi teoretični metodi

Poleg vprašanja, kakšno je razmerje med abstraktnim in konkretnim, se je postavilo v razpravi o Marxovi teoretični metodi tudi vprašanje, kakšno je v Marxovi metodi razmerje med logičnim in zgodovinskim. Ali je res ali ni res, da je po Marxu logični način obravnave le »zgodovinski način obravnave, samo brez zgodovinske prevleke, brez motečih slučajnosti«, ali je gibanje misli resnično »samo odsev gibanja zgodovine v abstraktni, teoretično dosledni obliki«, ali »se mora res začeti tok misli«, »s čimer se začenja zgodovinsko«, kot piše F. Engels?¹⁴

Skratka, vprašujemo se, ali je med logičnim in zgodovinskim kakšna razlika ali je ni? Če je med njima identičnost, potem mora začeti razlikovanje »iz prvega in najpreprostejšega odnosa«, »od prvega ekonomskega odnosa, ki ga ugotovimo«¹⁵, če pa identičnosti ni, potem naj bi Engles razlagal logično in zgodovinsko drugače kot Marx. In tako tudi menijo nekateri.

Za Engelsa naj bi logično »sledilo« zgodovinskemu, le da je brez motečih slučajnosti, medtem ko naj bi bil Marx mnenja, da logično ni preprosto odsev zgodovinskega brez motečih slučajnosti, saj bi bilo po Marxu »napačno, če bi ekonomske kategorije nizali drugo za drugo po vrstnem redu, v katerem so bile zgodovinsko odločujoče«; ali kot drugače pravi, »ne gre za odnos, ki ga zgodovinsko zavzemajo ekonomski odnosi v zaporedju različnih družbenih oblik... pač pa za njihovo razčlenitev v sodobni buržoazni družbi«. ¹⁶ Kaj je resnica?

---

kategorije, torej oblike obstoja, eksistenčne opredelitve, marsikdaj izražajo samo posamezne strani te določene družbe, tega subjekta, in da se zato *tudi znanstveno* nikakor ne začne šele tam, kjer je govor o nji *kot taki*» (»Uvod v Očrte«, str. 40).

¹³ Glej V. I. Lenin, »Još o pitanju realizacije«, Dela 4., Jugoslavia public, Beograd 1973, str. 68–69.

¹⁴ F. Engles, Karl Marx, »Prispevek h kritiki politične ekonomije«, MEID, IV. zvezek, str. 122.

¹⁵ Cit. delo, str. 122.

¹⁶ »Uvod v Očrte«, str. 41, 42.

Razliko, na katero naletimo, bomo odpravili, če upoštevamo Marxovo razlikovanje med načinom razlage in načinom raziskovanja, oziroma po Engelsu, načinom obravnave.

Tudi po Marxu je način raziskovanja (to je obravnavanje ekonomskih pojavov) pravilen, če do podrobnosti obvlada materijo, analizira njene različne razvojne oblike in izsledí njihovo notranjo zvezo. Tudi po Marxu so abstrakcije, ločene od zgodovine, prazne¹⁷, abstrakcije ločene od dejanske zgodovine, nimajo nobene vrednosti. Služijo le temu, da olajšajo ureditev zgodovinskega gradiva.

Torej tako kot se glasi Leninova formula: konkretno – abstraktno – konkretno. Ali: »Od živega opažanja k abstraktnemu mišljenju je od njega k praksi – to je dialektična pot spoznanja *resnice*, spoznanja objektivne realnosti.«¹⁸

Res pa je:

1. da so Marxa nekatere težave, ki jih je imel, ko je analiziral (v letih 1847/48) konkretne oblike razrednega boja, spodbudile k poglobljenemu teoretičnemu študiju, to je k izgrajevanju abstraktnega sistema kapitalizma, v takšni meri, da mu je konkretno postalo skoraj abstraktno, »konstrukcija a priori«, da so se mu kategorije tako rekoč porajale druga za drugo; da je tako še nujno ostalo v njihovi dialektiki mišljenja nekaj hegeljanskega. Vendar pa se je Marx že pred tem (npr. v »Nemški ideologiji«) dobro zavedal, da glavna težava ni v konstrukciji abstraktnega sistema, ampak v prehodu od abstraktnega h konkretnemu. Ali kot sam pravi, da se glavne težave prično, ko začnemo obravnavati in urejati gradivo bodisi pretekle, bodisi sedanje dobe, ko pričnemo z dejanskim prikazovanjem;

2. da je Marx v razlagalni metodi zagovarjal sistematično razlago, ki se »vzpenja« od preproste abstrakcije k sestavljeni, kar šele »ustreza dejanskemu (16) zgodovinskemu procesu.«¹⁹ Te besede »vzpenja« pa ni uporabil kar tako, ampak v njenem zgodovinskem kontekstu.

Razlika med Marxom in Englesom je torej le v tem, 1. od kod pričeti »miselno gibanje«, in 2. koliko se logično sklada (lahko istoveti) z zgodovinskim.

Po Marxu je najpreprostejša kategorija najdosledneje razvita v razvitem konkretnem. Zato je pravilno začeti od nje in se »gibati« nazaj do nerazvitega konkretnega.²⁰

¹⁷ V »Bedi filozofije« piše, da »kakor hitro nekdo ne spremlja zgodovinskega razvoja produkcijskih odnosov – a kategorije so samo njihov teoretični izraz ... , potem je hočeš nočeš prisiljen, da izvaja poreklo teh misli iz razvoja čistega razuma« (»Beda filozofije«, Naprijed, Zagreb 1959, str. 111).

Glede vrednostne oblike pa piše, da je »najbolj abstraktna, pa tudi najbolj splošna oblika meščanskega načina produkcije, ki prav z njo dobi označbo kot posebna vrsta družbene produkcije in s tem hkrati svojo historično označbo« (»Kapital I«, str. 94).

¹⁸ »Filosofske sveske« (prevod), BIGZ, Beograd, 1976, str. 151.

¹⁹ »Uvod v Oerte«, str. 36.

²⁰ »Razmišljanje o oblikah človeškega življenja, torej tudi njihova znanstvena analiza nasploh, utira pot, ki je nasprotna resničnemu razvoju. Začenja se post festum in zato s končnim rezultatom razvojnega procesa« (»Kapital I«, str. 88).

Engels se sicer strinja, da je pravilna logična metoda in ne zgodovinsko opisna metoda, le da mora biti logična metoda vendarle zgodovinska, brez motečih slučajnosti.²¹

Vse to pomeni, da se je zlasti Engles premalo zavedal, da gre za dva nivoja spoznanja (mišljenja), na kar je kasneje posebej opozoril V. I. Lenin.

Drugo je vprašanje, kako dialektično povezati (spojiti) zgodovinsko konkretno z logičnim (v pomenu – abstraktnim) ali kako prehaja logično v zgodovinsko konkretno in obratno (kot objektivni proces in kot znanstveni proces spoznanja).

Po Marxu uspemo narediti (razumeti) ta spoj, samo če uvedemo objektivni razvojni proces kot proces boja nasprotnosti z nosilci teh nasprotnosti (na primer v obliki razrednega boja). Se pravi, logično postaja zgodovinsko, kadar se realizira v akciji (aktivnosti) za spreminjanje objektivnega-danega. Vsaka logična transformacija konkretnega pojava se mora retransformirati v konkretizacijo (v aktivizacijo) logičnega, to je v zgodovinsko prakso.

Zato bi na podlagi celotnega Marxovega opusa napak sklepali, da je Marx, na primer, zapadel v proudhonizem samozadostnosti, ravnodušnost logičnega, to je, teoretičnega abstraktnega sistema, ne da bi to preverjali z zgodovinsko prakso.

O dveh nivojih Marxove teoretične metode

Dejstvo, da sestoji svet (kot predmet proučevanja) iz konkretnega in abstraktnega, zahteva tudi v kompletiranju spoznanja sveta dvokategorialni, dvonivojski, tudi dvostopenjski (dvofazni) proces spoznanja: a) nivo abstrahiranja – to je (čisti) izhodiščni abstraktni (konceptijski) nivo raziskave – razlage, ter b) nivo konkretizacije²² abstrakcije – to je nivo raziskave – razlage, ki vzpostavlja na družbenoekonomskem področju most z zgodovinsko konkretnimi – stvarnimi pojavi.

Med obema je dialektičen prehod, s tem da je vsak višji nivo abstrakcije hkrati nižji nivo njene konkretizacije, in narobe, vsak višji nivo konkretizacije je nižji nivo abstrakcije.

Marxov »Kapital« naj bi bil primer dvo ali celo tronivojskega – kot pravijo nekateri – teoretičnega obravnavanja kapitalističnega načina produkcije: 1. najvišji, preprosti abstraktno konceptijski nivo v enih poglavjih ter 2. nižji nivo konkretizacije abstrakcije v drugih poglavjih.²³

Vprašanje je sedaj le, kaj pojmuje s konkretizacijo abstrakcije?

²¹ »Vidi se, kako pri tej metodi logično razlaganje nikakor ni prisiljeno gibati se na čisto abstraktnem področju. Nasprotno, potrebna mu je zgodovinska ponazoritev, stalen stik z resničnostjo, ti zgledi so zato tudi prikazani v veliki raznolikosti, in sicer tako, da kažejo resnični zgodovinski potek na različnih stopnjah družbenega razvoja. Zajeti pa so tudi iz ekonomske literature in skušajo v jasni obliki podati definicije o ekonomskih odnosih od vsega začetka« (F. Engels, cit. delo, str. 124).

²² V tem pomenu je konkretno konkretno – miselno reproducirano (teoretično), ne pa konkretno – stvarno, ki je izhodiščno opazovani objekt – original.

²³ I. Maksimović, »Metod ekonomskih nauka«, v delu »Metodologija društvenih nauka«, Beograd 1977.

S konkretizacijo abstrakcije pojmuje »širjenje« abstrakcije iz preproste v bolj sestavljeno in s tem njeno bližanje k stvarnemu – konkretnemu, tako da jo (nebistveno) variramo: a) glede na hkratno mnogovrstnost pojavov – procesov (glej tim. protitendence-protifaktorje), in b) glede na časovno (stopenjsko-razvojno) dinamiko bistva (Kerngestalt) v načinu produkcije (oziroma ekonomske strukture ali formacije družbe).

Poslednje – časovno, stopenjsko (tudi deloma prostorsko) variranje neke abstrakcije (abstraktnega sistema) je tim. prva zgodovinska konkretizacija abstrakcije, toda zgodovinska v znanstveno razvojnem pomenu kot dinamično razčlenjevanje in kombiniranje ekonomske strukture družbe (tako pojmuje Marx zgodovino v znanstvenem pomenu za razliko od zapisovanja ali opisovanja dogajanja v času, kar za Marxa ni znanost).

Nivo te zgodovinske konkretizacije abstrakcije je zato še vedno teoretični nivo, ima opravka z miselno (teoretično) reproduciranim – konkretnim in ne s konkretnim – posamičnim, stvarnim. Le-to je lahko samo ilustracija, statistična dokumentacija za teoretično – konkretno, ni pa samo po sebi predmet znanosti.

Tako bomo imeli:

– »dva« prepletajoča se analistično teoretična nivoja:

a) višji, abstraktno konceptijski nivo (na primer, razlaga presežne vrednosti, kapitalistične konkurence itd.),

b) nižji, konkretizirani teoretični nivo (na primer, razlaga presežne vrednosti kot profita, kapitalistične konkurence kot monopolistične konkurence itd.);

– »nivo« zgodovinske stvarnosti kot časovno-prostorsko (posamično, opisno) natančno lociran nivo (na primer, profiti v angleški industriji v razdobju 1880–1900).²⁴

Šele omenjeni nivojski proces spoznanja nam nudi dokaz, kako prehaja abstraktno prek konkretnega v posamično oziroma kako se obče in nato posebno šele realizira kot posamično in obratno.

Dialektični proces spoznavanja je zato enotnost prežemanja in izključevanja (nasprotovanja) abstraktnega in konkretnega nivoja spoznavanja, ali kot je kasneje podrobneje razloženo: abstraktnega (konceptijskega sistema, ki se nivojsko (različno) konkretizira, in stvarnosti).²⁵

Ena od tez, ki jih srečamo v sodobni literaturi, je, da je rezultat abstraktnega nivoja spoznavanja nekaj končnega (za določeno zgodovinsko formacijo ali obdobje), rezultat, dobljen na podlagi zgodovinsko (kot revolucionarno) konkretiziranega nivoja analize, pa nekaj, kar je odprto za nadaljnje izpopolnjevanje, za nova spoznanja itd.

Če bi pristali na takšno tezo, recimo, da je najvišji abstraktno konceptijski nivo produciranja idej, ki velja za neko formacijo, negiben, dokon-

²⁴ Za Marxa je, na primer, tedanja Anglija oziroma njeno gospodarstvo poglavitna ilustracija njegovih teoretičnih razlag kapitalističnega načina produkcije (»Kapital I«, str. 10).

²⁵ Na to dvonivojskost Marxove analize (bolje, procesa spoznavanja) je, kot smo že ugotovili, prvi in najbolj jasno opozoril V. I. Lenin v dveh delih: »Kdo so prijatelji naroda« in »Še o vprašanju teorije realizacije«.

čen in da se okrog njega kot okrog zvezde stalnice »alocirajo« zgodovinsko konkretizirana spoznanja, potem bi morali tudi reči, da se temeljne kategorije, ki definirajo formacijski sistem, v ničemer ne spreminjajo, da ne dobivajo nobene nove kategorije vse do prehoda v drugo formacijo. To pa je veliko vprašanje!

V zvezi s takšno tezo se postavljata še dve vprašanji: 1. kako natančno razlagajo nespremenljive kategorije (abstrakcije), recimo, konkretne družbene oblike na prvi, drugi ali tretji stopnji razvoja, in 2. ali je možno v znanosti o družbi (in s tem tudi v analizi ekonomskega sistema), reči, da lahko le z enim abstraktnim teoretičnim sistemom natančno in vsestransko obrazložimo neki način produkcije ali neko formacijo?

1. Čeprav sprejemamo idejo, da morajo veljati neke najsplošnejše sistemske kategorije za ves čas »obstoja« neke formacije (načina produkcije), pa to vendar ne pomeni: a) da jih ni mogoče spreminjati, dopolnjevati, pa tudi b) zamenjati, če se je neki ekonomski odnos objektivno spremenil, čeprav to še ne spremeni osrednjega bistva (kvalitete) načina produciranega (tim. »Kerngestalt«).

Vzemimo za primer v Marxovem abstraktnem sistemu kapitalizma, obravnavanem na prvem konkretiziranem nivoju (tudi na 1. zgodovinski stopnji), razdelitev profita na podjetniški dobiček in obresti (v industriji). V današnji obliki kapitalizma (na današnji stopnji) profit razpada (množično regularno, tipično) na mnogo več kategorij, tudi novih (na primer, na dividende, na obresti, na obveznice, na tantieme, na nerazdeljeni profit korporacij, na posredne državne davke itd.). To spremembo moramo v sistemu priznati, čeprav to še ne spremeni bistveno osrednje kategorije, ki je kapital oziroma presežna vrednost.

2. Ekonomski sistem, pa čeprav ga je »skonstruiral« tako velik ekonomist, kot je bil Marx, ne more biti zaprt v tem pomenu, da ne dovoljuje vgraditve novih spoznanj (elementa – kategorije) drugih ekonomistov, saj to samo po sebi Marxovega kapitalističnega ekonomskega sistema ne spreminja, in narobe, ker je ekonomski sistem nekega ekonomista le produkt tedanje dobe (faze razvoja) – na primer, Marxov ekonomski sistem kapitalizma ni le teoretična slika kapitalizma vobče, ampak prav gotovo tudi abstrakcija tedaj prevladujoče, domonopolistične (liberalistične) faze kapitalizma – je prav zaradi tega tudi relativno, deloma odprt sistem, kar pomeni, da je podvržen spremembam v naslednjih fazah.

Iz tega razloga menimo, da je potrebno dane abstrakcije (kategorije), na katerih temelji abstraktni proces spoznavanja, pojmovati kot (do neke meje) gibljiv, izpopolnjevanju dostopen »idealni prerez« odnosov, iz katerih sestoji neki način produciranja (neka formacija), in ne kot statičen, mrtev, negiben.²⁶

²⁶ Lenin, prvi zagovornik dvonivojskega spoznavanja (v Marxovem pomenu), pravi, da je »spoznanje večno, neskončno približevanje mišljenja objektu. Zato ni treba pojmovati odražanja narave v človekovi misli »mrtvo«, abstraktno, brez gibanja, brez protislovij, ampak v večnem procesu gibanja, nastajanja protislovij in njihovega reševanja« (»Filosofske sveske«, str. 175).

Čeprav je po Marxu abstraktni nivo spoznavanja bistven za znanstveno spoznanje, se Marx po drugi strani jasno zaveda, da ima abstraktno razumevanje ali teoretična znanstvena metoda zlasti na družbenem področju pomanjkljivosti, ki otežujejo polnejše razumevanje (odkrivanje, demistificiranje) stvarnosti, skrite za (konkretizirano) abstrakcijo.

Prvič, z abstraktno kategorijo ne moremo polno zajeti dinamične strani ekonomskega odnosa (Engels), se pravi, razmerja med dvema rečema kot dvema poloma abstrakcije, ki je napravljena v neki »ročki« kot prerez ekonomskega odnosa v abstraktni, to je idealni obliki. Ta odnos se dejansko neprestano spreminja – najprej kot posamičen, potem pa kot zgodovinsko konkreten odnos; oziroma, abstrakcija zaostaja za množičnim, drugačnim konkretnim in s tem tudi za posamičnimi pojavnimi oblikami. Množično konkretno postopoma zanikuje (negira) splošno – abstraktno. To bi imenovali negacijska determinacija abstraktnega s konkretnim. Poznamo pa še negacijsko determinacijo, napravljeno na različnih abstraktnih nivojih.

Drugič, neka (enostavna) abstrakcija (pojem, kategorija) pripada enemu svetu (sistemu), druga drugemu. Vsaka kategorija ima tako svojo antikategorijo, šele z njo se kompletno definira, pa tudi vanjo prehaja. Tako bomo rekli, da lahko neko kategorijo polno definiramo le z nekategorijo, z anti-kategorijo; ta je torej zgodovinska predpostavka – pogoj za njen obstoj, ki pa tudi lahko prerase v protipogoj, to je v pogoj za prevladanje drugega odnosa – kategorije, s tem pa tudi v pogoj za odpravo tiste kategorije same. To je t.m. negacijska determinacija abstraktnega z drugo abstraktno kategorijo.

Recimo, za kapital kot monopolni odnos nad produkcijskimi sredstvi je eksistenčni pogoj nemonopol delavca nad produkcijskimi sredstvi, to je, lastnina nad delovno silo (ki mora imeti povrh še značaj blaga). Kot pogoj za obstoj kapitala kot ene od osrednjih kategorij kapitalistične družbe je torej potreben protipogoj, ki spreminja drugo osrednjo kategorijo (izkoriščano delovno silo) v kapitalu nasprotno kategorijo (mezdnemu delu nasprotna kategorija je nedelo – kapital itd.) Seveda je možno, da se ta pogoj za obstoj kapitala z razvojem spremeni v njegov »nepogoj« ali v nasproten pogoj za njegov obstoj (recimo, da mezdnno delo odpravi kapital kot produkcijski odnos).²⁷

Marx nam s tem in drugimi primeri jasno pove, da je moral tu in tam v dialektični obravnavi kapitalističnega načina produkcije »zaiti« v sociali-

²⁷ Marx je to metodo negacijske determinacije jasno potrdil, ko je govoril o demistifikaciji kapitalistične blagovne produkcije, s tem da se »zatečemo k drugim oblikam produkcije«, torej oblikam produkcije, ki niso (ne bodo) blagovne (v mislih ima socialistično produkcijo).

stični (komunistični) način produkcije, zato da je kot v negativnem zrcalu pokazal bistvo kapitalističnega načina produciranja.²⁸

Prav tako bi lahko dejali, da socializem kot nekapitalizem opredeljuje ne-socializem, to je kapitalizem, in obratno.

– Če to dialektično negacijsko determinacijo (tudi protideterminacijo) neke abstrakcije z drugo, nasprotno abstrakcijo napravimo na abstraktnem nivoju, je to abstraktna (teoretična, logična) negacijska determinacija.

– Če pa to dialektično negacijsko determinacijo opravimo (presadimo) v nekem času in prostoru (v zgodovinskem dogajanju), postane ta negacijska determinacija zgodovinsko dejanje.

Recimo, socializem negacijsko determinira kapitalizem z obeh strani: teoretično in zgodovinsko, zato je teoretična in zgodovinska negacijska determinacija (antidefinicija) kapitalizma.

To pa pomeni, da ima dialektika abstraktnega ali dialektika abstraktne oblike razlage svoje meje, ki se jih mora zavedati, kot pravi Marx. Ali, dialektična oblika abstraktnega mišljenja je pravilna, le če se zaveda svojih meja.

Primer: dialektika kapitala, to je njegovo spreminjanje v presežno vrednost in nazaj v kapital, ima svoje meje v delovni sili kot blagu oziroma v izkoriščanju delovne sile (delavca), ki je konkretno zgodovinski pogoj za obstoj kapitala. Če to mejo prestopimo, prestopimo mejo abstraktne kategorije – kapitala in preidemo v ne-kapital, v nasprotje kapitala.

V tem pa je Marxova druga miselna negacijska determinacija, namreč da šele z ne-kategorijo ali z anti-kategorijo razložimo neko kategorijo kot konkretno kategorijo, ki se razvija, pojavlja v različnih oblikah.

Se pravi, da reprodukcija neke kategorije zahteva tudi reprodukcijo pogojev za njeno eksistenco, to je njej nasprotne kategorije (reprodukcija kapitala kot ne-delo zahteva reprodukcijo dela kot izkoriščanega /mezdnega/ dela). Seveda pa to za določeno konkretno mejo (in mero) razvoja odpravlja samo kategorijo (odnos), ker se pogoji za njen obstoj odpravijo; ker jih ni več.

Metodološki osnutek politične ekonomije socializma

1. Sledeč Marxovi metodi politične ekonomije, bomo morali reči, da ideje o socialistično urejenem gospodarstvu ne morejo biti »prazne abstrakcije«, »spekulativne kategorije duha«, »apriorne konstrukcije«, kajti ni abstraktnega brez konkretnega: empiričnega, mnogostransko stvarnega in miselno urejenega (reproduciranega).

²⁸ Zato nekateri ne razumejo pravilno posameznih Marxovih ekstremnih misli o socialistični (komunistični) družbi, ki jih je tu in tam izrekel med tekstom – ob robu (recimo v »Kapitalu«), kot negacijsko determinacijo (razlago) kapitala. To niso znanstveno formulirane misli o prihodnji družbi, saj je Marx jasno poudaril, da ne bo pisal »receptov za kuhinjo prihodnosti«.

2. Politična ekonomija socializma zato ne more biti zunaj zgodovinske logike razvoja produktivnih sil in produkcijskih odnosov; ne moremo je konstruirati iz čistih pojmov.

3. S tem pa še nismo izdelali celovite analitične metode politične ekonomije socializma. Metodo vsake vede oblikujemo med drugim po njenem smotru (temeljni nalogi). Smoter družbene znanosti (in ekonomske vede posebej) pa je spreminjanje reči po sebi v reči za nas; ni le razlaga sveta, marveč prav tako pomoč pri njegovi preobrazbi.

Ta konstrukcijsko projektivna vloga ekonomske vede pa zahteva abstrakcije (kategorije), ki ne bodo le v strogem pomenu analitične, ampak tudi konstrukcijsko projektivne; po bistvu hipotetične (konceptijske). Z njimi teoretično formuliramo produkcijske odnose, ki jih lahko še ni, ki so zarojeni, ne decela razviti, ki jih uresničujemo »mi« z »svojo« dejavnostjo.

S tega vidika politična ekonomija socializma ni le analitična, marveč tudi konstrukcijsko-transformacijska veda; pomaga družbi preformirati stvarnost (to je oblikovati novo formacijo).

4. Dialektično prežemanje abstraktnega in konkretnega v politični ekonomiji zahteva nasploh obravnavanje vsakega ekonomskega pojavnosti (kategorije, zakona) na obeh ravneh: na abstraktno-teoretični in zgodovinsko-konkretni ravni.

Abstraktno-teoretična raven obravnavanja (razlage) načina produkcije je relativno zaprt statičen sistem predstavljanja (pa s tem tudi negiranja) mnogovrstne konkretne stvarnosti »v idealnem prerezu«. V tem pomenu je to prevladujoče formalnologično sklepanje, ki je po bistvu enorezultatno, enotendenčno sklepanje. Šele z dialektizacijo dedukcije (ali čistega mišljenja) vzpostavljamo dialektično konkretno celoto sklepanja v kategorijah, kot so da-kategorije in ne (anti)-kategorije oziroma kot tendence in protitendence.

Le tako nam je mogoče zgraditi stopnico prek razlage sistema k razlagi stvarnega-konkretnega: 1. zato da bi to konkretno – stvarno obvladovali, in 2. zato da bi ga prek sistema usmerjali v njegovem nadaljnjem razvoju.

5. Dialektična teoretična reprodukcija stvarnega – konkretnega torej ni njegova gola, reducirana reprodukcija (slika), marveč preobrazba, a) stvarnega v abstraktno, in b) abstraktnega v razvijajoče se konkretno. V tem poslednjem, b) pomenu pa je koncipirano (hipotetično) razvijajoče se (sicer miselno) konkretno tudi negacija: a) negacija abstraktno teoretičnega (»danega«), in b) negacija »dotedanjega« konkretnega stvarnega in miselno reproduciranega.

Oblikovanje kategorij politične ekonomije socializma tako pomeni produciranje kategorij, ki so tudi »izpred« stvarnosti in »izpred« miselno konkretnega. Torej negacijsko (kritična) determinacija (definicija) danega – abstraktno reproduciranega odnosa.

6. Kategorije politične ekonomije socializma so tudi negacijske determinacije in determinacijske negacije kategorij – odnosov drugega, to je,

nasprotnega sistema – politične ekonomije kapitalizma, take kot so kategorije kapitalističnega načina produkcije negacijske determinacije kategorij socialističnega načina produkcije. Kategorijo svobodno združeno delo beremo v socialističnem ekonomskem sistemu kot antikategorijo kapitala. Iz definicije kapitala spoznamo negacijsko lastnost (kvaliteto) svobodno združenega dela.

Negacijska determinacija, ki je opravljena na abstraktno-teoretični ravni, je nujno ekstremna (tudi polarno nasprotna), in potrditi jo moramo s konkretnim kot miselno reproduciranim ter ilustrirati z reprezentativnim konkretnim – stvarnim. Sicer je abstrakcija le hipotetično utopična apriorna konstrukcija. Gre za problem t.i. nenehnega prometejskega vračanja političnega ekonomista k materi zemlji, ki pa nikoli ne pomeni popolne vrnitve (identitete).

Političnemu ekonomistu to po eni strani onemogoča teleološko svobodno artikuliranje ekonomskih kategorij, po drugi strani pa mu omogoča realno svobodno ekonomsko znanstveno delovanje. Ta svoboda se kaže v različnih ekonomskih sistemskih variantah, ki imajo tudi v zgodovini ustrezne variacije socialističnega načina produciranja.

7. Na podlagi povedanega sledi, da je lahko politična ekonomija nasploh, posebej pa še politična ekonomija socializma, le kritično teoretično razvojna veda. Stvarnost primerja – kritizira s kategorijami, kategorije primerja – kritizira s stvarnostjo; kategorije afirmira (definira) z anti-kategorijami.

8. Če bi na kraju želeli še odgovoriti, kje je glavna težava v konstruiranju politične ekonomije socializma, bi dejali, da ni v produkciji kategorij, marveč v nezadostni razvitosti, homogenizaciji in zgodovinski utrditvi mnogovrstne socialistične gospodarske stvarnosti, ki zato ni zadostno razvito (bogato) gradivo za pravilno konstruiranje abstrakcij in za reprodukcijo konkretnega kot miselno konkretnega – zgodovinsko nujnega. Pogojno lahko govorimo (še) o odsotnosti razvitega predmeta politične ekonomije socializma, brez katerega veda (še) ne more biti razvita znanstvena disciplina. Zaradi tega se politična ekonomija socializma recimo pri nas, bodisi pojavlja v preobleki politične ekonomije kapitalizma ali pa se v predmetu razlage omejuje na bolj ali manj abstraktno obravnavanje naših pozitivnih (normativnih) aktov, dokumentov, programov in ekonomske politike. Pač zato, ker je ta predmet »najbolj razvit« – dan.

To pa je, drugače povedano, kritika tako tistih, ki skušajo razviti politično ekonomijo socializma samo po empirični – induktivni poti, kot tistih, ki jo razvijajo »na pamet«, »iz glave«, »iz ideoloških zamisli«.

JANEZ STANIČ

Novi vidiki gospodarskega razvoja Sovjetske zveze

(ob 26. kongresu KP SZ)

Šestindvajseti kongres sovjetske komunistične partije, ki je bil zadnje dni februarja in v začetku marca, ni prinesel kakih posebnih novosti ne v teoriji ne v praktični politiki; to je bil kongres brez velikih novih zamisli in idej, posvečen utrjevanju že izhojene poti in iskanju rešitev za stare in nove probleme v okvirih obstoječega sistema. V smislu novatorstva je bil kongres torej nevznemirljiv, kar pa še ne pomeni, da je bil tudi nezanimiv. Sovjetska partija ima že zaradi svoje velikosti, moči in vpliva privilegij, da je njena politika vselej pomembna in pozornosti vredna, pa naj išče nove poti ali pa se giblje po že utrjenih stezah. Kljub temu da se je kongres zavestno izogibal novatorstvu, je vendarle že s preprostim ugotavljanjem nekaterih perečih vprašanj (prav tako pa tudi s tem, da se je mnogim enako perečim vprašanjem namenoma izognil) dal dovolj snovi za razmišljanje, za marsikoga, tako v Sovjetski zvezi kot v tujini, pa tudi za sklep ali vsaj misel, da sedanje »stanje duhov« v ZSSR, za katero je značilna nekakšna neagresivnost ali vsaj neaktivnost pri iskanju novih odgovorov in rešitev, ne more biti zelo dolgotrajno. Pritisk stvarnosti na precej lagodno »stanje duhov« je namreč očitno vse hujši.

To misel oziroma vtis bomo ilustrirali s pregledom nekaterih problemov, predvsem z gospodarskega in socialnega področja, ki so bili na kongresu bolj ali manj v ospredju, kar torej pomeni, da so prodrli v zavest in da so si že priborili tudi pravico do javnega obravnavanja.

Ena takšnih stvari, ki ima tudi precejšen politični in celo emocionalni pomen, je vprašanje gospodarske rasti. Zaradi cele vrste razlogov (nekateri bomo omenili pozneje) je sovjetsko gospodarstvo soočeno z dejstvom, da ne more več zagotavljati visokih odstotkov naraščanja proizvodnje (na primer sedem, devet, enajst, včasih celo več odstotkov), ki so bili značilni za dolga desetletja in so morda prav zato celo dobili videz in pomen ene od glavnih značilnosti socializma. V enajsti petletki, ki se začinja z letošnjim letom, so načrtovane stopnje rasti skromnejše kot kdajkoli doslej: v industriji je predvidena 5-odstotna rast, v kmetijstvu 2,5

odstotna, nacionalni dohodek pa naj bi rasel za 3,5 odstotka na leto. To je približno za polovico manj kot v minulih dveh petletkah.

Pri tem pa je treba upoštevati še nekaj; že za deseto petletko so bile načrtovane stopnje rasti manjše kot za deveto. Poleg tega začrtane cilje pogosto spreminjajo tudi v posameznih letih, odvisno od dejanskih rezultatov, ki večkrat zaostajajo za načrtovanimi. Tako se je, na primer, zgodilo tudi v minuli, deseti petletki, ko so nekajkrat in povrh precej drastično zmanjšali planske cilje. Končni rezultat takih posegov je, da so absolutne številke o proizvodnji, predvidene za leto 1985, na nekaterih področjih celo manjše, kot so bile številke, predvidene za leto 1980. To velja zlasti za proizvodnjo nafte, premoga in jekla.

Dejansko torej zmanjšani odstotki rasti na nekaterih področjih prikrijevajo nazadovanje. S čisto gospodarskega stališča to bržda ni kakšen izjemen uspeh, saj je sovjetsko gospodarstvo že tako razvito, da ni več realno pričakovati zelo visokih odstotkov rasti, zato tudi skromnejša rast ali celo občasni zastoji na posameznih področjih niso nujno že kar katastrofa. Bolj neroden pa je neki drug – propagandno-politični vidik. Visoke stopnje rasti (bistveno večje kot v najrazvitejših kapitalističnih državah) je sovjetska propaganda namreč desetletja prikazovala kot značilnost in zakonitost socializma, ki je pač že po svoji naravi sposoben zagotavljati hitrejšo rast kot kapitalizem. Ko pa zdaj postaja vse bolj jasno, da se z višjo ravniyo razvoja stopnje rasti zmanjšujejo, je seveda nastalo vprašanje, kako to prepričljivo pojasniti glede na trdno zakoreninjeno mnenje, da socializma brez visokih odstotkov rasti skorajda ni. Pravega odgovora na to tudi 26. kongres ni dal. Dejanske stopnje rasti so za najširšo javnost precej zamegljene, s tem da so načrtovane na podlagi še poprej zmanjšanih zahtev, poleg tega pa, vsaj v propagandi za najširšo rabo, vlada tudi mnenje, da gre za začasne težave.

Ob tem je seveda vredno omeniti, da tovrstne težave v resnici niso videti niti najmanjčasne. Gre namreč za to, da se sovjetsko gospodarstvo še vedno razvija predvsem ekstenzivno in da so bile visoke stopnje rasti posledica ekstenzivnega razvoja. Z vedno večjo razvitostjo in količinsko nasičenostjo pa se možnosti ekstenzivnega razvoja vedno bolj manjšajo in težišče razvoja se vse bolj osredotoča v zahtevi po intenzivnem razvoju. Storilnost dela, njegova znanstvena, tehnična in tehnološka raven, učinkovita organizacija, delež neposredne zainteresiranosti za rezultate proizvodnje – postajajo v vse večji meri dejavniki, ki odločajo o stopnjah rasti oziroma o učinkovitosti celotne proizvodnje. Tega se seveda zavedajo tudi sovjetski gospodarstveniki in politiki. Na kongresu je bilo precej govora o tem, da je treba upoštevati, da so možnosti ekstenzivnega razvoja praktično že izčrpane, toda od tu naprej ni bil storjen noben resen korak. Po mnenju, ki na kongresu ni le prevladovalo, ampak je bilo tako rekoč edino, je namreč mogoče uresničiti prehod k intenzivnemu razvoju v okvirih obstoječega sistema, le da je treba delati več in bolje, z veliko večjo mero odgovornosti in discipline. *Vprašanje družbenih odnosov v*

proizvodnji, ki so gotovo ključnega pomena, pri vsem tem ni bilo niti načeto. To vprašanje še vedno ostaja zunaj kroga stvari, o katerih je mogoče in primerno javno govoriti. Lahko rečemo tudi takole: ideje o gospodarski reformi niso bile oživiljene, dasi je v zaprtem in ozkem krogu gospodarskih strokovnjakov gospodarska reforma še vedno pomembna in živa tema.

Samo za ilustracijo, kakšne vrste vprašanja postajajo vse bolj pereča na sedanji razvojni stopnji, naj navedemo nekaj posamičnih primerov.

Velik pomen dobiva nerešeno vprašanje gmotne spodbude, tako posameznikov kot posameznih podjetij in celih proizvodnih vej. Glavni vzvodi stimulacije so še vedno moralni, se pravi, sistem socialističnega tekmovanja, ki je sicer izredno razvit, za katerega pa se zdi, da je že dosegel skrajne meje učinkovitosti, ki jo še lahko zagotavlja, in celo, da začenja njegova spodbujevalna moč pojemati. Socialistično tekmovanje je namreč že postalo množično in povsod uveljavljeno, vanj so zajeti domala vsi zaposleni, tako da se je spremenilo v obvezujoče pravilo, ne pa v spodbujajočo izjemo. Vrednost moralne spodbude je zaradi množičnosti precej devalvirana, materialna spodbuda, ki spremlja razne delovne častne naslove in odličja, pa je majhna. Denarne nagrade praviloma ne presegajo 10 odstotkov osnovne plače, kar je majhna spodbuda za izjemne napore. Zelo razširjen je tudi neki drug pojav: zaradi močnega socialnega pritiska se povečujejo predvsem najnižji dohodki, znatno manj pa višji. Tako se škarje plač zapirajo, z drugo besedo, uravnilovka je vedno večja. To seveda negativno vpliva na storilnost.

Precej je bilo govora o problemih načrtovanja in slišati je bilo tudi nekaj kritičnih mnenj. Usmerjena so bila na preozkost in nerealnost planov. Vsaka gospodarska veja, vsako ministrstvo načrtuje samó razvoj svoje dejavnosti, ne meni se pa za širše potrebe in možnosti. V zvezi s tem se vse močnejše uveljavlja pojem »teritorialnih proizvodjalnih kompleksov«, ki zajema vso gospodarsko dejavnost nekega gospodarsko-geografskega področja. Na takšnih kompleksih naj bi v prihodnje hkrati, skladno in v medsebojni logični ekonomski povezanosti načrtovali ves gospodarski razvoj, ne pa da vsako ministrstvo načrtuje samo svojo dejavnost, brez povezave in ne oziraje se na stanje na drugih področjih. V zvezi z načrtovanjem opozarjajo tudi na naraščajoči razkorak med načrtovanimi cilji ter stvarnimi gmotnimi in človeškimi zmogljivostmi. Gre za posledico precej razširjenega pojava, da nižji organi prirejšajo planske rezultate in v svojih poročilih višjim organom prikazujejo večje uspehe, kot so bili dejansko doseženi. Takšne težnje je lahko pojasniti, saj je od uspešnega izpolnjevanja planov odvisno, koliko sredstev bodo prizadeti dobili. Toda po drugi strani zaradi take prakse nastaja škoda, ki seveda ni samo v napačnih statističnih podatkih. Nove plane namreč izdelujejo na podlagi podatkov o izpolnjevanju prejšnjih, in če so ti podatki netočni, če so rezultati napačno prikazani kot višji, kakor so v resnici, potem nove načrte izdelajo na podlagi napačnih, previsokih kazalcev. Te plane je potem še

težje izpolniti, pogosto so zato poročila o njihovi izpolnitvi še bolj lažna, in tako narašča prepad med dejanskim in statističnim stanjem, načrtovanje pa temelji na nerealnih podatkih. Seveda ni znano in tudi ni mogoče ugotoviti, kolikšen je v resnici obseg tega pojava; dejstvo je, da se o njem govori in da se ga tudi širša javnost zaveda kot enega od perečih vprašanj.

Značilno je tudi stanje na področju delovne sile. Nekaj problemov v zvezi s tem izvira že iz temeljne postavke sovjetskega socializma, ki vsakomur jamči zaposlenost. To je zakon, ki se ga doslej trdno držijo, njegove posledice pa so seveda dvorezne: po eni strani daje polna zaposlenost res vsem osnovno socialno varnost, po drugi strani pa izrazito negativno vpliva na storilnost in na višino plač. Za sovjetske razmere je značilno, da je po vsej državi veliko povpraševanje po delovni sili in da podjetja in ustanove večinoma zelo rade zaposlujejo nove delavce. Zlasti v evropskem delu države je pomanjkanje delovne sile veliko bolj navidezno kot resnično, kajti vse prepogosto zaposlujejo po dva, tri ali celo več ljudi za delo, ki bi ga lahko opravil en sam. Toda podjetja so običajno zainteresirana za večje število zaposlenih, saj tako dobivajo večje sklade pa tudi plane veliko lažje izpolnjujejo s povečanjem zaposlenih kot s povečanjem storilnosti. Resnično pomanjkanje delovne sile vlada vzhodno od Urala, v Sibiriji, na Daljnem vzhodu in v Zapolarju. Tu ljudi zelo primanjkuje in privabljajo jih med drugim tudi z znatno višjimi plačami in raznimi gmotnimi ugodnostmi (daljši dopust, plačana potovanja v evropski del in podobno), katerih učinek pa je vendarle tudi omejen; res je namreč, da imajo zaposleni v teh krajih znatno več denarja, ker pa je tu možnosti za porabo (blago za široko potrošnjo, kulturno in zabavno življenje itd.) še veliko manj kot v evropskem delu države, pomen in privlačna moč denarja nista vselej dovolj, da bi privabila ljudi k delu in življenju daleč od civilizacije in v navadno izjemno težavnih naravnih razmerah.

Tako smo se vsebinsko približali še neki posebnosti sodobne sovjetske razvojne stopnje, ki jo je tudi treba omeniti. Gre namreč za bistveno, dolgoročno in seveda zelo resno gospodarsko in socialno nesorazmerje države. Velikanska večina prebivalstva, industrije, infrastrukture in potrebe je osredotočena na zahodu države, v evropskem delu. Hkrati pa so tu že zelo izčrpani surovinski in energetske viri, tako da je vse pogostejše tudi izkoriščanje že obstoječih neracionalno, odpiranje novih pa praktično nemogoče. Pač pa Sovjetska zveza razpolaga z velikimi zalogami surovin in energije vzhodno od Urala, se pravi v Sibiriji, na Daljnem vzhodu in v Zapolarju. Kot že omenjeno, pa tu (razen v ozkem pasu na jugu Sibirije vzdolž transsibirske železniške magistrale) primanjkuje vsega drugega, predvsem ljudi. Odpirati nove rudnike ali graditi nove elektrarne v teh krajih pomeni dobesedno osvajati divjino, graditi nova naselja z vsem, kar to pomeni, nove transportne magistrale, celotno infrastrukturo itd. Vse to pa v razmerah, ki takšno osvajanje otežujejo in izredno dražijo, saj gre večinoma za kraje z dolgimi in ostrimi zimami, ko temperatura pogosto

tedne in mesece ostaja pod 40 stopinjami Celzija (pri 40 stopinjah mraza pa se vsa doslej znana maziva toliko zgostijo, da stroji ne morejo več delati), in za kraje večne zmrznjenosti ta (permafrosta), ki izjemno draži in komplicira vse gradnje.

Ne glede na vse takšne in podobne težave pa je Sovjetska zveza soočena z neprijetnim, toda neizogibnim dejstvom, da mora v naslednjih desetletjih uresničiti velikanski »pohod na vzhod«, selitev težišča gospodarskega razvoja iz evropskega v azijski del države. To je tudi zgodovinsko gledano velikanska naloga, od njene učinkovite izpolnitve pa v veliki meri zavisi prihodnost največje države na svetu.

Naslednje vprašanje, ki je za Sovjetsko zvezo ključnega in dolgoročnega pomena, je kmetijstvo. Trenutno najbolj aktualno geslo se glasi: *Dokončna rešitev prehrabnega vprašanja*. O tem je bilo tudi na kongresu precej govora. Tovrstna razmišljanja in načrtovanja segajo tja do konca stoletja, takrat nekako naj bi bilo namreč prehrabeno vprašanje dokončno rešeno. Preden opišemo sovjetska gledanja, je seveda treba dovolj moke in močnatih izdelkov, krompirja, nekaterih vrst predelane zelenjave (kislega zelja in kislih kumar – oboje zavzema zelo pomembno mesto v poprečni prehrani), zmrznjenih, posušenih in konzerviranih rib, hudo pa primanjkuje mesa in mesnih izdelkov, sveže zelenjave in sadja, pa tudi mleka in mlečnih izdelkov.

Glavni problem in s tem tudi glavna naloga je proizvodnja žitaric. Sovjetska zveza pridelava zdaj v poprečju okrog dvesto milijonov ton žitaric, kakšno leto več, pogosto tudi manj, odvisno pač od vremena. Ta količina sicer v glavnem zadostuje za prehrano ljudi, ne zadostuje pa za potrebe živinoreje. Živinske krme kronično primanjkuje in tudi vsakoletni velik uvoz krmnih žitaric problema ne rešuje; kadarkoli je letina slabša (poprečno se to dogaja dva- do trikrat v petletki), se že tako nezadostno število živine drastično zmanjšuje, tako da je pomanjkanje mesa in mleka ter mesnih in mlečnih izdelkov dejansko stalno. Računajo, da bi moral pridelek žitaric znašati približno eno tona na prebivalca, torej skupno 260 milijonov ton, da bi bilo hrane dovolj tudi za živino in da bi živinoreja končno zlezla na zeleno vejo. Če bodo zares uresničeni vsi načrti, bodo tolikšno proizvodnjo žit dosegli leta 1990; ker pa se bo do takrat tudi število prebivalstva povečalo, je treba računati, da bo idealna proizvodnja (eno tona na prebivalca) dosežena šele proti koncu stoletja.

Boj za ustrezno količino žitaric je glavna strateška usmeritev in tudi glavna kmetijska naloga, ki jo partija in država prevzemata nase. Uresničiti jo je treba z večanjem hektarskih pridelkov, ne pa z osvajanjem novih površin, zaradi česar je naloga še težja. Doslej so namreč povečevali proizvodnjo v glavnem na račun pridobivanja novih obdelovalnih površin, medtem ko so se hektarski pridelki le malo večali. Zdaj pa je tudi v kmetijstvu na dnevnem redu prehod od ekstenzivnega razvoja k intenzivnemu. Zanj pa ne zadostujejo samo investicije, ki so sicer velike, ki pa so bile namenjene v glavnem mehanizaciji, kemizaciji in melioraciji zemljišč,

ampak bo treba razvijati tudi nujne spremljajoče dejavnosti. Vse manj (tudi na kongresu je bilo tako) se govori o samem kmetijstvu in vse več o celotnem agro-industrijskem kompleksu, kamor sodi poleg poljedelstva in živinoreje še cela vrsta dejavnosti, katerih razvoj precej zaostaja za potrebami. To velja predvsem za živilsko in predelovalno industrijo, skladišča, transport, trgovino in podobne spremljajoče dejavnosti, katerih zaostajanje povzroča, da tudi ob dobrih letinah ne pride do potrošnikov toliko in tako kvalitetne hrane, kot bi lahko.

Ti načrti so posvečeni predvsem proizvodnji žitaric, in kot že rečeno, naj bi dali dokončne rezultate proti koncu stoletja. Medtem pa seveda ostaja nerešeno vprašanje sadja, zelenjave in v bližnji prihodnosti tudi še mesa in mleka. S tem v zvezi pridobivajo na pomembnosti kmetje, člani kolhozov in delno sovhozov, s svojimi privatnimi ohišnicami. Bolj kot kdajkoli doslej namreč poudarjajo pomen zasebnega pridelovanja hrane. To je pomembna, morda tudi daljnosežna novost, kajti ohišnica je doslej vedno veljala za nekakšen ostanek privatnolastniških instinktov in trpeli so jo bolj kot nekakšno nujo, ker pač socialistična proizvodnja še ni mogla zagotoviti dovolj hrane. Zdaj govorijo o poljedelstvu in reji živine na ohišnicah kot o družbeno koristnem in potrebnem početju, ki ga morajo vodstva kolhozov in sovhozov ter krajevni partijski in sovjetski organi vsestransko podpirati. Zasebniki imajo namreč velike težave pri nabavljanju semen, umetnih gnojil, orodju, pri prevozu pridelkov na trg, pri nabavljanju živinske krme, mlade živine in tako dalje. Brežnjevi je v svojem kongresnem referatu dejal, da je treba čimprej ustvariti materialne in moralne pogoje za večjo zainteresiranost kmetov in drugih državljanov za zasebno poljedelstvo in živinorejo. Hkrati z zelo široko politično akcijo, ki naj doseganja nezaupljivost ali celo sovražnost krajevnih političnih in gospodarskih vodstev do ohišnic in zasebnega kmetijstva spremeni v naklonjenost in pomoč, teče tudi spreminjanje predpisov, ki zadevajo to dejavnost. Od letošnjega Novega leta imajo kolhozni kmetje pravico gojiti precej več živine na svojih ohišnicah kot doslej, poljedelske in živinorejske pridelke, ki jih prodajo državi, jim odkupujejo po veliko višjih cenah kot kolhozom in sovhozom, prvič v zgodovini lahko dobivajo celo posojila za nakup živine in gradnjo gospodarskih poslopij, kolhozi in sovhozi jim morajo pomagati s krmo, semeni, gnojili itd. Skratka, vzdusje je izrazito naklonjeno zasebnemu kmetijstvu, kar je še posebej zanimivo, če se spomnimo, da je bilo pred nekaj leti, ko so sprejemali novo ustavo, precej predlogov, naj bi zasebno lastništvo v kmetijstvu z ustavo ukinili.

Seveda je treba povedati, da so ohišnice in zasebno kmetijstvo resna in pomembna zadeva. Resda sestavljajo ohišnice komaj dva odstotka vseh obdelanih površin, toda zasebniki pridelajo na teh dveh odstotkih kar 61 odstotkov vsega krompirja, 34 odstotkov jajc, 30 odstotkov zelenjave, 29 odstotkov mesa in mleka ter 19 odstotkov volne. Ti odstotki so seveda zelo zgovorni, saj pomenijo, da ima zasebna proizvodnja pomembno vlogo pri prehrani prebivalstva. To še posebej velja za kmečko prebival-

stvo, ki z ohišnicami pokriva kar tri četrtine svoje porabe mesa in mleka in vso porabo krompirja, zelenjave in jajc. Lahko rečemo, da se vaško prebivalstvo hrani v glavnem z lastno zasebno proizvodnjo, povrh pa ostane še nekaj pridelka za tržišče.

Pridelovanje hrane na ohišnicah je torej izjemno pomembno in zdi se, da je dokončno zmagalo spoznanje, da lahko bistveno prispeva k reševanju »prehrambenega vprašanja«. Da gre za resno spreminjanje miselnosti, kažejo tudi nekateri drugi »prehrambeni« ukrepi. Tako so, na primer, pred dvema letoma zečeli deliti za obdelovanje primerno, a dotlej neizkoriščeno zemljo tudi mestnim tovarnam in ustanovam, ki jo nato delijo svojim zaposlenim. Vsakdo lahko dobi v neomejen in brezplačen najem kos zemlje (velikost je odvisna od lege in kakovosti, toda običajno ne presega desetih arov), le zavezati se mora, da ga bo primerno izkoriščal za sadjarstvo, zelenjadarstvo ali živinorejo.

Velik pomen pripisujejo tudi praksi nekaterih podjetij ali večjih gospodarskih ustanov, ki ustanavljajo lastna kmetijska in živinorejska gospodarstva; s hrano, ki jo tako pridelajo, oskrbujejo svoje menze. Zdaj deluje v Sovjetski zvezi že okrog 80.000 takih tovarniških kmetijskih obratov; resda se večinoma še borijo z velikimi težavami (ker niso »last« ministrstva za kmetijstvo, težko pridejo do semen, mlade živine, primer nih kmetijskih strojev itd.), vendar se bodo te v prihodnje bržda zmanjšale, kajti politično vzdušje je takemu pridelovanju hrane zdaj izrazito naklonjeno.

Preleteli smo torej nekaj stvari, ki se sicer niso »zgodile« na 26. kongresu KP SZ, saj se o njih že nekaj časa govori, delno pa v zvezi z njimi tudi ukrepa. Kongres sam je dovolj jasno ugotovil gospodarske probleme, ki smo jih omenili, res pa je, da ni nakazala novih poti za njihovo reševanje. Izjema je le kmetijska politika, v zvezi s katero je kongres seveda podprl usmerjenost, ki smo jo prikazali in kakršno je v glavnem razložil L. I. Brežnjev v svojem referatu. Kongresna razprava je k temu dodala kaj malo, kar po svoje dokazuje, da prihajajo te novosti z vrha in da je njihova logika na vrhu celo bolj sprejeta kot na terenu, kar je malce svojevrstno protislovje. Kakorkoli že, ko ugotavljamo, da 26. kongres ni prinesel nič posebno novega v notranji politiki, ali še ožje, v gospodarstvu, moramo hkrati vendarle tudi ugotoviti, da razvoj sam po sebi zastavlja nekatere nove probleme, na katere vodstvo išče sprotne, pragmatične odgovore, ki so včasih – kot na primer v kmetijstvu – bržda več kot le trenutno zanimivi in pomembni.

Se res vračamo k zemlji?

Težko je reči, kaj se dogaja za kulisami svetovnih gospodarstev, kaj si kdo želi in kaj kdo pričakuje. Nekaj pa je vendarle zanesljivo: hrana in energija sta na svetovni sceni že dobili osrednji vlogi. Postali sta strateška vira narodnih gospodarstev, blago, ki lahko usodno spreminja položaj in neodvisnost posamezne države. Pri tem ne veljajo nobene izjeme ne za majhno ne za veliko državo. Nekonkurenčnost kmetijstva ali 10-odstotni debalans za neko vrsto živeža sta enaka nadloga tako za majhno kot za veliko deželo, le absolutna količina je različna. Zato je razumljivo, da svetovna gospodarstva poleg novih virov energije mrzlično iščejo in raziskujejo svoje skrite rezerve za hitrejši razvoj kmetijstva. Nekatera zato, da bi utrdila svoj položaj na svetovnem trgu, druga zato, da bi zmanjšala uvoz hrane in tako ohranila svojo gospodarsko in politično neodvisnost.

Že dejstvo, da postajajo kapitalistične države vse pomembnejše izvoznice hrane, socialistične države in države v razvoju pa njene uvoznice, povzroča hude skrbi in nova mednarodna nasprotja. Še na drugem svetovnem kongresu o hrani v Haagu 1970. leta je kazalo, da je bitka proti lakoti tako rekoč dobljena. Žal pa se to ni zgodilo in vzrokov za pesimizem je čedalje več. Lakota, ki ogroža približno 40 odstotkov prebivalcev zemeljske krogle, je pravzaprav postala največje zlo sodobnega sveta. Kajti v njenih krempljih ni vedno manj, temveč vedno več ljudi.

Po letu 1970 so razvite kapitalistične države povečale ravnovesje uvoza hrane v primerjavi z izvozom, in sicer za 14 odstotkov. V tem obdobju pa se je v socialističnih državah ravnovesje med uvozom in izvozom hrane zmanjšalo z 72 na 45 odstotkov, v državah v razvoju pa s 170 na 149 odstotkov. Tako se je, npr., samo žitni primanjkljaj dežel v razvoju povzpел od 16 milijonov ton v letu 1970 na 71 milijonov ton v letu 1978. Po napovedih strokovnjakov pa naj bi že leta 1982 ali 1983 dosegel celo 90 milijonov ton.¹

Jugoslavija ima na srečo dovolj rodovitnih polj. Že dejstvo, da ima od vseh površin kar 51 odstotkov kmetijskih, da ima 133 milijonov sadnih dreves, 1,3 milijona trt, da pridejo na hektar obdelovalne površine manj kot 3 prebivalci, ne dokazuje samo tega, da bi naša država lahko prehranila svoje prebivalce, temveč da lahko postane celo pomemben izvoznik hrane. Vendar pa se je tudi pri nas v zadnjem desetletju zelo povečal uvoz hrane, delež izvoza hrane v celotnem izvozu blaga in v svetovnem izvozu, pa se je zmanjšal. Tako smo, npr., še leta 1967 izvozili 1,4 milijona ton hrane, uvozili pa 1,1 milijon ton. Leta 1979 je izvoz zdrknil že na 491.000

¹ Petar Marković: Osnovni prometni tokovi hrane u svetu, zbornik referata II. jug. kongresa o hrani, Novi Sad 1980.

ton, medtem ko je uvoz dosegel 2,5 milijona ton. Delež izvoza hrane v strukturi jugoslovanskega izvoza se je v tem času zmanjšal od 15,5 na 6,3 odstotka, delež jugoslovanskega izvoza v svetovnem izvozu pa za 0,15 odstotka. Podoba je jasnejša, če navedemo podatek, da smo leta 1979 namenili za uvoz hrane 950 milijonov dolarjev, z izvozom pa smo iztržili le 572 milijonov dolarjev. Te številke so še usodnejše ob dejstvu, da smo istega leta za 13 milijonov ton uvožene nafte odšteli 1,9 milijarde dolarjev.² Nič čudnega torej, da smo ob snovanju družbenega in gospodarskega razvoja za srednjeročno obdobje 1981–85 namenili toliko pozornosti prav razvojnemu problemu kmetijstva. Podatek, da je v Jugoslaviji kar 650 tisoč hektarov neobdelane zemlje in da je na tisoče hektarov zemlje slabo obdelane, je namreč zelo zaskrbljujoč. Možnosti, ki jih imamo za razvoj kmetijstva, ko bi lahko z izvozom hrane nadomestili odtokanje sredstev za uvoz nafte, kave, južnega sadja in nekaterih drugih živil, so namreč kaj slaba tolažba za našo devizno bilanco vse dotlej, dokler so to le neizkoriščene možnosti. Toda čas, v katerem živimo, ki je kmetijstvu in hrani dodelil drugačno vlogo, nas je soočil z zahtevo po spremembi odnosa do kmetijstva in pridelovanja hrane. Obdobje zanemarjanja kmetijstva, obdobje, ko smo zaradi pojvne »lakote« po industriji celo pojem razvoja istovetili s pojmom industrializacije, ko je bilo kmetijstvo predvsem osnovni vir akumulacije za obnovo in v veliki meri tudi za razvijanje naše industrije, je nepreklicno za nami. Pred nami je torej obdobje vračanja k zemlji, ki pa bo vse prej kot lahko. Kajti desetletja, ko smo zanemarjali kmetijstvo, so v ljudeh in na zemlji pustila posledice. Sledov starih grehov pa ni mogoče zabrisati čez noč.

Zemljiška politika

Slovenija ni bogata s kmetijsko zemljo. Bore 15 arov njivskih površin na prebivalca nas pravzaprav uvršča med najrevnejše dežele v Evropi. Toda videti je, da s tem skromnim bogastvom, ki ga imamo, ravnamo zelo razsipniško. Od začetka 20. stoletja se je delež kmetijskih površin zmanjšal s 60 na manj kot 45 odstotkov. Sprva predvsem zaradi gozda, v zadnjih desetletjih pa predvsem zaradi nesmotrne zidave, ki letno pogoltne od 1200 do 1500 hektarov najboljše kmetijske zemlje. Tako so se samo površine njiv od leta 1960 skrčile od 295 na 256 tisoč hektarov, pašniki od 281 na 232 tisoč hektarov, vinogradi pa za 2 tisoč hektarov. V tem obdobju so se povečale le gozdne površine, travniki in zamočvirjena ali druga nerodovitna zemljišča. Vse kmetijske površine so se v tem času zmanjšale od 938 na 876 tisoč hektarov.³ Pri vsem tem pa je najbolj zaskrbljujoče zmanjšanje njivskih površin bodisi zaradi zidave, bodisi zaradi zatratitve. Povsod v svetu je namreč njivska proizvodnja temelj

² dr. Vlado Budice: Neka pitanja izvoznih mogućnosti i uslova za izvoz hrane, zbornik referata za II. jug. kongres o hrani, Novi Sad 1980.

³ Zavod SRS za statistiko, Letni pregled kmetijstva (1971 do 1979).

pridelovanja hrane. Toda medtem ko je travnik še mogoče kdaj preorati, gozd skrbiti, pa izpod betona, ki je zrasel na rodovitni zemlji, nikoli več ne požene žito. Zmanjšanje njivskih površin in širjenje industrijskih in stanovanjskih poslopij na najboljši zemlji je zatorej razvojni trend, ki najbolj ogroža uresničitev zastavljenih načrtov o pridelovanju živeža. Morda ne bo odveč, če prisluhnemo kmetijskim strokovnjakom, ki opozarjajo na katastrofo, ki nas lahko doleti kaj kmalu, če bomo dovolili, da se trend zmanjševanja njiv nadaljuje po stopnji, ki je veljala v zadnjem desetletju. V pičlih 140 letih bi namreč iz Slovenije izginila še zadnja ped njive. Območje visokega Krasa bi ostalo brez njiv že leta 2019, zgornje Posavje z Notranjskim in Tolminskim leta 2027, osrednje Posavje s Kočevskim leta 2047, nižinska Primorska leta 2049, Koroška leta 2055, spodnje Posavje leta 2072, Savinjska dolina s Kozjanskim leta 2074, južna Gorenjska z Ljubljanskim barjem leta 2078, jugovzhodna Dolenjska z Belo krajino in osrednje Podravje pa leta 2094. Zadnji hektar njive bi izginil v Pomurju in spodnjem Podravju, in sicer leta 2120.⁴

Podružbljanje skrbi in odgovornosti za smotrno gospodarjenje s kmetijsko zemljo pa kljub naporom nosilcev družbenega razvoja na področju zemljiške politike še ni steklo oziroma se v občinah in drugih temeljnih samoupravnih skupnostih uveljavlja prepočasi. To navsezadnje potrjuje tudi zamujanje pri izdelavi in sprejemanju prostorskih načrtov. V Sloveniji smo že leta 1967 sprejeli zakon, ki določa, da mora vsaka občina izdelati prostorski načrt in v njem natančno in dolgoročno opredeliti gospodarjenje s kmetijsko zemljo. Po podatkih Zveze kmetijsko-zemljiških skupnosti Slovenije pa so do lani take načrte sprejele le 4 občinske skupščine. V 40 občinah so sicer že izdelali kmetijske načrte, vendar jih še niso uskladili z načrti drugih porabnikov prostora, ker jih ti pač še niso izdelali. Z odlaganjem sprejetja prostorskega načrta pa se namembnost kmetijskih zemljišč, ki ni v skladu z zakonskimi določili, še nadalje spreminja.

Zakon o sistemu družbenega načrtovanja je namreč določil, da sprejemo družbenopolitične skupnosti namesto posebnega prostorskega načrta občine srednjeročne in dolgoročne družbene načrte, s tem da morajo ti vsebovati prostorski del, v katerem je opredeljena temeljna delitev prostora. Ta delitev prostora med primernimi porabniki (kmetijstvo, gozdarstvo) in drugimi porabniki (urbanizacija, vodno gospodarstvo, komunikacije itn.) je dolgoročno potrebna zaradi zagotavljanja skladnega razvoja vseh dejavnikov v prostoru. Ne nazadnje je taka delitev potrebna zato, da bi zagotovili zadostne površine za pridelavo živeža, ki je temeljnega družbenega pomena in je pomemben dejavnik stabilnosti države in njenega gospodarskega razvoja.

Kljub normativni ureditvi, ki jo spremlja vrsta sklepov in stališč socialistične zveze in zveze komunistov o zaščiti in varstvu kmetijske

⁴ Tone Tanjšek: Ali bomo v Sloveniji kmetovali brez njiv? Sodobno kmetijstvo, maj 1979, letnik 12, številka 5.

zemlje, je raba prostora v Sloveniji, žal, še vedno bolj ali manj podrejena trenutnim razvojnim potrebam posameznih območij, parcialnim, kratkoročnim interesom. Čeprav je bila večina odločitev o posegih v rodovitno zemljo sprejeta z demokratičnim postopkom, to še ni in ne more biti opravičilo za takšna in drugačna uničevanja kmetijske zemlje, ki smo jim bili in smo jim ponekod še priča. Pri odločanju o tem, kje graditi, so usodno vlogo igrali stroški gradnje. Praviloma naj bi gradili na zamočvirjeni, nerodovitni zemlji, kjer pa bi bili stroški precej večji kot na plodni ravnici, in sicer zaradi komunikacij, komunalne ureditve itn. Vendar pri tem kratkovidno pozabljam, da še tako visoka odškodnina za pozidavo rodovitne zemlje ne more odtehtati njene vrednosti. Ta je neprecenljiva, ker smo rodovitno kmetijsko zemljo dolžni ohraniti naslednjim rodovom, saj bodo tudi oni hoteli jesti.

Karl Marx je o tem vprašanju v *Kapitalu* zapisal takole: »... niti družba, nacija, niti vse družbe, vzete skupno, niso lastniki zemlje. So samo posestniki, uživalci, in jo morajo kot boni patres familas izboljšano zapustiti naslednjim generacijam.«

Naj bo tako ali drugače, priznati moramo, da smo bili Slovenci v preteklosti zelo slabi gospodarji kmetijske zemlje. Vendar pa bi bilo zelo napačno, če bi skušali trditi, v odnosu do kmetijstva, da je nespametno pozidavanje rodovitne zemlje edini »izvirni greh«, ki si ga smemo očitati za zadnja desetletja.

Združevanje dela, sredstev in zemlje

V minulem srednjeročnem obdobju je slovensko kmetijstvo zadovoljevalo 80 odstotkov naših potreb po hrani. Manjkajoče količine smo si zagotavljali z nakupi v drugih republikah ali z uvozom. V strukturi jugoslovanskega uvoza je bil delež slovenskega kmetijstva v zadnjih petih letih udeležen povprečno z 10 odstotki, v izvozu pa smo sodelovali v poprečju s 13-odstotnim deležem.⁵

Do leta 1985 naj bi, tako smo zapisali v temelje srednjeročnega načrta, pridelke z domačih polj povezali še za nadaljnjih 5 odstotkov, tako, da bi sami zadovoljevali 85 odstotkov lastnih potreb po živežu. Seveda je bilanca vrednostna, ne pa tudi količinska. To pomeni, da bomo tudi če bi odstotek samooskrbe lahko povečali na 100 in več odstotkov, kar bo brez dvoma naš dolgoročni cilj, pri nekaterih živilih še zmeraj odvisni od nakupa drugod. Prehrambena bilanca za daljše obdobje kaže, da si moramo od drugod trajno zagotavljati približno 200.000 ton pšenice, 300.000 ton koruze, 30.000 ton olja, 50.000 ton sladkorja in 200.000 pitanih prašičev letno – če naštejemo le najosnovnejše. Naše kmetijske organizacije pa bodo lahko drugim območjem ali izvozu ponujale pred-

⁵ Kmetijski inštitut Slovenije – Zavod za ekonomiko kmetijstva: Spremljanje in preučevanje realizacije razvojnih programov kmetijstva v SRS (1975–1979), Ljubljana 1980.

vsem hmelj, vino, perutnino, goveje meso, mleko, krompir, suhomesnate izdelke in še kaj.⁶

Vsi naši pridelovalni načrti, vse razprave o problemih in težavah v kmetijstvu pa se ustavijo pri ljudeh, ki se za temi načrti skrivajo, pri ljudeh, ki zemljo obdelujejo. Od njih je namreč odvisno, ali bomo načrte v pridelavi živeža tudi uresničili, ali bomo izkoristili možnosti, ki jih imamo za razvoj kmetijstva. Kajti »kruha ne napravi moka, temveč roka«, pravi star ljudski rek. Struktura ljudi, ki še obdelujejo slovensko zemljo, pa je že tako zaskrbljujoča, da se upravičeno zastavlja vprašanje, kdo bo jutri obdeloval slovensko zemljo.

V Sloveniji je večina obdelovalne zemlje, ali natančneje, 80 odstotkov (v Jugoslaviji 85 odstotkov) v zasebnih rokah. Povprečna slovenska kmetija ima tri do štiri hektare zemlje. Poleg tega je zemlja razkosana na majhne parcele, velike le 20 do 30 arov, kar je brez dvoma ovira sodobnemu kmetijstvu. S kmetovanjem se danes preživlja le še približno 14 odstotkov prebivalcev, pri tem pa je 80 odstotkov kmetov že starejših od 50 let, približno polovica pa celo nad 60 let. Od celotne tržne proizvodnje kmetijskih pridelkov pridelajo kmetje približno polovico, drugo polovico pa družbena posestva (v Jugoslaviji prispevajo kmetje nekaj nad 20 odstotkov tržne proizvodnje kmetijskih pridelkov). Le približno 20 odstotkov slovenskih kmetov pa ima zagotovljenega naslednika.⁷ Ob tem je seveda razumljivo, da se obseg slabo obdelane ali opuščene kmetijske zemlje zlasti v hribih povečuje. Tako se zarašča že približno 238 tisoč hektarov kmetijskih površin, kar je 11,7 odstotka slovenske zemlje.⁸ S stališča družbenih in ekonomskih interesov bo slej ko prej treba oceniti, koliko te zemlje bi kazalo organizirano pogozditi in koliko je moramo ohraniti v kmetijski proizvodnji.

Tolikšno opuščanje kmetovanja v hribovskih krajih temelji predvsem na težjih pogojih za življenje in delo, saj so pridelovalni stroški za 20 do 30 odstotkov večji kot v dolini. Neprimerno vrednotenje kmetijskega dela, ki velja tudi sicer, povzroča, da si večina ljudi, ki se ukvarjajo s kmetijstvom, z ustvarjenim dohodkom ne more zagotavljati vsaj približno enake ekonomske in socialne varnosti, kot jo lahko dosežejo v združenem delu. Zato je vedno več slabo obdelane ali neobdelane zemlje tudi na plodnih ravninah, bodisi ker so lastniki zaradi starosti za delo že onemogli ali pa si svojo ekonomsko in socialno varnost zagotavljajo z delom v industriji in jim je zemlja le dopolnilni zaslužek. Nobenega dvoma ni, da bo treba z družbenimi ukrepi ustaviti praznjenje hribovskega sveta in z zaostreno odgovornostjo do zemlje in njenega lastništva preprečiti zanemarjanje rodovitne kmetijske zemlje. Zemlja je namreč lastnina poseb-

⁶ Kmetijsko živilska razvojna skupnost: Analiza razvojnih možnosti kmetijstva in živilske industrije Slovenije za obdobje 1981–1985, Ljubljana 1980.

⁷ Zadržna zveza Slovenije: Gradivo za osmi redni občni zbor, Ljubljana, 1980.

⁸ Zveza kmetijsko-zemljiških skupnosti Slovenije: Uresničevanje zemljiške politike v Sloveniji (1976–1980), Ljubljana 1980.

nega družbenega pomena, in čeprav je njeno lastništvo zaščiteno z ustavo, nima nihče pravice, da zemljo pušča neobdelano.

»Zemljo tistemu, ki jo obdeluje« je načelo, ki ga bo, kot kaže, treba znova obuditi. Pravica do lastništva zemlje je namreč povezana z dolžnostjo do njene obdelanosti.

Traktorska revolucija in druge tehnično-tehnološke spremembe v načinu obdelovanja zemlje, s katerimi se je v preteklosti zelo povečala produktivnost dela v kmetijstvu, so spodbudile proces deagrarizacije in dodobra spremenile podobo naše vasi. Še leta 1948 je bilo v Sloveniji 46,7 odstotka kmetov, leta 1971 le še 19,6 odstotka in leta 1979 le še 14,4 odstotka.⁹ Deagrarizacija, ki je v treh desetletjih razredčila naše vasi za več kot 30 odstotkov, pa, kot je razvidno, ni potekala le po naravnih ekonomskih zakonitostih. Škodljivih posledic, ki jih je pustila v kmetijstvu ne bo mogoče odpraviti čez noč.

Razumljivo je, da je poprečna slovenska kmetija ob večji produktivnosti dela že zdavnaj postala za kmečko družino premajhen delovni prostor. Na njem ni mogoče ustvariti tolikšnega dohodka, da bi bila zagotovljena socialna varnost za vso kmečko družino. Po sodobnih normativih za produktivnost dela v kmetijstvu je razen pri intenzivnem zelenjadarstvu ali vrtnarstvu celo 10-hektarska kmetija, ki je pri nas zemljiški maksimum, premajhen delovni prostor za kmeta. Zaposlovanje v industriji je bilo za kmeta edina rešitev, saj mu socialno in ekonomsko varnost, poleg tega pa omogočalo tudi nakup strojev, ki so olajšali delo. Zato je pri nas v zadnjem obdobju število mešanih kmetij naraslo do višine, ki že povzroča skrbi. Še pred 11 leti, ko so strokovnjaki Kmetijskega inštituta Slovenije raziskovali pojav mešanih kmetij v Sloveniji, je bil polkmet zaradi boljšega ekonomskega položaja v primerjavi s čistim kmetom nosilec napredka na vasi. Sedaj ko je po ocenah strokovnjakov že približno 80 odstotkov slovenskih kmetij mešanih, pa to železno pravilo gotovo ne velja več. Marsikateri polkmet zemlje ne obdeluje več tako, kot bi moral, preprosto zato, ker mu pač ni treba. Seveda bi bilo zelo nevarno, če bi mešane kmetije, ki so normalen pojav v razvoju kmetijstva, obsodili. Gotovo pa je, da bo treba obsoditi malomarni odnos do zemlje, in sicer tudi z ukrepi, ne nazadnje z odvzemom zemlje, če lastnik zemlje ne bi obdeloval. Zakon o preživninskem varstvu kmetov, ki ostarelim kmetom omogoča, da v zameno za zemljo dobijo pokojnino, pa bo tako ali tako spodbudil prehajanje zemlje v roke tistih, ki jo morejo in želijo obdelati.

Združevanje dela, sredstev in zemlje, združevanje kmetov, njihovo povezovanje v združeno delo je smer, ki smo jo na kompas razvoja kmetijstva začrtali že pred desetletjem. To je namreč edina pot do večje produktivnosti dela, podružbljanja kmetijske proizvodnje in ne nazadnje do uveljavitve kmeta kot poklica v neki dejavnosti, ne pa načina življenja, ki se preprosto obnavlja iz roda v rod.

⁹ dr. Katja Vadnal: Gibanje kmečkega prebivalstva v Sloveniji in Jugoslaviji, Kmečki glas, št 10/1981.

Dejstvo je, da procesi združevanja dela, sredstev in zemlje v kmetijstvu potekajo zelo počasi. Vendar zato ne moremo dolžiti kmeta. Resnici na ljubo – razvojna pot slovenskega zadružništva po vojni ni tekla le po gladkih in ravnih poteh. Vmes so bili tudi blatni kolovozi, zaradi česar je voz obstal ali celo obtičal. To je še dandanes opaziti na njegovem kolesju. Pojmu podružbljanja, združevanja smo namreč pripisovali preveč ideološki značaj, zaradi česar so kmetje dobili občutek, da skuša naša družba na ta način čim prej odpraviti kmečka gospodarstva.

Kmetje so seveda povsem svobodni pri odločanju. Ali bodo svoje delo organizirali v okviru lastnega kmetijskega gospodarstva ali se bodo prek zadružnih organizacij povezovali, sodelovali in vključevali v sistem samoupravnega združenega dela. Edvard Kardelj pravi o tem takole: »Nihče ne more kmeta prisiliti v združevanje, jasno pa mora biti kmetu, da bo materialne posledice svoje odločitve sam nosil. To pomeni, da mu je treba jasno povedati, da družba svojih razpoložljivih sredstev, ki jih nima na pretek, ne bo vlagala v tisto delo v kmetijstvu, ki nima nobene ekonomske perspektive, to je, ki ne pomeni vsaj minimalnega koraka naprej pri povečevanju produktivnosti dela.«¹⁰

V minulih desetih letih smo si za večjo produktivnost dela v zasebnem kmetijstvu prizadevali predvsem s preusmerjanjem kmetij v specializirano, tržno pridelavo. Veliko manj pa smo storili za druge oblike združevanja in povezovanja kmetov v združeno delo. Z usmerjanjem »velikih« kmetij smo dosegli nekakšen optimum in na tem področju v naši republici v prihodnje ne moremo več pričakovati bistvenega povečanja kmetijske pridelave. Zadružne organizacije bi morale sedaj v procese združevanja zajeti vse kmete, ne le tiste, ki ustrezajo ozko pojmovanim trenutnim interesom organizatorjev proizvodnje. Organiziranje proizvodnje na opuščeni ali kako drugače sproščeni kmetijski zemlji je torej naloga, ki ji bodo morale zadružne organizacije v prihodnje posvetiti vso pozornost in strokovno pomoč. To je namreč način, da brez trkanja na vrata maksimuma kmetu razširijo delovni prostor, omogočijo rast produktivnosti njegovega dela do stopnje, ki mu bo omogočila ustvarjanje tolikšnega dohodka, da bo njegov družbeni in ekonomski položaj tudi v praksi izenačen s položajem delavca v združenem delu.

Če želimo, da bi vsi ti procesi stekli hitreje, bo bržkone treba spremeniti odnose v zadružništvu. V zadnjih desetih letih so se kmetijske zadruge s formalno preobrazbo spremenile iz organizacij za sodelovanje s kmeti v organizacije kmetov. Ti v zadrugi združujejo svoje delo in sredstva in imajo seveda tudi enake pravice pri odločanju o razporejanju in delitvi dohodka, ki so ga ustvarili skupaj z zaposlenimi v zadrugi. Toda marsikje se v zadrugi pod lupino formalne samoupravne organiziranosti še skrivajo stari kupoprodajni odnosi. Kmet še vedno ni gospodar v svoji zadrugi, njegovo samoupravljanje pa je zgolj na papirju. Da je tako, pa niso krivi

¹⁰ Edvard Kardelj: Svobodno združeno delo (Brionske diskusije), DZS 1978.

le tisti, ki so v zadrugi zaposleni, in še manj kmetje. Osnovni vzrok je gospodarski položaj zadružnih organizacij, ki so za svoje poslanstvo pri spreminjanju družbenoekonomskih odnosov na vasi dobile sicer kup političnih smernic in stališč in zelo malo materialnih spodbud. V boju za dohodek, ki ga kot organizacije združenega dela morajo ustvarjati, svojo osnovno dejavnost pogosto zanemarjajo, ukvarjajo se s trgovino, prevozništvom in še čim, kar pač prinaša dohodek. Zadruge se bodo lahko kakovostno spremenile, če bomo vanje vlagali večja družbena sredstva, ki bodo omogočala dvig produktivnosti dela kmetov, če bo prednost, ki smo jo kot družba namenili razvoju kmetijstva, tudi materialno ovrednotena.

Rezultati, ki smo jih dosegli pri razvijanju kmetijstva v ozadnjih desetih letih, resnici na ljubo, niso majhni. Produktivnost dela v tej dejavnosti je hitro rasla in lani je bila celo višja kot v drugem gospodarstvu. Z doseženim pa še zdaleč ne moremo biti zadovoljni. Uspehi so namreč veliko bolj posledica tehnoloških in tehničnih sprememb v načinu kmetovanja kot sprememb v družbenih in ekonomskih odnosih v tej dejavnosti. Spreminjanje družbenoekonomskih odnosov v kmetijstvu in na vasi pa zahteva bolj odgovoren odnos subjektivnih sil do kmetijstva, kot smo ga imeli, kot ga še imamo. Pozornost, ki jo drugod v svetu namenjajo kmetijstvu, ni posledica nenadne romantične zagledanosti v kmetijstvo in kmeta, temveč jo je ustvarila nuja, dejstvo, da potrebe po hrani v svetu naraščajo. Zato je tudi naše vračanje k zemlji neizbežno. Vsako odlašanje pomeni le, da nas bo vrnitev stala veliko več, kot bi nas včeraj.

FRANCE VREG

Javno mnenje in samoupravna demokracija

UREDNIŠTVO: Z vašo knjigo Javno mnenje in samoupravna demokracija nadaljujete snovanje teorije javnega mnenja, čemur ste tudi v preteklosti v svojih razpravah, študijah in raziskavah posvečali vidno znanstveno pozornost. Katera spoznanja in izkušnje so vas podbudile, da se intenzivno in kontinuirano usmerjate na to področje?

F. VREG: Zgodovinske in življenjske okoliščine so me na pragu druge svetovne vojne brezizprosno pahnilo v spopade malega človeka ljubljanskih predmestnih getov revščine in opekarniškega polproletariata s tedanjimi mogotci slovenskega kapitala, z diktatorskimi režimi velikosrbstva, rimskokatoliškega licemerja in koketiranja s fašizmom. Kot študent medicine sem nemočen gledal bedo, izkoriščanje, prostitucijo... sodoživljal sem številne grenke usode malega človeka, z njimi kopal glino in delal na tekočem traku. Vse to se mi ni samo vtisnilo v spomin, ampak je postalo del moje notranjosti, sestavina mojega odnosa do sveta, tisti del moje življenjske filozofije, ki spoznava svet v njegovi razdeljenosti na brezpravne, na »polsuvereno« ljudstvo, na podanike, ki pravzaprav nimajo nikakih političnih pravic, pa na »sivino« intermediarnih skupin, ki si krčevito prizadevajo za vstop v svet moči in izobilja, in seveda na izbrance, mogočnejše tega sveta.

Lahko bi seveda cankarjansko zapisal, da sem stal v areni življenja, pa sem živel le na obrobjih življenja, sredi bede in neenakopravnosti, po prelomu dveh svetov in sem krčevito iskal izhoda, ne sam, marveč skupaj z delavci predmestja, študenti medicine, slavistike; iskal v Speransu, v Marxu, Leninu in skojevskih skupinicah. Nismo tolstojansko hodili med množice, nismo se leninsko »zlivali« z množicami, marveč smo živeli življenje ljudstva. Če je torej v naslovu knjige izraz »samoupravna demokracija«, bi to prav tako lahko pomenilo »ljudska demokracija«. Saj mi samoupravljanje v bistvu pomeni ljudsko samoodločanje, odločanje tistega »demos«, ki je bil v zgodovini človeštva vedno potisnjen v prostor politične praznine, podaništva in brezpravnosti. Zato sem tudi upor partije razumel kot upor ljudstva, revolucijo kot dejanje samoodločbe,

boj za nacionalno in socialno osvoboditev pa kot boj za demokracijo. In kaj so ljudske revolucije, puntarski in chartistični upori, marčne in oktobrske revolucije bile drugega kot izraz samoupravne volje revolucionarnih množic?

To spoznanje je živelo v meni med vojno, ko smo iskali izvirno pot socialistične revolucije, nove oblike politične komunikacije z ljudstvom, ko smo morali tenko prisluhniti hotenjem ljudi, delavcev, kmetom in stališčem različnih skupin, ki jih je partija pritegovala v boj. To spoznanje se je izostrilo ob spopadu z informbirojem, ko se je razgrnilo vprašanje nove, še ne slutene, komaj vizionarsko nakazane demokracije samoupravljalcev. Imel sem izjemno priložnost, da sem nekajkrat tudi v osebem razgovoru s Kardeljem, Kidričem in drugimi snovalci dojel globine in razsežnosti njihovih teoretičnih snovanj... pa tudi njihovo antejevsko priklenjenost na »zemljo« ljudskih množic.

UREDNIŠTVO: V knjigi Javno mnenje in samoupravna demokracija se lotevate splošnoteoretičnih, pa tudi konkretnih, »vsakodnevnih« vprašanj javnega mnenja. Kaj sodite o ravni teorije javnega mnenja v naši samoupravni družbi in o vplivu javnega mnenja na sprejemanje odločitev v sistemu samoupravne demokracije?

F. VREG: V prejšnjem odgovoru sem skušal pojasniti, da se z javnim mnenjem nisem »začel ukvarjati« iz kakršnihkoli akademskih pobud. V meni je bilo človeško spoznanje, da je smisel socialistične revolucije resnično moč iskati in najti le v učlovečeni obliki socializma. Moje znanstveno usmerjanje na področje demokracije in javnega mnenja je bilo iskanje teoretičnega odgovora. Izzval pa ga je tudi študij meščanskih teorij o demokraciji; te vse po vrsti razglašajo javno mnenje za »sedež« zakonite oblasti, za izraz svobodne volje suverenega ljudstva, dejansko pa resnično javno mnenje ljudskih množic potiskajo v funkcionalistične mehanizme za obvladovanje množic.

Zato sem moral v knjigi najprej izčrpno prikazati vse pomembneše teorije o javnosti in javnem mnenju, teorije o interakcijskem komuniciranju med političnimi strankami, interesnimi skupnostmi, parlamenti, vlada in drugimi subjekti ter med javnostmi, članstvi, državljani, občinstvi in drugimi segmenti temeljne družbene ravnine. Kritično sem premotril teorije različnih socioloških, politoloških in komunikoloških šol (od pluralističnih do elitističnih, od funkcionalističnih do sodobne sistemske teorije) ter jih soočil z marksističnimi teorijami in analizami sodobnih družbenih procesov. Pri tem se ni bilo moč kaj prida opirati na redka napredna dela zahodnih avtorjev, še manj na teoretike sovjetskih šol.

Tudi jugoslovska dela s tega področja so skromna. Resda segajo še v predvojno obdobje z doktorsko disertacijo dr. Jovana Djordjevića (če ne upoštevamo zgodnejših razmišljanj Svetozarja Markovića in še nekaterih). Povojna dela so ostajala na ravni marginalnih razmišljanj, pretežno v

okviru splošnejših teorij o političnem sistemu, politične sociologije ali sociologije javnega mnenja in množičnih občil.

V različnih obdobjih so se pojavljali poskusi, da bi ustvarili konsistentno teorijo javnega mnenja, ki bi bila sestavina teorije političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Javno mnenje je tudi v političnem procesu občasno postajalo relevantna sila in sestavina političnega odločanja. Kot samoupravna norma je bilo celo sprejeto v nekatere zakonske akte. V obdobju snovanja nove ustave pa je prevladala misel, da je moč z institucionalnimi oblikami delegatskega sistema artikulirati tudi vse tokove javnega mnenja. Stvarnost pa vsak dan dokazuje, da pluralizma ljudskega razmišljanja ter spontanosti ljudskih hotenj in gibanj ni moč zajeti le z institucionalnimi, pogosto sformaliziranimi in zbirokratiziranimi kanali. To misel sem sam nosil v sebi vse povojno obdobje; dozorevala je v meni in se soočala s stvarnostjo. Zato je knjiga neke vrste »izziv«² tudi tistim »premodrim birokratom-praktikom«, ki so po Marxu »dedni zakupniki političnega razuma«, in ki tudi v samoupravni demokraciji prepogosto preslišijo glas ljudskega razsojanja.

UREDNIŠTVO: V vašem delu s kritično mislijo primerjate ustvarjeno z zamišljenim v samoupravni družbi. Kaj so po vaši presoji temeljni vzroki in viri razkoraka med normativnim in stvarnim pri nas, kaj zavira polno uveljavitev samoupravne demokracije?

F. VREG: Vsak ideološki projekt je v nekem smislu v razkoraku s stvarnostjo zato, ker je po svoji teoretični in ideološki naravi projekt zgodovinskega uresničevanja interesov razreda. Tudi naš delegatski sistem nastaja v zgodovinskem procesu osvobajanja dela, odprave odtujenosti delavca in delovnega človeka v sferi dela in oblasti; naš dolgoročni, zgodovinski cilj je *družbena* osvoboditev dela v globalni družbi. Razkorak je tedaj primarno med objektivno ustvarljivimi možnostmi osvoboditve dela in subjektivno deklariranimi cilji samoupravljanja. Z drugimi besedami, normativno proglašamo, da je delavec subjekt procesov v združenem delu in sferi oblasti, dejansko pa stvarnost in raziskave dokazujejo, da delavski razred s pomočjo institucij političnega sistema še ne obvladuje politične in ekonomske funkcije združenega dela, organiziranega v samoupravni skupnosti – državi.

Razkorak med besedami in dejanji je tudi v nas samih. V javnih nastopih, na sestankih, v predavanjih vztrajno ponavljamo splošne »formule«³ samoupravljanja, hkrati pa ne analiziramo konkretne situacije. Predavamo visoko teoretično o odmiranju države, dejansko pa ne razmislimo konkretno o vlogi države v sedanjem obdobju. V javnih občilih se še pogosto pojavljajo »paradni«, mitologizirani stereotipi o samoupravni demokraciji; del tiska pa zapada v nedomišljeno kritikarstvo. Pojavlja se razkorak med podobo stvarnosti, ki jo podajajo občila, in med procesi in gibanji (pogosto latentnimi) v posameznih republikah in pokrajinah, o

kateri občila ne poročajo ali jih celo ne zaznavajo. Bolj kot kdaj prej potrebujemo domišljeno kritično analizo stvarnosti, temelječo na znanstveni metodi.

V zapletenem zgodovinskem procesu osvobajanja dela, ki ima svoje ekonomske pogojenosti, v razvojnem procesu uresničevanja ružbenolastninskih odnosov se vedno znova pojavljajo poskusi »reprodukcije« starih, skupinsko-zasebniških ali pa državnolastninskih odnosov; ti se skušajo tudi teoretično izraziti in »reproducirati« v družbeni zavesti. Včasih so ta protislovja latentna, včasih manifestna, ni pa jih mogoče premagovati samo z akcijo subjektivnih sil ali celo izključno s političnim voluntarizmom.

Glavno nevarnost za samoupravno demokracijo vidim predvsem v krepitvi tehnokratske in državne birokracije, v poskusih državnega arbitriranja in v politiki močne, »državne« roke, ki bi nas lahko – brez tujih intervencij – objektivno pripeljala v neko novo obliko državnega socializma, kjer bi samoupravljanje ostajalo varno »shranjeno« v ustavnih deklaracijah. Če bi to dopustili, bi ustavili kolo zgodovine jugoslovanskega samoupravljanja. Morda bi zato ideja samoupravljanja tudi v svetovnem socializmu za celo obdobje ostala samo jugoslovanska epizoda.

UREDNIŠTVO: Kardeljeva družbena misel, ki je razčlenjevala moč ljudskih množic in samoupravljanja, še zdaleč ni bila samo nekakšna teoretična intelektualistična bravura; tuja ji je bila abstraktna humanistična vizija samoupravljanja in pojmovanje samoupravne družbe kot brezkonfliktne družbe. Tudi v vaši obravnavani knjigi razmišljate o pomenu ustvarjalne moči ljudskih množic. Kaj so po vaši sodbi glavni razlogi, da pri nas ni nikdar prevladalo demagoško poigravanje z ljudskimi množicami, čemur se niso znale izogniti nekatere druge socialistične revolucije in nekateri njihovi voditelji?

F. VREG: Težko bi še karkoli dodal vaši točni oceni Kardeljeve misli o ljudskih množicah. Morda bi še naglasil, da je ideja o samoupravljanju delovnih množic mogla zrasti samo iz jasne teoretične koncepcije jugoslovanske partije. Ta je edina med predvojnimi evropskimi partijami zavračala uveljavljeno in petrificirano organizacijo partije kot »boljševiške sekte«, se zavzemala za koncepcijo množične partije in fronte ljudskih množic. Kardelj je že zelo zgodaj poudaril, da je gibanje lahko demokratično le, »kadar v njem prihaja do izraza volja demokratičnih množic«. Kidrič je prav strastno vodil bitko proti birokratizaciji partije in države, proti pojavom oblikovanja politične »kaste«, odtrgane od delavskega razreda kot v stalinistični Sovjetski zvezi. Tito je bil edinstveni ljudski voditelj, zakoreninjen v delovnem ljudstvu, voditelj, ki ga ni poznala Evropa in svet po drugi svetovni vojni.

Poleg tega je bila v naši partiji zelo razvita teoretična kultura, marksistična kritika stvarnosti, samokritika v vrstah vodstva, ki ni dovoljevala

kulta osebnosti in oligarhizacije vodstva. Spomnimo se skromnega Karde-
ljevega priznanja: »Vsakdo se mora tudi sam bojevati z zaostalostjo
svojega lastnega mišljenja...«. Gojil je nekakšen »kult« samokritičnega
razmišljanja, kult dvoma in iskanja, ki je lastno znanosti. V kateri partiji,
ki je na oblasti, lahko najdete tako izrazite prav te lastnosti?

Bržčas pa je bilo odločilno zgodovinsko izkustvo v najtežjih obdobjih
zgodovine jugoslovanske partije: že pred vojno je partija eksistenčno
lahko obstajala in se razvijala le, če je imela svoje korenine v ljudstvu,
med delavci, kmeti, intelektualci. To empirično izkustvo je bilo zanesljivo
vodilo, ko se je začel zgodovinski spopad s fašizmom v okupirani Jugosla-
viji. Spomnimo se, da so mnoge revolucije v kasnejših obdobjih propa-
dale, kadar so jih izvajale »sekte« komunističnih revolucionarjev brez
opore v ljudstvu. Težke porodne krče pa so doživljale in še doživljajo tiste
revolucije, ki so jih »uvozili« z bajoneti in tanki.

Že s prvo ustavo je bila v Jugoslaviji zagotovljena kontinuiteta ideje o
suverenosti ljudstva, ki je bila uresničena v narodnoosvobodilnih odborih.
Spopad s Stalinom pa je, kot je ugotovil Kardelj, znova »rehabilitiral«
samoupravne in demokratične oblike, ki so nastale v revoluciji. Tako
dejansko partija ni mogla upravljati družbe *namesto* delovnih množic,
marveč jih samo voditi kot organizirana sila družbene zavesti. Ni se mogla
izoblikovati diktatura vodilne partijske strukture v *imenu* delavskega
razreda; ni se mogel razpreti usoden in tragičen *prepad* med razredom in
avantgardo, med ljudstvom in socialistično državo kot na Poljskem in
drugje. Samoupravljanje delovnih ljudi je tista nova oblika kohezivnosti
ljudskih množic in avantgarde, ki izključuje demagoško »poigravanje« z
ljudstvom, pa tudi z razredom.

*UREDNIŠTVO: Vidno pozornost v naši najnovejši knjigi dajete tudi
delegatskemu komuniciranju in odločanju. Kako bi se opredelili do
hipoteze, da je delegatski sistem odprl znatne možnosti artikulacije sa-
moupravnih interesov, da pa je manjše uspehe pokazal pri integraciji in
sintezi interesov. Gre skratka za to, ali sodite, da proces izražanja samou-
pravnih interesov spremlja v odgovarjajoči meri tudi proces usklajevanja
interesov?*

F. VREG: Značilnost jugoslovanske kategorije samoupravnega plurali-
zma je, da gre za specifično obliko integracije interesov v smeri družbe-
nega spreminjanja, za dialektično zvezo med interesi združenega dela in
političnimi cilji socialističnega samoupravljanja. Žal pa tudi to pogosto
ostaja samo idealna »formula«. V stvarnosti se uveljavljajo osebni ali
skupinski interesi pod »zastavo« obćih interesov, dejansko pa *na račun*
izkoriščanja tujega dela. Zato proces integracije interesov ne bi smel
potekati stihijno, marveč v okvirih sistema načrtovanja in usmerjanja
družbenega razvoja.

Jugoslovanska marksistična misel ni odkrila le realnega obstoja protislovij in konfliktov v socializmu, ni odkrivala le različnih nosilcev interesov (ekonomskih, političnih, nacionalnih itd.), marveč je v spopadanju interesov razkrila tudi dialektično spoznanje, da tekmovalnost (kompetitivnost) samoupravnih interesov ustvarja interakcijsko, pluralistično napestost, ki sili družbo v procese razvojnega spreminjanja. Hkrati pa to poraja latentno nevarnost politizacije interesov. Ti procesi so nenehen izziv subjektivnim silam, da iščejo specifične oblike razreševanja interesov in integracije z metodami dogovarjanja, javnega dialoga in sporazumevanja. Še posebej se mi zdi pomembno razviti obliko socialne kontrole z uveljavljanjem javne, kritične razprave, ki bi razgaljala birokratske maneuvre in razkrajala egoistične lupine samozadostnosti, v katere se zapirajo parcialni občinski, pokrajinski, republiški, pa tudi zvezni interesi.

UREDNIŠTVO: Že dolgo vrsto let se poglobljeno ukvarjate s problemi komunikologije in ste eden izmed utemeljiteljev komunikološke znanosti v Jugoslaviji. Kaj sodite, kakšni so danes glavni problemi in dileme komunikologije in kakšne so njene perspektive?

F. VREG: Komunikološka znanost si danes vse bolj uspešno prizadeva, da bi ustvarila integralno teorijo funkcioniranja javnih občil in javnega mnenja v sodobni družbi. Jugoslovanska komunikologija je v glavnem presegla obdobje eklekticizma in je kritično ovrednotila meščanske komunikološke šole, zavrnila pa je tudi ideološke propagandne sheme vzhodne komunikologije. Izhodišče naših komunikoloških raziskav je vse bolj *človek v procesu dela in upravljanju družbe*. Vedno bolj se uveljavlja zgodovinska marksistična teorija komuniciranja, ki procese komuniciranja proučuje v sklopu temeljnih procesov družbene produkcije in reprodukcije, lastninskih odnosov in zgodovinskih procesov. Pri tem vloge občil seveda ne reducira le na vlogo »odsevanja« produkcijskih odnosov, marveč poudarja njihovo funkcijo kot dejavnika soustvarjanja zgodovinske resničnosti.

Pri analizi jugoslovanske stvarnosti pa pogosto (podobno kot druge družboslovne znanosti) zapada v odkrivanje že odkritega, namesto da bi kritično analizirala vlogo občil in sistema komuniciranja v samoupravni družbi. Komunikologija bi se lahko bolj nedvoumno vključevala v razprave, ali smo razvili komunikacijski sistem, ki bi ustrezal stopnji razvoja samoupravne družbe. Lahko bi ostreje analizirala primere informacijske hermetičnosti, zaprtosti informacij, ki globalno družbo pa tudi subjektivne sile puščajo neseznanjene z nekaterimi temeljnimi protislovji in konflikti jugoslovanske stvarnosti. Morala bi odkrito spregovoriti o hipertrofiji delegatskih informacij, o neracionalnem in pretiranem sistemu statistično-dokumentacijskih informacij, ki sicer kvantitativno povečuje »bazenu« informacij, pri tem pa ga ne funkcionalizira za proces alternativnega, kvalificiranega in »znanstvenega« odločanja. In še bi lahko naštevali. Pa

naj sklenem z mislijo, da bi komunikologija morala pomagati uveljaviti predvsem tiste sisteme informacij, tiste metode komuniciranja, tiste oblike usklajevanja interesov, tiste poti doseganja konsenzov in javne kritike, ki vodijo k družbenemu osvobajanju dela, odločanja in komuniciranja.

---

* Prof. dr. France Vreg (rojen 1920. leta v Ljubljani) se je že zgodaj vključil v napredno mladinsko gibanje; leta 1941 je bil organizator OF in SKOJ na ljubljanski univerzi. Me NOB je bil načelnik propagandnega oddelka divizije in IX. korpusa, glavni urednik revij in partizanskih glasil. Po osvoboditvi (1961) je končal študij svetovne književnosti, magistriral iz političnih ved (1968), doktoriral iz sociologije (1972), bil izvoljen za rednega profesorja (1977), predava občo komunikologijo in razvoj svetovne publicistike na FSPN. Napisal je vrsto strokovnih del in knjig s področja komunikologije, sociologije javnega mnenja in zgodovine svetovne publicistike (Javno mnenje (1972), Družbeno komuniciranje (1973), ki je izšla tudi v Srbohrvaščini in makedonščini, uredil in napisal s soavtorji zbirko raziskav Komuniciranje in odločanje v delegatskem sistemu (1978). Delegatski sistem v SR Sloveniji (1979); je eden od utemeljiteljev komunikološke znanosti v Jugoslaviji ter organizator visokošolskega študija novinarstva v Ljubljani in v drugih republikah. Zdaj je dekan Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. Za knjigo Javno mnenje in samoupravna demokracija (1980) je dobil nagrado sklada Borisa Kidriča za leto 1981.

MIRAN MIHELČIČ

O stopnji (ne)konkretnosti pri družbenem usmerjanju delitve dohodka

Uvod

Že nekoliko bolj temeljit sprehod skoz prakso družbenega usmerjanja delitve dohodka v Jugoslaviji in še zlasti v Sloveniji nam pokaže, da je bila ob iskanju rešitev za »pravšno« usmeritev vedno prisotna tudi dilema: ponujati splošne usmeritve, ki omogočajo temeljnim nosilcem odločitev širok razpon samostojnosti ali urejati razporejanje dohodka in čistega dohodka tako, da zajamemo samostojnost, ki jo imajo ti nosilci pri odločanju, v širše sprejemljive ožje razpone.

Zadnjih deset let smo v obdobjih, ko so trendi v razporejanju dohodka in čistega dohodka v temeljnih organizacijah »obetal«, da bomo besedo »akumulacija« poznali le še iz zgodovine, delovali pod zastavo »širše sprejemljivih ožjih razponov«. Tak način delovanja so spremljali družbeni dogovori in samoupravni sporazumi ekonometrijskega tipa, torej akti, ki so z določenimi modeli ali formulami narekovali ozek razpon družbeno sprejemljivega ravnanja.

Za širok razpon samostojnosti temeljnih nosilcev odločitev pri razporejanju dohodka in še zlasti čistega dohodka so se odgovorni družbeni dejavniki »odločali« predvsem takrat, kadar so bila delitvena razmerja v družbi skladnejša s predvidevanji. V takih obdobjih je bilo tudi več časa in prostora za sklicevanje na smotrno obravnavo in uporabo načel, ki običajno veljajo predvsem za »normalne« razmere in za (resda širši) krog poprečno uspešnih organizacij.

1. Pogoji za uveljavljanje družbene usmeritve

1.0. Ocena uspešnosti družbenega usmerjanja delitve dohodka

(Ne)uspešnost, pomanjkljivosti in dosežki družbenega usmerjanja delitve dohodka (spomnimo se samo na številne razprave o delovanju samoupravnih sporazumov dejavnosti oziroma panog) so izzvali precej

različnih ocen in stališč. Kako nevhvaležno je takšno ocenjevanje, naj ponazorimo le na dveh primerih.

Nedvomno je bil eden izmed ciljev družbenega usmerjanja delitve povečanje deleža akumulacije v dohodku. Kritiki samoupravnega dogovarjanja (skupnega izraza za samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje) vztrajno dokazujejo (in še prav imajo!), da je delež akumulacije (v temeljnih organizacijah v gospodarstvu SR Slovenije) prav v obdobju najbolj intenzivnega samoupravnega sporazumevanja, to je v letih 1971–1977, bolj ali manj padal. Tako prikazovanje stanja na področju delitve ima prav gotovo vsaj dva resna zadržka:

1. ni moč (iz objektivnih razlogov!) ugotoviti, kakšni bi bili rezultati v delitvi brez samoupravnega dogovarjanja, in

2. rezultati namenske delitve dohodka (na sredstva za osebne dohodke in akumulacijo) se obravnavajo ločeno od rezultatov sekundarne delitve dohodka (med gospodarstvom in negospodarstvom), kar je v načelu težko sprejemljivo. Rezultati sekundarne delitve so bili v tem obdobju tako izraziti (v škodo gospodarstva, s tem pa še ni rečeno, da tudi delavcev v gospodarstvu), da bi njihovo neupoštevanje lahko jemali tudi kot zanikanje enega izmed logičnih temeljev socialističnega družbenega sistema. Gre za to, da namenske delitve, v kateri nujno prihaja do izraza pravica delavca, da v fazi delitve zagotovi najprej reprodukcijo delovne sile, ni mogoče obravnavati kot tisto delitveno stopnjo, v kateri se naj odpravijo in popravijo vse pomanjkljivosti primarne in sekundarne delitve ter celo inflacijske (pre)razdelitve dohodka.

Drug takšen cilj, ki naj bi ga zagotovila uporaba orodij samoupravnega dogovarjanja, je bilo zmanjšanje razponov v osebnih dohodkih, ki jih prejema delavci za enako oziroma podobna dela in naloge. Tudi tu je od nekaterih kritikov le redko slišati pozitivno oceno, saj se po njihovem mnenju ti razponi niso v ničemer zmanjšali, ampak prej povečali. Takšna ocena postane zelo vprašljiva ob ocenah drugih kritikov, ki dokazujejo, da smo s kalkulativnimi osebnimi dohodki uvedli nesprejemljivo uravnilovko v osebnih dohodkih posameznih kvalifikacijskih skupin delavcev. Pri vsem tem pa v naši družbenoekonomski praksi nimamo (vsaj avtor jih ne pozna!) ustreznih analiz o tem, kolikšne so razlike v osebnih dohodkih delavcev za enake rezultate dela, merjene s časovnimi ali količinskimi normativi.

Ob vsej spornosti (ne pa ničnosti!) posameznih nepreverjenih kritik moramo vendarle ugotoviti, da so za kakovostno usmerjanje delitve dohodka potrebni nekateri pogoji, sicer je sistem družbenega usmerjanja nujno vprašljiv. Tako smo že v uvodu tega prispevka navedli najmanj dva potrebna pogoja, in sicer:

- določeno raven znanja za kvantitativno usmerjanje delitve,
  - poznavanje pogojev za uporabo posameznih orodij razporejanja;
- tema dvema pogojema pa lahko dodamo še tretjega in to

– sposobnost za zagotavljanje spoštovanja sprejetih družbenih usmeritev.

Vsak od teh pogojev zasluži, da ga malo obširneje obrazložimo.

1.1. Raven znanja za kvantitativno usmerjanje delitve narodnega dohodka

Delitev lahko v skladu z marksistično ekonomsko mislijo opredelimo kot fazo, v kateri se izražajo družbenoekonomski odnosi v fazi proizvodnje. Če danes, obogateni s prakso uspehov in neuspehov družbenega usmerjanja delitve dohodka, pogledamo nazaj in skušamo podati sklepe za prihodnost, ne moremo mimo naslednjih ugotovitev:

1. Namenska delitev dohodka in razporejanje čistega dohodka se v družbenih dogovorih in samoupravnih sporazumih pogosto nekritično obravnava kot stopnja delitvene faze, ki je sama sebi zadostna in zato povsem primerna za idealno praktično izvedbo posameznih teoretičnih izhodišč. To seveda ni res, saj posamezne analize kažejo, da že samo razlike v primarni delitvi in obstoječe delitvene navade v dejavnostih vplivajo na dejanske odločitve o razporeditvi čistega dohodka.

2. Dohodek, ki naj bi bil dozdevno edini okvir delitve, je bil dejansko razvrednoten v tej svoji vlogi, in sicer predvsem zaradi tega, ker je akumulacija iz razporeditve predstavljala le manj pomembni del sredstev za naložbe. Proces, ki je tako sijajno opravljal funkcijo razvrednotenja dohodka, imenujemo običajno kar inflacija.

3. Če naj dosežemo ustrezna kvantitativna razmerja v delitvi, moramo nujno poznati logiko tistih, ki odločajo o delitvi dohodka in ki so bili vseskozi izpostavljeni različnim teorijam delitve dohodka. Ob tem pa te delitvene teorije niso bile niti sistemizirane niti ni bilo ustrezno zasnovane akcije, ki bi podprla najprimernejšo teorijo oziroma teorije.

4. Zelo malo so bili upoštevani medsebojni demonstrativni učinki delitve, ki so običajno vplivali na to, da so se podirale tudi dobro zastavljene delitvene odločitve, in to zaradi medsebojnega nepriznavanja določene višine osebnih dohodkov, še bolj pogosto pa zaradi »doslednega« upoštevanja pravil kot so: »ne zaostajaj za drugimi« ali »s tem, kar lahko danes razdeliš, ne odlašaj na jutri«.

5. Ni bilo ne poenotenih stališč, še manj pa poenotenih pristopov, kar zadeva upoštevanje življenjskih stroškov kot enega dejavnikov, ki odločilno vplivajo na rast osebnih dohodkov.

6. Izredno konjunkturne ali dramatično krizne razmere, v katerih so se občasno znašle posamezne organizacije, v družbenih usmeritvah niso bile posebej razčlenjene. Takšno stališče je bilo pogojeno s predpostavko, da gre – izraženo v odstotkih – le za manjši del organizacij. V praksi pa je ta manjšina s svojim »vzgledom« vplivala na precejšen del drugih organizacij, pa se je tako pravilo ravnanja v izjemnih primerih uveljavljalo kot eno izmed splošno veljavnih pravil.

7. Logika kvantitativnih razmerij, ki jih želimo uresničiti, se mora na koncu koncev uveljaviti prek zelo konkretnih odločitev delavcev. Sistemsko nelogično je, da za doseganje predpostavljenih razmerij ne obstajajo (ali vsaj niso obstajale) nikakršne vzpodbude, pa se zato ne moremo čuditi, če je v praksi prevladovala težnja k povečanju sredstev za osebne dohodke in skupno porabo, nemalokrat neodvisno od ravni dohodka.

Iz tega je razvidno, da še tako dobro zastavljeno razmerje v delitvi narodnega dohodka zahteva temeljito poznavanje medsebojnih odvisnosti in povezav nasploh, če naj se uresniči tudi v delitvi v temeljnih organizacijah.

1.2. Obdobja uveljavljanja družbenih usmeritev

Tako kot pri sprejemanju drugih gospodarskih ukrepov se tudi pri uveljavljanju takšnih ali drugačnih orodij usmerjanja delitve postavlja vprašanje, kako izbrati najprimernejši trenutek za uporabo teh orodij. Temeljna dilema je, gledano z vidika narodnogospodarskega ekonomista, povezana z oceno stalnosti določenih trendov v delitvi dohodka in z vzroki zanjo.

Če delež akumulacije v delitvi dohodka pada, so možne najmanj tri vrste obdobj ali celo trenutkov, ko bomo uvedli ukrepe:

- a) obdobje, ko delež akumulacije sicer še narašča, a manj kot prej,
- b) obdobje, ko delež akumulacije začenja (po prejšnjem naraščanju!) stagnirati ali padati,
- c) obdobje, ko delež akumulacije začenja padati hitreje, kot je padal prej.

Vprašanju glede izbire trenutka za ukrepanje ob enem samem kazalniku se pridružuje drugo: katere kazalnike obravnavati kot tiste, ki naj olajšajo odločitev. S tem pa krog vprašanj seveda še ni zaključen, saj se moramo odločiti za način uporabe, oceniti moramo, kako bi se gibal kazalniki, če ne bi ničesar ukrenili, in kako bodo ukrepi vplivali na kazalnike itn.

Ob vsem tem pa ne smemo pozabiti na najbolj sporno od možnih vprašanj, to je ali je pripravljenost za ukrepanje v družbi do tolikšne mere poenotena, da bodo ukrepi res sprejeti v pravem trenutku, takrat, ko je to potrebno, ali pa bodo v skladu z delnimi interesi nekaterih sprejeti kasneje ali (kar je redkeje) prej.

1.3. Sankcijski mehanizem za zagotavljanje sprejetih družbenih usmeritev

Za vsako usmerjanje na področju delitve dohodka velja, da prav gotovo na različne načine posega v dotodanje delitvene navade posameznih odločevalcev – delavcev temeljnih organizacij. Če odstopanje od načelnih družbenih usmeritev (na račun delitvenih navad) ni ustrezno

sankcionirano, potem so še tako dobre zasnove družbenega usmerjanja kaj hitro razvrednotene.

Pri tem pa je uporaba sankcijskega mehanizma v socialističnem samoupravljanju pogosto kritična točka, ki jo ne gre mehanično obravnavati. Osnovni napor, ki ga je potrebno opraviti, če naj se sankcije ustrezno izvajajo, je v našem sistemu v tem, da odločevalci in s tem potencialni kršitelji samoupravno sprejmejo družbene usmeritve za svoja pravila ravnanja, nespoštovanje teh usmeritev pa so dolžni sankcionirati.

Če se sprašujemo, čemu naj bi se odločili za takšno vlogo družbenih usmeritev, mora biti odgovor prav gotovo v tem, da jim (splošno) spoštovanje družbenih usmeritev jamči, da bodo njihovi sklepi v zvezi z delitvijo potrjeni, le če bodo tudi vsi drugi spoštovali družbene usmeritve. Ob tem ne smemo pozabiti, da ima lahko nedosledno izvajanje predvidenih ukrepov na področju delitve nezaželene posledice v proizvodjalnih odnosih, pa naj gre bodisi za odhajanje delavcev iz organizacije ali za prekinitve dela.

2. Splošnost ali konkretnost pri družbenem usmerjanju delitve dohodka

2.0. Družbeni dogovori in samoupravni sporazumi

Poprečni poznavalci vsebine družbenih dogovorov in samoupravnih sporazumov s področja delitve dohodka navadno menijo, da so (bili) družbeni dogovori v svojih usmeritvah zelo splošni, samoupravni sporazumi pa zelo konkretni. Drugi, običajno veterani samoupravnega dogovarjanja na področju delitve, si – vsak po svoje – predstavljajo stopnjo konkretnosti v družbenem usmerjanju delitve, pri čemer jim je, zato da dosežejo svoje cilje, formalna oblika samega akta manj pomembna.

Že ta dva pristopa usmerjata pozornost na različne stopnje konkretnosti v posameznih družbenih dogovorih in samoupravnih sporazumih. Praviloma – vsaj v dosednji praksi – splošnost ali konkretnost nista bili pogojeni le z aktom, ampak tudi s trenutkom, ko se je akt sprejemal, in s tem, koliko časa je bilo za konkretno ukrepanje.

Tako lahko navedemo štiri temeljne tipe razmer, v katerih so se sprejemali tovrstni akti:

a) obdobje, v katerem so delitvena razmerja v družbi v splošnem usklajena s pričakovanji, na voljo je dovolj časa za razčlenitev načel (ugodno za sprejemanje »sistemskega« tipa dogovorov, kot je bil medrepubliški družbeni dogovor o skupnih osnovah samoupravnega urejanja odnosov pri pridobivanju in razporejanju dohodka in delitvi sredstev za osebne dohodke v SFRJ; Ur. list SFRJ 24/1975),

b) obdobje, v katerem so delitvena razmerja v družbi v splošnem usklajena s pričakovanji, na voljo (za utrditev razmer) pa je malo časa (ugodno za takojšnjo *akcijo* dolgotrajnega sprejemanja samoupravnih sporazumov dejavnosti oziroma panog, kot je bilo to po sprejemu zakona o samoupravnem sporazumevanju in družbenem dogovarjanju o merilih

za razporejanje dohodka in za delitev sredstev za osebne dohodke; Ur. list SRS, št. 26/1973),

c) obdobje, v katerem delitvena razmerja v družbi dosežejo kritično raven neuskkljenosti (lahko le po ocenah v določenem trenutku!), časa za ukrepanje pa je izredno malo (ugodno za sprejem ekonometrijskega tipa dogovorov, kot je dogovor o uresničevanju družbene usmeritve razporejanja dohodka v letu 1980; Ur. list SRS, 3/1980),

č) obdobje, v katerem delitvena razmerja v družbi dosežejo kritično raven neuskkljenosti, zaradi že sprejete oblike akta pod c) pa je časa za ukrepanje (in prilagoditev posebnostim posameznih organizacij) več (ugodno za sprejem samoupravnih sporazumov dejavnosti oziroma pagnog, kot je bilo to po sprejetih družbenih dogovorih o načelih in merilih za presojo skladnosti samoupravnih sporazumov o delitvi dohodka in osebnih dohodkov v gospodarskih organizacijah z določili zakona oziroma v delovnih organizacijah družbenih dejavnosti in organih iz 30. člena zakona – v skladu z določili ustreznega zakona iz l. 1971).

2.1. Uporabnost delitvenih (načel ali) usmeritev s kratkoročnega in z dolgoročnega vidika

Ta sistemizacija (glej točko 2.0.) je tako globoko zakoreninjena v miselnosti poznavalcev ukrepov družbenega usmerjanja delitve, da le redko posvečajo pozornost medsebojni odvisnosti med vsebinami kratkoročno in dolgoročno zasnovanih aktov s področja delitve. V svojem prispevku se namenoma odrekamo neposrednemu primerjanju vsebine posameznih vrst aktov, ker smo prepričani, da nas takšna primerjava ne bi pripeljala do ustrezne ocene uporabnosti načel. Raje bomo ubrali drugo pot, po kateri bomo načela usmerjanja delitve ocenili gleda na to, kaj njihovo uresničevanje (in s tem uporabnost) pomeni

- a) s kratkoročnega in
- b) z dolgoročnega vidika.

Samih načel ali usmeritev delitve dohodka tu ne bomo vsebinsko razlagali, saj so bolj ali manj dobra sinteza večjega števila stališč teoretikov s tega področja.

Po prvi od usmeritev so nosilci odločitev pri razporejanju (čistega) dohodka dolžni upoštevati tržni, tehnološki, kadroviski in finančni položaj (temeljne) organizacije v skladu z naravo dejavnosti, nadalje vlogo nosilca odločitve v družbeni reprodukciji, njegove razvojne potrebe in možnosti pri uresničevanju danih in sporazumno dogovorjenih planskih ciljev.

Nedvomno pri tej usmeritvi dolgoročni vidik ukrepanja (in s tem usmerjanja) prevladuje nad kratkoročnim, saj organizacija za uresničevanje svoje vloge v družbeni reprodukciji nujno potrebuje daljše obdobje. To pa pomeni, da je ta usmeritev uporabna predvsem z dolgoročnega vidika.

Po drugi usmeritvi je potrebno v določeni meri upoštevati tudi dosedanje ravnanje organizacije v zvezi z delitvijo dohodka. Tu smo pri enem izmed najbolj zanimivih problemov, s katerimi se ukvarja praksa uresničevanja družbenih usmeritev na področju delitve dohodka. Gre za ugotovitev, da je takšna usmeritev nujna tako s kratkoročnega kot z dolgoročnega vidika. Pri tem pa lahko njeno uresničevanje (in uporabnost) s kratkoročnega vidika pomeni le nakazovanje premikov od dosedanjih delitvenih navad proti novemu, splošno sprejetemu razponu ravnanja v delitvi. Dolgoročni vidik (vzemimo vsaj petletno razdobje) te usmeritve pa v svojem končnem učinku že pogojuje tako spremembo ravnanja v delitvi, ki se lahko vključuje v ozke okvire tega istega razpona. Vsekakor je prednost uporabe dolgoročnega vidika te usmeritve v tem, da lahko v prvih letih razdobja dopušča relativno manjšo stopnjo vključevanja v razpon kot kratkoročni vidik, saj lahko z večjo dinamiko v zadnjih letih razdobja zaostanek nadomesti.

Po tretji usmeritvi je v delitvi dohodka potrebno povezovati obseg sredstev za osebne dohodke in skupno porabo s prispevkom delavcev k dohodku. Kratkoročni vidik te usmeritve sili delavce k takojšnjim naporom za boljšo izrabo in uporabo prvin poslovnega procesa, dolgoročni vidik pa ob stalnem potrjevanju kratkoročnega vidika deluje še v dveh smereh:

- a) k prilagajanju programa proizvodov ali storitev tržnim zahtevam,
- b) k spremembam v sestavi, tehnični opremljenosti in hitrosti obračunavanja sredstev.

Četrta usmeritev, ki povezuje obseg sredstev za osebne dohodke in skupno porabo s posameznimi kazalniki uspešnosti (produktivnost, gospodarnost, donosnost), pravzaprav nekako dopolnjuje tretjo usmeritev. Priznava – kot »nakaznico« za večji obseg sredstev za osebne dohodke in skupno porabo – tudi dosežke, ki se ne izrazijo vedno v dohodku, oziroma »kaznuje« tiste spodrsaljaje, ki, dohodkovno gledano, pravzaprav niso spodrsaljaji. Kratkoročni vidik te usmeritve se preverja v tekočem odnosu in sodelovanju delavca v delovnem procesu, dolgoročni vidik pa v njegovih upravljalških odločitvah ob razporejanju dohodka in čistega dohodka ter usmerjanju prostih akumulacijskih sredstev.

2.2. Stopnja konkretnosti splošnih načel za akte, primerne štirim temeljnim tipom razmer

S tem ko smo si ogledali kratkoročni in dolgoročni vidik uporabnosti posameznih usmeritev, smo si ustvarili dobro podlago za oblikovanje ugotovitev o tem, kakšna stopnja konkretnosti splošnih načel bo ustrezala aktom, ki ustrezajo vsakemu od štirih temeljnih tipov razmer.

V aktih, primernih za obdobje, v katerem so delitvena razmerja v splošnem usklajena s pričakovanji, na voljo pa je dovolj časa za razčlemba načel (dolgoročni vidik), je nujno konkretizirati naloge v zvezi z analizo

položaja organizacije v procesu družbene reprodukcije, se usmeriti k upoštevanju širše sprejetih delitvenih razmerij, zakoličiti odvisnost sredstev za osebne dohodke in skupno porabo od dohodka ter povezati družbenoekonomski položaj delavca z njegovim minulim delom. Razpon, v katerega mora organizacija uokviriti svoje ravnanje, je praviloma ozek.

V aktih, primernih za obdobje, v katerem so delitvena razmerja v družbi v splošnem usklajena s pričakovanji, za utrditev razmer pa je malo časa, je treba podrobno konkretizirati naloge na podlagi že izvedene analize položaja organizacije, potrebno je določiti naloge za takojšnjo vključitev organizacije v uresničevanje družbenih usmeritev, določiti naloge za povečevanje dohodka in zelo natančno vzpodbuditi bolj smotrno ravnanje z vsemi prvini poslovnega procesa. Razpon, v katerega mora organizacija uokviriti svoje ravnanje, je nekoliko širši od tistega prej, čeprav še vedno ozek.

V aktih, primernih za obdobje, v katerem so delitvena razmerja v družbi dosegla kritično raven neusklajenosti, časa za ukrepanje pa je izredno malo, se analizi položaja organizacije posveča malo pomena, s takojšnjo veljavnostjo se določajo spremembe v delitvenih navadah, od delavcev se zahtevajo dodatna prizadevnost in odpovedovanja, razpoložljiva proizvodna sredstva se jemljejo kot dejstvo, ki ga je treba čim bolj izrabiti. Razpon, v katerega je treba uokviriti svoje ravnanje v delitvi, je sicer relativno širok, zato pa je jakost premikov natančno določena, pri čemer so dovoljena le majhna odstopanja.

V aktih, primernih za obdobje, v katerem so delitvena razmerja v družbi dosegla kritično raven neusklajenosti, časa za ukrepanje pa je več, analiza položaja organizacije spet pridobiva pomen, spremembe v delitvenih navadah so sicer nujne, vendar uresničljive v nekaj prvih letih srednjeročnega razdobja, organizacija se usmerja k pospešeni, toda ne takojšnji smotrni uporabi in izrabi prvin poslovnega procesa, pri doseganju kazalnikov uspešnosti poslovanja se vse bolj povezujejo kratkoročni in dolgoročni vidiki. Razpon, ki naj se doseže z delitvijo, se oži, vendar tudi v zadnji fazi tega zoževanja ni pretirano ozek.

2.3. Pogojenost konkretnosti z vrsto akta

Tip razmer, v katerih se uporabljajo orodja družbenega usmerjanja delitve, torej v veliki meri določa naravnost vsebine akta. Vedeti pa je treba, da tudi značilnosti, po katerih razlikujemo družbene dogovore od samoupravnih sporazumov, po svoje določajo stopnjo konkretnosti v aktu.

V družbenih dogovorih je potrebno ponuditi usmeritve, ki skušajo z močjo dokazil pripraviti potencialne uporabnike, da bi jih upoštevali, v samoupravnih sporazumih pa je moč uveljaviti usmeritve, ki so bližje konkretnim razmeram in ki so jih udeleženci sporazumov voljni sprejeti.

3. Analitični prikaz možne konkretnosti posameznih določil v obeh vrstah aktov

Če zdaj preidemo na praktično oceno možne konkretnosti usmeritvenih določil, se moramo najprej soočiti z že navedenim dejstvom, da ima težnja po konkretnosti zelo različno »privlačnost« za posamezne organizacije. Zahteva delavcev nekaterih organizacij po večji konkretnosti določil dogovora ali sporazuma bo običajno zavrnjena z utemeljenimi ali neutemeljenimi dokazovanji drugih, da gre za preveč neposredno poseganje v oblikovanje ustreznih osnov in meril za razporeditev dohodka v organizacijah združenega dela. Kompromisno rešitev je mogoče najti v takšni stopnji konkretnosti, ki preprečuje oblikovanje sredstev za osebne dohodke in skupno porabo na nedelavni podlagi oziroma onemogoča prevelike razlike v osebnih dohodkih, ki jih za enake rezultate dela prejemajo delavci enakih profilov.

Ker je za nas zanimivih določil več, kot jih lahko v tem prispevku analiziramo, se dotaknimo le štirih tipičnih določil, ki jih srečujemo v tovrstnih družbenih dogovorih in samoupravnih sporazumih:

- pri določanju delitvenih razmerij je potrebno upoštevati opremljenost (delavcev) s sredstvi,

- sredstva za osebne dohodke in skupno porabo se delno določajo v odvisnosti od naraščanja življenjskih stroškov,

- delitvena razmerja se pri večjih odstopanjih (od normalnih ali poprečnih rezultatov) popravijo, tako da se preprečujejo neutemeljene razlike,

- pri delitvi sredstev za osebne dohodke razmerje (razpon) med najvišjim in najnižjim osebnim dohodkom ne smejo biti večje od razmerja 1 : 5.

Če postavimo, da načela družbenega dogovora obvezujejo organizacije različnih dejavnosti, medtem ko se samoupravni sporazum nanaša na posamezne organizacije v okviru delovne ali sestavljene organizacije oziroma panoge, potem je sprejemljiva stopnja konkretnosti (ob izpolnitvi treh pogojev za uveljavljanje družbene usmeritve delitve dohodka) navedenih določil najverjetneje taka, kot jo prikazujemo v nadaljevanju.

Družbeni dogovor ne more v zvezi z opremljenostjo s sredstvi podati nikakršnih konkretnih določil, da ne govorimo o kvantificiranih izrazih opremljenosti, saj z nekaj merili ni mogoče izraziti vse pestrosti, ki vlada v različnih pogojih poslovanja posameznih dejavnosti (sestava poslovnih sredstev, hitrost obračanja sredstev, dinamika sprememb v tehnologiji itn.). Pač pa smo mnenja, da je konkretizacija določil o opremljenosti s sredstvi (in njenem vplivu na razporejanje čistega dohodka) v samoupravnih sporazumih nujna.

Pri drugem od navedenih določil, to je, da na obseg sredstev za osebne dohodke in skupno porabo delno vpliva rast življenjskih stroškov, razlika v stopnji konkretizacije med obema vrstama aktov ni tako izrazita. V

družbenem dogovoru mora biti podano že nekoliko konkretizirano določilo o (ne)priznavanju te odvisnosti, medtem ko naj bi samoupravni sporazumi določali pogoje, v katerih nastopi možnost vključevanja te odvisnosti v razporejanje čistega dohodka.

Razlika v stopnji konkretnosti se spet nekoliko poveča pri naslednjem določilu, saj bomo z družbenim dogovorom lahko nakazali le skrajne okvire sprejemljivih razlik (ob hkratnem uvajanju načela solidarnosti), naloga samoupravnih sporazumov pa je, da natančno opredelijo razporejanje odstopanj od povprečja kakor tudi način uveljavljanja popravkov.

Določitev razmerja med najnižjim in najvišjim osebnim dohodkom lahko glede na različne delovne pogoje in možnosti za doseganje rezultatov le stežka spravimo v »resor« družbenega dogovora. Na drugi strani pa tudi samoupravni sporazumi praviloma ne morejo uokviriti izjemnih dosežkov posameznikov, skoraj nujno pa je, da se opredelijo do razpona v osebnih dohodkih za normalne delovne rezultate pri opravljanju nekaterih (tipičnih) del in nalog.

4. Zaključek

Problem konkretnosti posameznih določil, ki naj prispevajo k uresničevanju družbenih usmeritev na področju delitve dohodka, občutno vpliva na družbenoekonomski položaj delovnega človeka, zato zasluži izjemno pozornost. Da je res tako, pričajo burne razpreve ob sprejemanju dogovora o uresničevanju družbene usmeritve razporejanja dohodka v letu 1980, pa tudi prve ocene delovnega osnutka »sistemskega« družbenega dogovora o skupnih osnovah za oblikovanje in delitev sredstev za osebne dohodke in skupno porabo (iz aprila 1980).

Naš namen je bil, opozoriti najprej na tiste pogoje za družbeno usmerjanje delitve dohodka, ki jih je nujno treba izpolniti, če naj sploh razpravljamo o pomenu različnih stopenj konkretnosti. Nato smo navedli kako različne razmere vplivajo na kratkoročno oziroma na dolgoročno uporabnost posameznih temeljnih usmeritev za delitev dohodka in na njihovo konkretizacijo. Videli smo tudi, da je konkretizacija odvisna še od vrste samoupravnega splošnega akta, saj družbeni dogovor in samoupravni sporazum vsak po svoje opredeljujeta možnosti in obveznosti glede konkretizacije.

Na koncu želimo poudariti ugotovitev, da je (zato) nujno potrebno zahteve posameznikov po večji splošnosti ali konkretnosti družbenih usmeritev na področju delitve najprej soočiti s teoretičnimi izhodišči, saj je v različnih poudarkih (glede konkretnosti) zahtev, ki izvirajo iz prakse, navadno težko ločiti uporabna trajnejša spoznanja oziroma pravila ravnanja od tako ali drugače pogojenih interesov.

O vzrokih »eksplozije« izobraževanja

(in o vplivu izpopolnjevanja sredstev za delo na porast izobrazbe delovne sile)

Sedanja faza družbenega razvoja je pripeljala do močne rasti izobraževanja v vseh deželah sveta, kar so nekateri poimenovali kar z »boomom« ali »eksplozijo« izobraževanja. O tem razvoju so precej pisali tudi pri nas.¹ Ekspanzija je tudi poslej močna, četudi je moč opaziti nekatera ciklična gibanja, ki so bila posebej izrazita v sedemdesetih letih zaradi vplivov gibanja mladih, posebej študentov, ko je prišlo domala v vseh državah do »načrtovanja« izobraževanja. V nekaterih deželah so vpeljali pri vpisu na višje in visoke šole nekatere omejitve. Vendar se ekspanzija še nadaljuje, četudi nekoliko bolj umirjeno.

Spremembe v izobrazbeni strukturi delovne sile

Prišlo je do sprememb v izobraženosti celotnega prebivalstva, kar je posebej očitno pri zaposlenih. Če upoštevamo mlade generacije delavcev v razvitih deželah, ki se vključujejo v delo, potem lahko ugotovimo, da je večina med njimi končala srednjo šolo, vse več pa jih ima tudi višjo in visoko izobrazbo.²

Mnogi ekonomisti in sociologi izobraževanja pojasnjujejo ta pojav s spremembami v strukturi človeškega dela; mnenja so, da je napredek proizvodnih sil, zlasti pa avtomatizacija, pripeljala do intelektualizacije delovne sile. Medtem ko je v poprejšnjem razvojnem obdobju strojni sistem peljal k dekvalifikaciji dela delavcev, pa sredstva za delo v času

¹ Enega najbolj popolnih pregledov je izdelal Philip Coombs v svojem poročilu za konferenco v Williamsburgu o svetovni krizi izobraževanja. Delo je objavilo Štamparsko-izdavaško podjetje »Glas«, Beograd, 1971 (Svetovna kriza izobraževanja). Podatke o razvoju izobraževanja v svetu in pri nas so v svojih študijah objavljali tudi mnogi naši avtorji, npr. Vladimir Polić, *Izobraževanje in ekonomski razvoj*, Zagreb 1974; Stevan Bezdanov, *Tehnični progres in izobraževanje v Jugoslaviji*, Beograd 1975; Sergej Fiere, *Izobraževanje v družbi*, Niš 1976 itn.

² To dejstvo je sprožilo zahtevo, da postane srednja izobrazba splošno obvezna, višja in visoka izobrazba pa pogoj za zaposlitev pri večini odgovornih funkcij. Tako sta na primer že v šestdesetih letih F. Harbison in Ch. Myers (*Education, Manpower and Economic Growth, Strategies of human resource development* New York 1964) postavila zahtevo, da postane srednja izobrazba splošna človekova pravica. Podobne zahteve srečamo tudi pri mnogih drugih avtorjih.

znanstveno-tehnične revolucije – po mnenju teh raziskovalcev – nič več ne razdvajajo, pač pa vodijo k integraciji dela in človeka. Nič več ne terjajo kvalificiranje zgolj ozkega sloja »tehnikov« in poslovnih kadrov, marveč zahtevajo, da je tudi delavec široko izobražen. Poprejšnja spoznanja, ki jih je naglašal že Marx, ko je povzegal spoznanja Ch. Babbagea in dr. Andrewa Urea, da pelje povezovanje strojnega sistema, znanosti in izobraževanja k zvečevanju nekega določenega števila znanstvenih delavcev in »tehnikov«, postajajo zdaj splošno veljavna in navažajo k sklepu, da sta postali znanost in izobraževanje glavni sili nadaljnega razvoja.³ »Človekovo delo se spreminja«. Te spremembe peljejo k reintegraciji humanosti in samo delo terja človekov vsestranski razvoj, znanost in izobraževanje pa imata pri tem glavno funkcijo in je treba zato vse sile usmeriti v razvoj izobraževanja; ta postaja najbolj koristna družbena investicija in pot k nadaljnjemu osvobajanju človeka; avtomatizacija osvobaja človeka iz vloge »kolesca« strojnega sistema in ga postavlja v položaj inspiratorja, kreatorja, gospodarja tega sistema; težišče človekovega dela postaja miselna dejavnost, faza priprave dela pa postaja primarna faza; človek se iz procesa proizvodnje vse bolj pomika v fazo njene priprave, v inštitute in laboratorije, zato pa je potrebnih vedno več znanstvenikov, inženirjev in tehnikov, konstruktorjev, matematikov, tehnologov, organizatorjev proizvodnje in sploh tistih, ki bodo prispevali k temu, da napreduje znanost, da prihaja do novih proizvodov, da se razvijata tehnika in tej ustrezna organizacija dela. Statistični podatki poudarjajo, da vse bolj pojema poprejšnja funkcija srednjega proizvodnega kadra, češ da kontrolo prevzema sam proizvodni proces. Vsi ti procesi naj bi osvobajali človeka ne le v njegovi duhovni, marveč tudi v socialni sferi. »Znanstveno-tehnična revolucija« osvobaja človekovo delo, osvobaja človeka v vseh njegovih dimenzijah, odpravlja razredno eksploatacijo in pelje k vse večjemu združevanju ljudi.⁴ Zaradi tega naj bi postajal nesmiseln tudi vsakršen boj za odpravljanje razrednih razlik.

Dejstvo je, da sta razvoj sredstev za proizvodnjo in celotno gospodarsko življenje s pomočjo znanosti in večje izobrazbe dosegla zelo visoko raven in da je to vplivalo na skupni ekonomski in družbeni razvoj in

³ Tako na primer avtorji znane »Civilizacije na razpotju« pišejo, da je »znanstveno-tehnična revolucija« pripeljala do tega, da postaja glavna naloga vsakogar, da uporablja znanost, da zginja razlika med intelektualnimi silami proizvodnje in fizičnim delom, med fizično in duhovno dejavnostjo; pri tem poudarjajo, da pelje samo delo k temu, da bo število delavcev s področja intelektualnega dela preseglo število ročnih delavcev, strokovna in tehnična inteligenca pa postaja v razvitih industrijskih državah najbolj prodorna sila itn. Jean Fourastie (La productivité, Pariz 1954) je videl največji problem in glavno silo nadaljnega napredka v zvečevanju izobraževanja; pri tem poudarja, da je od razrežitve tega problema odvisen ves nadaljnji razvoj. Na podoben način razmišlja Jean Jacques Servan-Schreiber (Ameriški izziv, Zagreb 1968), Harold Clark (Education and Investment in the People, Washington 1954) in mnogi drugi.

⁴ Najbolj celovito podoba tako idealizirane vloge znanosti najdemo pri J. Galbraithu, ki izhaja iz tega, da danes investicije kapitala v sredstva za proizvodnjo nadomešča ustvarjalna znanost, ki postaja namesto profita glavno gibalno in nosilec nadaljnje produktivne rasti, ki pelje k vse večjemu zblíževanju in združevanju posameznih, skupinskih in splošnih interesov. Izobraževanje je v funkciji takega razvoja. Podobno prikazovanje znanosti in izobraževanja najdemo tudi pri mnogih drugih pislih – ne le v kapitalističnih, marveč tudi v socialističnih birokratskih družbah. Izhajajo namreč iz tega, da je »znanstveno-tehnična revolucija« univerzalen družbeni fenomen, ki posebejla enotnost človekovega ekonomskega in družbenopolitičnega sistema.

seveda tudi na strukturo delovne sile. Ob tem pa je za nas nesprijemljiva idealizacija znanosti in izobraževanja, ker med drugim ne upošteva:

Prvič tega, da se je v procesu razvoja človeškega dela to delo neprestano intelektualiziralo, kolikor bolj se je človek učlovečeval. Prav intelektualna osnova dela je tisto, kar je bistvo *človeškega dela*. To, da je tak razvoj mnogo izrazitejši v sedanjem obdobju, samo po sebi še ne pomeni tega, da bi človekovo delo utegnilo zgubiti svoj materialni temelj oziroma da bi ga lahko zgubilo v prihodnosti.

Drugič, da do *družbene* delitve dela na intelektualno in fizično komponento oziroma do delitve na razrede ni prišlo zaradi golega razlikovanja med intelektualnim in fizičnim v *človekovem* delu, marveč so do tega pripeljali privatno-lastniški odnosi, na podlagi katerih so si eni razredi prilaščali pravico, da se ukvarjajo samo s problemi upravljanja, organizacije in z drugimi sferami duhovne dejavnosti, medtem ko so bili drugi prisiljeni, da se ukvarjajo samo s fizičnim delom. Odpravljanje *družbene* delitve dela potemtakem ni možno zgolj z intelektualizacijo *človekovega* dela, marveč z odpravljanjem dejavnikov, ki so povzročili *družbeno* delitev dela, da bo družba spet lahko postala človeška družba.

Glavno vprašanje je torej, kje so vzroki za tako močan porast izobraževanja v šestdesetih letih in za spremembe v izobraževanju delovne sile?

Odgovor je vsekakor kompleksen. Očitno gre za celoten splet zapletenih in medsebojno neuskkljenih in protislovnih odnosov ekonomske in družbene narave, pri čemer je kapital pričakoval, da bo izobraževanje izpolnilo, kot pravi ameriški marksistični pisec Samuel Bowels, dve *temeljni* funkciji: »Ekspanzijo proizvodjalnih sil in reprodukcijo proizvodnih odnosov«. ⁵ V tem sestavku se bomo ukvarjali predvsem s prvo funkcijo.

O rentabilnosti naložb v izobraževanje

Znano je, da je ekonomski pomen izobraževanja obravnaval že Adam Smith, ko je govoril o vlogi dela v »Bogastvu narodov«, To tezo so kasneje razčlenjevali buržoazni ekonomisti 19. in 20. stoletja; sprejeli pa so jo tudi sovjetski ekonomisti, tako da je postala prek del Theodorja Schultza, Mary Bowmann, Denisona, Komarova, Strumilina, Bjelkina in drugih zelo popularna. Tako je na primer ameriški ekonomist Charles Benson ⁶ zapisal, da ima izobraževanje strateško mesto v povečevanju produktivnosti dela in da je primarno za ekonomski razvoj, iz česar izhaja njegov sklep o družbeni upravičenosti naložb v »človeški faktor«. Do podobnih ugotovitev pride tudi Harold Clark ⁷, ko pravi, da je izobraževanje odločujoči dejavnik ekonomskega razvoja, ali pa Theodor Schultz ⁸, ki

⁵ Samuel Bowels, Protislovja v visokem šolstvu, V antologiji: Marksizem, misel sodobnega časa, zv. II, str. 221.

⁶ Charles S. Benson, Ekonomija javnega izobraževanja, Jugoslovanski zavod za proučevanje šolskih in prosvetnih vprašanj, Beograd 1963.

⁷ Harold F. Clark: Education and Investment in the People, Washington 1954.

⁸ Theodor Schultz: Investment in the Man: An Economist's View, The social service Review, Chicago 1959, XXXIII, 2.

meni, da so investicije v človeka najbolj zanesljiva pot k zvečevanju narodnega dohodka itn. Tudi mnoge mednarodne organizacije, ki so nastale po drugi svetovni vojni (UNESCO, ILO, OECD, IDA itn.) in se ukvarjajo ob ekonomskem razvoju tudi z razvojem izobraževanja, v svojih analizah in publikacijah izhajajo iz enake teze, ko poudarjajo ekonomsko in humanistično-osvobojevalno vlogo naložb v izobraževanje.

Prav nič ne podcenjujemo pomena izobraževanja za razvoj človeka in družbe, pa tudi ne naložb v izobraževanje. Vendar menimo, da taka tolmačenja prvič, enostransko prikazujejo pravo naravo investicij v izobraževanje in drugič, hočejo prikazovati kapital kot humanega nosilca širjenja sistema izobraževanja.

Tu se ne moremo spuščati v globljo analizo stališč iz empiričnih raziskav glede rentabilnosti naložb v izobraževanje, vendar moramo poudariti, da začenjajo raziskave iz šestdesetih let vse bolj opozarjati na enostranost dosedanjih raziskav in kazati vse bolj diferenciran in bolj zadržan odnos do rentabilnosti naložb v posamezne ravni izobraževanja. Tako je npr. že T. W. Schultz⁹ izračunal, da je zasebna in družbena rentabilnost naložb v izobraževanje različna – tako znaša 35% za osnovno, približno 10% za srednjo in 11 za visoko izobraževanje; Gary Becker¹⁰ pa ugotavlja, da je bila stopnja rentabilnosti naložb v srednje izobraževanje leta 1949 približno 20%, medtem ko je bila v istem času stopnja rentabilnosti naložb v izobraževanje na univerzah približno 13%. Tudi druge raziskave vse bolj potrjujejo, da je stopnja rentabilnosti večja na nižjih kot na višjih stopnjah izobraževanja.

M. Blaug¹¹ je sistematiziral argumente posameznih kritikov glede uporabnosti stopnje rentabilnosti naložb v izobraževanje, kjer je opozoril na posrednost teh učinkov in njihovo odvisnost od drugih elementov tehničnega progressa. Do podobnih sklepov je prišel tudi A. Williams¹², najbolj vsestransko pa se je tega lotil F. Machlup¹³, ki trdi, da je izobraževanje možno ocenjevati le v sklopu celotnega gospodarskega razvoja. Vse več avtorjev se nagiba k temu, da je možno vpliv znanja meriti le v sklopu in v interakciji z drugimi oblikami tehničnega napredka, pri čemer izražajo vse večjo zadržanost do dotedanjih optimističnih pogledov na pomen naložb v izobraževanje, zlasti če potekajo neodvisno od razvoja celotne ekonomske in socialne osnove družbe.

Mnenja smo, da je treba pri proučevanju rentabilnosti naložb v izobraževanje izhajati iz analize skupnega ekonomskega, tehničnega in družbenega napredka in iz spleta takega razvoja ocenjevati njihovo upravičenost. Vsako drugačno lotevanje bi nas zavedlo v enostranskosti in zablode. Kot izhodišče za tako analizo bi se posluževali analize sredstev za

⁹ Capital Formation by Education, Journal of Political Economy, dec. 1960, str. 571–583.

¹⁰ Human Capital, New York NBER 1964.

¹¹ An Introduction to the Economic of Education, Penguin Books, 1970.

¹² General Report of the Discussion, Financing on Education fore Economic Growth, Paris, OECD, 1966.

¹³ The Production and Distribution of Knowledge in the United States, Princeton 1962.

proizvodnjo in oblik družbenega dela, ker sta ta dva dejavnika temelj celotnega družbenega razvoja, v tem sklopu pa je tudi funkcija znanja oziroma izobraževanja. Zato se bomo nekoliko več zadržali pri tej analizi.

Kapitalizacija dela v sredstvih za delo in razmerje med kapitaliziranimi sredstvi za delo in delovno silo

V »Kapitalu« (zv. I, Marx-Engels-Werke 23, str. 391) pravi Marx: »Prevrat produkcijskega načina ima v manufakturi za izhodiščno točko *delovno silo*, v veliki industriji *delovna sredstva*.« To misel večkrat omenja, da bi poudaril njen pomen in ironično pristavlja: »Matematiki in mehaniki – in to ponavljajo tu in tam tudi angleški ekonomski – razglašajo, da je orodje enostaven stroj, stroj pa sestavljeno orodje. Tukaj ne vidijo nobene bistvene razlike...«

Razlika pa je prav v tem, da je delavčeva dejavnost »zgolj posrednik v delu stroja, v njegovem učinkovanju na surovino – v tem da ga nadzoruje in varuje pred okvarami«, ne pa kot pri orodju, »kateremu delavec kot organu s svojo lastno spretnostjo in dejavnostjo vdihuje dušo in katerega upravljanje je odvisno od njegove virtuoznosti«. Stroj je tisti, nadaljuje Marx, »ki poseduje za delavca spretnost in silo, je sam virtuoz, ki ima lastno dušo in ki v mehanskih zakonih, ki delujejo v njej in za njeno stalno samogibanje konzumira, tako kot delavec živila, premog, olje itn. (matiers instrumentales). Dejavnost delavca, omejena na zgolj abstrakcijo dejavnosti, je v vseh pogledih določena in usmerjana z gibanjem strojev, in ne obratno.«¹⁴

Vendar razlika, kot pravi Marx, ni samo v tem. Kapitalizacija dela v proizvodnih sredstvih povzroča, da se ta sredstva zdaj pojavljajo v dveh oblikah: kot delovna sredstva in kot nosilci kapitala. Medtem ko so se poprej delovna sredstva pojavljala le v funkciji uporabne vrednosti, se v kapitalistični mašineriji ob vse večji akumulaciji minulega dela pojavljajo vse bolj kot zgolj sredstva za proizvodnjo kapitala.¹⁵ V obrtniškem in manufakturnem delu je bil glavni nosilec vrednosti delavec sam; zdaj postaja glavni nosilec vrednosti stroj, in to toliko bolj, kolikor več je v njem nakopičene prenešene vrednosti. Živo delo je glede na mrtvo delo, vsebovano v stroju, že vse manj nosilec vrednosti; še več, le v povezavi s strojem se pojavlja kot nosilec vrednosti. »V mašineriji upredmetena vrednost se nadalje prikazuje kot predpostavka, proti kateri uvrednotevalna sila posamezne delovne zmožnosti izginja kot nekaj neskončno majhnega... Kolikor se nadalje mašinerija razvija z akumulacijo družbe-

¹⁴ Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Dietz Verlag 1974, str. 584.

¹⁵ Vključeno v proces proizvodnje kapitala, pravi Marx, »prehaja delovno sredstvo skozi različne metamorfoze, katerih zadnja je *stroj* (mašina) ali bolje *avtomatski sistem mašinerije* (sistem mašinerije: tisto avtomatično je samo njegova najbolj popolna, najbolj adekvatna forma in spreminja šele mašinerijo v sistem), ki ga spravlja v pogon avtomat, gibajoča sila, ki giblje samo sebe; ta avtomat pa se sestoji iz množštevinih mehaničnih in intelektualnih organov, tako da so delavci sami določeni le kot njegovi zavestni členi«. *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, str. 584.

nih znanosti kot produktivne sile sploh, se obče družbeno delo ne predstavlja v delu, temveč v kapitalu.«¹⁶

Proces pretvarjanja sredstev za delo v kapital vsebuje v sebi dve *nasprotni tendenci*: kar najbolj izpopolniti sredstva za delo – z akumulacijo znanosti v teh sredstvih (in s tem tudi minulega dela) – po drugi strani pa opravljati to delo s čim manjšo kvalifikacijo delovne sile.¹⁷ Posledica tega je, da si kapital prizadeva za razvoj znanosti, ki je nujna za izpopolnjevanje sredstev za delo – s tem pa tudi kadrov, ki opravljajo strokovne posle v proizvodnji, medtem ko se po drugi strani vztrajno upira povečevanju izobraževanja množice preprostih delavcev.

Nasprotovanje kapitala povečanju izobraževanja preprostih delavcev je imelo tudi globlje vzroke. Bilo je v funkciji ohranjanja oblasti kapitala. Kapitalu namreč ustreza, da zadrži delavca le pri delni usposobljenosti, kajti s tem zagotavlja njegovo nemoč, krepi pa se »moč delodajalca (master)«. Potemtakem je razvijanje mašinerije po eni strani nujno usmerjalo kapital k napredku znanosti zaradi nadaljnega izpopolnjevanja sredstev za delo, po drugi strani pa je duševno siromašilo delavca ter ga reduciralo na instrument proizvodnje, reproduciralo razredno delitev in hierarhijo dela, »discipliniralo« delavca in povečevalo oblast kapitala. Ali je razvoj avtomatizacije te procese spremenil?

Odnos kapitala do znanosti in izobraževanja, povezano z nadaljnjo kapitalizacijo sredstev za delo

V stroju je prišlo do neposrednega združevanja človekovega znanja s sredstvi za delo in vsak nadaljnji razvoj je nujno terjal akumulacijo znanja v proizvodna sredstva. To je seveda vedno bolj usmerjalo kapital k znanosti in vključevanju znanstvenih dosežkov v proizvodne namene. Za kapital postaja višja usposobljenost večjega števila znanstvenikov in strokovnjakov, ki bodo uvajali znanstvene izsledke in izdelovali vse bolj komplicirana proizvodna sredstva, nujnost.

Vendar to ne pomeni, da je kapital voljan vedno vlagati velika sredstva v znanost in znanstveno raziskovanje kot tudi v usposabljanje visoko izobraženih kadrov. Zgodovina kapitalizma je za to najboljši dokaz. Vzroki takega odnosa so v sami naravi kapitala. Kapital se ni nikdar zanimal za znanost kot znanost, marveč samo za tisto znanost, ki prispeva k njegovemu oplajanju oziroma k zvečevanju *presežne vrednosti*, ki je posledica, kot je zapisal Marx v Ekonomsko-filozofskih spisih, »razvoja produktivne sile delavca« kot zmanjševanja potrebnega delovnega časa. Vse to pa lahko dosega v povsem določenih razmerah, ki so bolj značilne za kapitalistični način gospodarjenja – z ustvarjanjem sve-

¹⁶ Prav tam, str. 586.

¹⁷ Marksistično usmerjeni pisec Daniel Chauvey to protislovje tolmači takole: »Izdelovati kompliciran proizvod, ki terja najmodernejša orodja, vendar ob sodelovanju ljudi, ki nimajo nobenega znanja, ki jih lahko zaposli le po nekaj ur ali pa največ za nekaj dni – to je najvišji cilj podjetja kapitalističnega tipa«. (Autogestion, v antologiji: Marksizem, misel sodobne epohe, knj. II, str. 217).

tovnega trga, z večjo menjavo, s širjenjem proizvodnje za novo porabo, z večjo potrošnjo na notranjem trgu, z ustvarjanjem novih potreb in novih uporabnih vrednosti.

Interes kapitala za izpopolnjevanje sredstev za proizvodnjo je bil tudi poprej omejen s konkurenčnostjo na trgu. Če je kapital lahko z obstoječimi sredstvi za proizvodnjo dosegal to konkurenčnost, ni vlagal sredstev v nova, marveč si je prizadeval z dotedanji proizvodnjami sredstvi nadaljevati proizvodnjo, ker je tako desegel večji dobiček. Tedaj znanstvenih izsledkov ni vpeljeval v dani sistem proizvodnje, marveč je skušal – kot je to prepričljivo dokazoval Lenin – izsledke prikriti. S podobnimi pojavi se srečujemo tudi danes. Velike korporacije skrbno skrivajo vsa tista odkritja, ki bi utegnila škodovati ustvarjanju relativne presežne vrednosti z obstoječimi sredstvi za proizvodnjo. Zanje postajajo novi načini proizvodnje interesantni šele tedaj, ko postanejo stari načini proizvodnje splošni in pri tem zgineva razlika med individualnimi vrednostmi ceneje proizvedenih izdelkov in njihovo družbeno priznano vrednostjo, oziroma ko zaradi ohranjanja stare tehnologije ne morejo več diktirati monopolnih cen proizvodov na trgu.

Ker pa presežek vrednosti, ki ga dosega kapital, ni odvisen samo od naložb v proizvodna sredstva, marveč tudi od cenejše delovne sile delavcev, »se mora povečati produktivna sila dela v tistih industrijskih panogah, katerih produkti določajo vrednost delovne sile, zajeti mora torej običajne življenjske potrebščine, ali pa biti sposobna, da jih nadomesti.« (Kapital, I. zv., CZ 1961, str. 359). Zato je kapital tudi dandanes zainteresiran za naložbe in uvajanje znanstvenih izsledkov v veje proizvodnje za osebno potrošnjo. Ta težnja je toliko močnejša tudi zaradi tega, ker te veje ne terjajo tolikšnih naložb kot one, ki ne proizvajajo življenjskih potrebščin, oz. naložbe v proizvodna sredstva za njihovo izdelovanje. S tem lahko pojasnimo, zakaj sta se znanost in uporaba znanstvenih izsledkov – v nasprotju s pričakovanji – mnogo bolj uveljavili v tistih vejah, ki proizvajajo za osebno porabo in zakaj se je v teh vejah mnogo močnejše razmahnila avtomatizacija.

Nasprotno temu pa v tistih panogah proizvodnje, ki neposredno ne vplivajo na vrednost delovne sile, zasebni kapital pa tudi velike korporacije niso neposredneje zainteresirane za večja vlaganja, še posebej zato, ker terjajo te veje tudi večje investicije. Za take naložbe je zainteresiran le »celotni kapital«, in sicer v tekmovanju z drugimi »celotnimi kapitali« – kar se kaže danes na področju vojaško-politične razdelitve sveta, blokovske nadvlade itn. Zato do tovrstnih naložb v sredstva za proizvodnjo ne prihaja na podlagi notranjih zakonov kapitalistične proizvodnje, marveč prihajajo na dan drugačni, prisilni zakoni. Na tem področju je kapitalu priskočila na pomoč država, ki z raznimi instrumenti pretežno davčne in drugačne narave zbira velika sredstva »splošne akumulacije« in ta sredstva vlaga v tiste gospodarske veje, ki so namenjene splošnemu interesu kapitala in kjer delni kapital ne morejo biti oz. niso zainteresirani za

samostojne naložbe. Država prevzema nase skrb za ustvarjanje splošnih pogojev za nemoteno in razširjeno reprodukcijo kapitala (ohranjanje dosedanjih in osvajanje novih tržišč, novih virov surovin, varnost investicij v mednarodnih razsežnostih itn.) Njeni cilji so vojaške ali politične narave, vendar postajajo rezultati naložb (v raziskovanje, razvoj itn.) lastnina največjih korporacij, predvsem tistih, ki delajo za potrebe vojaškega gospodarstva in potem tudi vseh drugih. Na teh področjih se pojavlja država v tesni španoviji s tehnokratskimi vrhovi najmočnejših korporacij kot glavni nosilec znanstveno-raziskovalnega dela in celotnega razvoja.¹⁸

Pospeševanje raziskovanja za potrebe vojaško-represivnega sektorja prispeva posredno tudi k uporabi znanstvenih izsledkov za potrebe drugih sektorjev gospodarstva. Korporacije, ki niso neposredno vključene v vojaško-represivni sektor, se skušajo prek raznih kanalov povezovati s korporacijami, ki delajo za ta sektor, da bi prišle – seveda iz konkurenčnih razlogov – do tistih izsledkov, ki niso več zaupne narave ali pa do izsledkov, ki so le vzporedni produkt znanstveno-raziskovalnega dela. Tako z relativno majhnimi naložbami dosejajo velike rezultate.

Dejstvo je, da je po tej poti financirana znanost naglo napredovala, kar se kaže v zvečani avtomatizaciji, v spreminjanju predmetov dela, v odkrivanju novih virov energije, v nadaljnjem prodiranju človeka v naravo, v razvoju prometnih sredstev in informacijskih sistemov, v spreminjanju človekovega okolja, v spreminjanju znanosti v »znanstveno proizvodnjo« itn. Vendar pa je prav tako nesporno, da je kapital s takim načinom financiranja znanosti pripeljal znanost v krizo.

Prostor nam ne dopušča, da bi globlje posegli v analizo te krize, vendar naj omenimo, da je eden njenih glavnih vzrokov prav v krizi same kapitalistične družbe – v zakonu zniževanja poprečne profitne stopnje, ki otežuje reprodukcijo in akumulacijo kapitala ter prisiljuje kapital k vse večjim naložbam zunaj gospodarstva, v vojno-represivni sektor; k naglemu obnavljanju oziroma zamenjevanju tehnične baze; k inflacijskemu razvoju; k agresivnosti in iskanju novih trgov; k širjenju trgov novih potreb; k načrtovanju ne le proizvodnje, marveč tudi porabe; k ustvarjanju tako imenovanega »trga prenove« predvsem za plasman proizvodov težke industrije; k »izvozu«, ki postaja povzročitelj vojaških spopadov itn. Vse to prispeva k militarizaciji znanosti in znanstvenega raziskovanja, kar

¹⁸ Nimamo natančnejših podatkov o tem, koliko visokostrokovnih kadrov je angažiranih v posameznih deželah v znanosti in v razvoju v gospodarstvu. Toda večina je angažiranih v vejah, ki delajo za vojno-represivni sektor. Zoran Vidaković (*Kovači lažnega progressa*, str. 104) navaja podatek, da dela v ZDA 570 tisoč raziskovalcev in laboratorijskih inženirjev, od katerih jih kar 82% prejema državno plačo. Frank Depe (*Historično-družbene predpostavke procesa diferenciacije v delavskem razredu*, Marksizam u svetu, 1975, št. 4) navaja, da je bilo v Zahodni Nemčiji leta 1964 približno 250.000 osebja s področja raziskovanja in razvoja pretežno zaposlenega v vejah, ki delajo za vojaške potrebe. To razmerje se danes poslabšuje v škodo drugih raziskav. Če upoštevamo stanje, kakršno je na področju zaposlenosti znanstvenih in strokovnih raziskovalcev v dveh najbolj razvitih kapitalističnih deželah, potem lahko domnevamo, da je tudi v drugih državah stanje podobno, s tem da nižja stopnja tehnološkega razvoja v teh deželah vpliva na slabšo razvitost znanstvenega raziskovanja v celoti. Pri tem moramo upoštevati tudi to, da sta ZDA in ZRN pritegnili dober del »sive materije« iz drugih držav.

znanstveno misel duši in jo usmerja ne k resničnim potrebam razvoja človeka, marveč k ustvarjanju pogojev za njegovo uničenje. Ta kriza se kaže tudi na področju izobraževanja in usposabljanja znanstvenih kadrov, za katere je kapital zainteresiran, hkrati pa duši njihov razvoj. Kaže se v militarizaciji znanosti (znanstveno-raziskovalnih inštitutov in drugih središč znanstvenega dela) kot tudi v ustvarjanju rezervne armade znanstvenikov in strokovnih sodelavcev.

Če bi že lahko dejali, da ima kapital vendarle pozitiven odnos do izobraževanja znanstvenega in raziskovalnega kadra, ker vidi v njem oporo za svojo reprodukcijo in rast, pa tega ne bi mogli trditi za njegov splošni odnos do izobraževanja delovne sile in prebivalstva in v tem ne bi mogli iskati vzroka za tako močan razmah izobraževanja. Ta odnos bi vsekakor terjal temeljito proučevanje, v tem prispevku bomo nakazali le nekaj elementov.

Odnos kapitala do izobraževanja delovne sile

Često navajajo številne kazalce, ki osvetljujejo gospodarsko rast in širjenje izobraževanja. Iz tega povzemajo zaključek o pozitivnem vplivu izpopolnjevanja sredstev za proizvodnjo na naraščanje izobraževanja delovne sile – kot tudi sklep o splošnem pozitivnem vplivu izobraževanja na produktivnost dela.¹⁹ Vendar iz teh analiz ni moč povsem natančno ugotoviti, v kolikšni meri je naraščanje izobraževanja delovne sile posledica razvoja proizvodjalnih sredstev, koliko pa posledica drugih dejavnikov. Ni namreč povsem natančno razmejeno, v kolikšni meri je naraščanje izobraževanja *rezultat splošnega ekonomskega in družbenega razvoja*, kolikšni delež pa ima pri tem samo izpopolnjevanje sredstev za delo, in spoznanje, da višja izobrazba prispeva k zviševanju produktivnosti. Kajti načelno gledano se naraščanje izobraževanja delovne sile lahko pojavlja ne le kot posledica uvajanja novih sredstev za delo in tehnologije ali spoznanja o njegovem pozitivnem vplivu na produktivnost dela, marveč je lahko tudi posledica drugih družbenih dejavnikov, ki so se v fazi uvajanja teh sredstev (tehnologije) razvijali v celotni družbeni sferi – pa vendar vse posledice neupravičeno pripišejo le izpopolnjevanju sredstev za proizvodnjo in tehnologiji.

Mnenja smo, da si je treba поблиže ogledati dva konkretna vidika: a) vpliv napredka sredstev za delo na zvečevanje izobrazbe delovne sile in b) vpliv zviševanja izobrazbe delovne sile na zviševanje produktivnosti dela. Odgovor na prvo vprašanje bi moral potrditi ali zanikati sodbo, da je že sam razvoj sredstev za proizvodnjo, zlasti avtomatizacija, pripeljal do naraščanja izobraževanja delovne sile in da bo postajal z nadaljnjim razvojem ta proces še izrazitejši. Odgovor na drugo vprašanje pa bi moral pritrditi ali ovreči tezo o rentabilnosti naložb v izobraževanje delovne sile

¹⁹ Take sklepe lahko najdemo npr. v delih V. B. Bjelkina, E. Denisona, Ph. Coombsa, J. Fourastieja, J. Schreiberja, A. Richte, S. G. Strumulina, T. W. Schutzta in drugih, pri naših avtorjih pa iz del S. Beždanova, V. Boličeve, B. Jeličiča itn.

z vidika rasti materialne proizvodnje, ekonomske rentabilnosti investicij v izobraževanje delovne sile – in to celo v primeru, ko te naložbe niso neposredno nujne za delo s proizvodjalnimi sredstvi; torej, ali so trditve, ki jih pogosto srečujemo, da so naložbe v izobraževanje najbolj rentabilna družbena investicija, utemeljene ali ne?

a) Vpliv modernizacije sredstev za delo na zviševanje izobrazbe delovne sile

Spremembe v izobrazbeni strukturi delovne sile neposredno povezujejo z napredkom avtomatizacije in iz tega sklepajo, da je avtomatizacija oziroma tehnični napredek na področju sredstev za delo glavna določnica zviševanja izobrazbe delovne sile.²⁰ Vendar je treba takoj pibiti, da ne navajajo točnejših podatkov o tem razmerju, marveč uporabljajo samo podatke o spremembi kvalifikacijske strukture. Zgolj na podlagi različnih kvalifikacij te strukture pa je težko sklepati o dejanskem vplivu tehničnega progressa na izobrazbo delovne sile, zlasti še, ker nazive kot so »operater«, »pripravljaec«, »pomožni delavec« itn. pojmujejo različno in iz tega ni moč ugotoviti, ali terjajo novi »profili« tudi višjo izobrazbo zato, ker jo terja sama narava delovnih operacij.

Kot dokaz o vplivu tehničnega progressa na izobrazbo delovne sile navajajo v naši literaturi pogosto (Poličeva, Jerovšek itn.)²¹ model tipične kvalifikacijske strukture delovne sile v metalurški industriji na posamičnih stopnjah tehnološkega razvoja, ki ga je izdelal češkoslovaški ekonomist J. Auerhan²² na podlagi metode analize štirih temeljnih dejavnosti človeka v proizvodnem procesu (priprava, izvajanje, upravljanje in kontrola). Vendar manjkata v tem modelu vsaj dve pomembni pojasnili, ki bistveno zmanjšujeta njegovo dokazno vrednost:

Prvič, v »najnižjo« tehnološko stopnjo (ročno delo z ročnim orodjem) je zajeto tudi rokodelsko delo, ki je zelo zapleteno in zahteva mnogo učenja, tako da ga v primerjavi z delom na univerzalnih strojih ni moč uvrščati v nižjo, marveč v višjo stopnjo sposobnosti. Kvalificirani delavec v moderni industriji opravlja delo »novega mojstra«, katerega splošne sposobnosti niso prikrojene vrsti proizvoda, marveč strojnemu sistemu. To delo se pogosto približuje »polkvalificiranemu delu«, medtem ko se v nekaterih primerih razlike med tem delom in delom nekdanjega »tehnika« povsem izgubljajo. Ta model hoče dokazati, da prinaša moderna industrija težnjo k zviševanju ravni usposobljenosti »navadnega« delavca, vendar ne v primerjavi z nekdanjim rokodelcem, marveč v primerjavi s »fachidiotom«, v katerega je bil degradiran v prvih fazah razvoja strojnega sistema. Pa četudi bi sprejeli ta model, bi iz njega lahko kvečjemu

²⁰ Taka stališča lahko najdemo v delih H. Clarka, kot tudi pri mnogih doslej omenjenih.

²¹ Polič Vladimir, Obrazovanje i ekonomski razvoj, Zagreb 1974, Jerovšek Janez, Ekspanzija slovenskega visokega šolstva v luči krize ekspanzije visokega šolstva v industrijsko razvitih deželah, Ljubljana 1977.

²² Jann Auerhan, Tehnika, kvalifikace vzdeleni, Praha 1965.

sklepali, da bo trajal proces naraščanja znanja zelo dolgo, sam po sebi pa ne bi mogel postati povzročitelj izobraževalne »eksplozije«, do katere je prišlo v šestdesetih letih. To še toliko bolj, ker je avtomatizacija tedaj in tudi danes zajela relativno majhen del proizvodnje ter dosegla najvišjo raven samo v nekaterih vejah in podjetjih, ki delajo predvsem za vojno-represivni sektor.

Drugič, ta model sam po sebi nakazuje tendenco, da strojni sistem s svojim širjenjem in izpopolnjevanjem terja večje število »tehnikov«, vendar pa je njihovo število tudi v najbolj razvitih (avtomatiziranih) strojnih sistemih še relativno majhno²³ in daleč pod številom delavcev, ki opravljajo »pomožna« dela. Nekatera od teh opravil dejansko terjajo določeno kvalifikacijo (usmerjevalci, remontni ključavničarji, elektro-monterji itd., ker se v pomožna dela uvaja delna mehanizacija), vendar je število pomožnih opravil, ki sama po sebi ne terjajo večje izobrazbe, še vedno zelo veliko. Iz pomožnih opravil zginjajo tista, ki terjajo veliko porabo fizične energije delavca, vendar za mnoga pomožna opravila ni potrebna velika stopnja znanja in intelektualnih sposobnosti. Iz vsega tega lahko sklepamo, da same spremembe v potrebah dela oz. usposobljenosti delavcev niso povzročile »eksplozije« izobraževanja.

Iz zgoraj povedanega lahko ugotovimo, da še danes velja Marxova trditev, da strojni sistem razdeli delavce v *dve veliki skupini* (z vrsto notranjih prehodov): v kategorijo tistih, ki upravljajo, nadzorujejo in odpravljajo zastoje v delovanju strojnega sistema – v *skupino »tehnikov«* – in v *veliko množico »navadnih«* delavcev, ki strežejo in dopolnjujejo delo strojnega sistema, opravljajo dela pri dovozu, oskrbovanju s surovinami in materiali, dopolnjujejo »vmesne prostore« v strojnem sistemu in opravljajo temu podobna opravila, ki jih ne more opravljati strojni sistem sam oziroma ki jih ni zajela avtomatizacija – torej opravila, ki so »pred«, »med«, »poleg« in »za« strojnim sistemom. Prva kategorija delavcev je vedno težila k temu, da se približa *upravni strukturi* podjetja, ki je tudi neprestano naraščala (in teži k naglejšemu naraščanju kot kategorija »tehnikov«); ta kategorija po svojem socialnem poreklu izhaja iz srednjih slojev – iz teh slojev pa se je že dotlej zaposlovalo največje število kadrov z visoko izobrazbo. *Vse te kategorije delavcev so opredeljene s samim strojnim sistemom.*

Na koncu tega razmišljanja bi lahko rekli, da je tesna povezanost med ravniyo razvitosti sredstev za delo in ravniyo usposobljenosti delavcev, ki delajo s temi sredstvi. Ta pogojenost je očitna že od samega začetka razvoja človeškega dela. Vendar spet opozarjamo na Marxove besede, da se je z razvojem strojnega sistema to razmerje *kvalitativno* spreminjalo.

²³ A. Casanova (*Le statut social des intellectuels, Les intellectuels luttent des classes*, Paris 1970) navaja podatek, da je število »tehnikov« v francoski industriji v času od 1961–1975 naraslo od 6,5% na 11,0% in da to bistveno ne spreminja kvalifikacijske strukture vseh zaposlenih. Podobne podatke najdemo tudi pri P. Navillu (*U susret avtomatizovanom društvu*, Zagreb 1979), ki pravi, da je med osebjem, ki delajo na avtomatiziranih napravah, približno 80% nekvalificiranih (pomožni in priučeni delavci).

Medtem ko je bil v zgodnejših fazah delavec tisti, ki je s svojo umetnostjo in spretnostjo navdihoval orodjem dušo, ko je bila uporaba orodja odvisna od delavčeve virtuoznosti, je v strojnem sistemu stroj tisti, ki namesto delavca poseduje umnost in moč, je sam virtuoz, ki ima lastno dušo v mehanskih zakonih, ki ga uravnavajo; delavčeva dejavnost je omejena na golo abstrakcijo dejavnosti, ki jo vsestransko določa in uravnava delo stroja v učinkovanju na surovino – s tem da stroj nadzoruje, ga varuje pred okvarami, ga oskrbuje z vsem potrebnim in omogoča njegovo delo. V takem razmerju do stroja so ne le »pomožni« delavci, marveč tudi »tehniki«. Njihova vzajemna vloga je določena že s samim strojnim sistemom in s cilji, ki jih določa kapital. Seveda razvoj avtomatizacije po svoji strani spodbuja razvoj izobraževanja v tem smislu, da nekdanjega »fachidiot« preusmerja v nekoliko bolj razgledanega delavca, da od »tehnikov« terja širše znanje, vendar je hkrati nespodbitno, da jih (oboje) vse bolj zasužnjuje in omejuje, da iz njih proizvaja, kot pravi Naville, nove delne delavce, da (kapital) sam po sebi ni naklonjen vsestranskemu razvoju osebnosti, kot nam hočejo včasih dokazovati. Kapitalistična uporaba avtomatizacije, če parafraziramo Marxovo videnje strojnega sistema, duši potencialne možnosti, ki jih sicer sistem ponuja za osvoboditev človeškega dela in – kot pravi Naville – zavira delavca, zvečuje njegovo negotovost in sproža duševne krize, s katerimi se dandanes srečujemo v najbolj popolnih oblikah prav v visoko razvitih kapitalističnih deželah.

b) Vpliv večje izobrazbe delovne sile na produktivnost dela

Tisti, ki poudarjajo splošni pozitivni vpliv večje izobrazbe na dviganje produktivnosti in ki trdijo, da je izobraževanje danes najbolj produktivna družbena investicija, se običajno, kot smo že navedli, sklicujejo na znane raziskave S. Strumilina, T. Schulza, E. Denisona in drugih, med katerimi smo nekatere tudi že omenili.²⁴ Vendar se je na podlagi teh raziskav, kot meni tudi S. Flere, zelo težko dokopati do trdnega (in kvantitativno izraženega) dokaza o splošnem vplivu izobraženosti delovne sile na produktivnost, zlasti še, ker so v teh raziskavah uporabljali dokaj različno metodologijo in ker se izsledki med seboj dokaj razlikujejo. Vpliv dviganja izobrazbe na produktivnost dela in na celotni ekonomski razvoj se prepleta z vplivi cele vrste dejavnikov družbenoekonomskega razvoja in je zato ta vpliv težko ugotavljati. Prej bi lahko rekli, da se v teh dejavnikih izraža vpliv izobrazbe (način gospodarjenja, razvoj sredstev obveščanja in način komuniciranja, napredek v zdravstvu, razvoj urbanizacije itn.), zlasti še v tistem deležu, ki presega meje *optimalnih* zahtev po usposobljenosti delovne sile za delo z neko dano tehnologijo. Zato so vse te

²⁴ Rezultati teh raziskav pri nas so bolj ali manj znani, zato jih zaradi omejenega prostora ne bomo navajali. Prikazi teh raziskav so podani v delih S. Bezdanova (Tehnični progres in izobraževanje v Jugoslaviji, Beograd 1975), S. Flereta (Izobraževanje v družbi, Niš 1976), Z. Jasića (Uvod v ekonomijo izobraževanja, Zagreb 1979 itn.

raziskave sprejemali z dokajšno mero pomislekov in kritičnih odzivov; tako je tudi za raziskave E. Denisona (ki jih uvrščajo med najbolj temeljite) M. Abramocitz zapisala (Economics Growth in the United States, The American Economics Review, september 1962, str. 770–771), da je možno iz njih izpeljati dokaj različne sodbe o razmerju med izobrazbo in produktivnostjo dela: namreč, da je vpliv izobrazbe zelo velik, majhen ali pa celo mnogo večji, ker ni podana metoda, ki bi omogočala realno ugotavljanje vpliva. Podobne kritike so doživljale tudi raziskave CH. Myersa in F. Harbisona (Education, Manpower and Economic Growth, New York, 1964), ki so prišle do sicer statistično pomembnih zvez med izobrazbo in družbenim proizvodom. Še manj bi lahko na podlagi teh raziskav natančneje ugotavljali kvantitativno stran tega vpliva.²⁵ Zato bi lahko pritrdili S. Fleretu, ki je mnenja, da so taki poskusi »bolj odraz splošne zavesti o pomenu tega razmerja kot pa natančnega proučevanja na podlagi popolnejše metodologije« in da moramo biti »še posebej oprezni glede kvantifikacij, ker so odnosi med izobraževanjem in gospodarskim napredkom podani zelo posredno«; avtor poudarja možnost, »da imajo stališča, ki skušajo utemeljevati družbo, njeno proizvodnjo in delo nasploh zgolj na podlagi izobrazbe in znanja, ideološki značaj, ker skušajo prikriti ali pa zaobiti temeljne družbene odnose neenakosti, ki naj bi izhajali iz drugačnih (zunajekonomskih) osnov (razrednih in tem podobnih razlik)«.²⁶

Glede na tako stanje v pogledu natančnejšega ugotavljanja razmerja med izobrazbo in produktivnostjo dela menimo, da tudi dandanes velja Marxova trditev, da je produktivnost dela v strojnem sistemu določena s produktivnostjo samega strojnega sistema in z izvrševanjem opravil za njegovo normalno delovanje. Zato bomo naša nadaljnja razmišljanja o vplivu zvečevanja izobrazbe na porast produktivnosti dela skušali vključiti v *teoretični model* takega medsebojnega razmerja, kakršen izhaja iz dosedanjih razmišljanj. Model bi lahko opredelili takole: *Strojni sistem bo deloval optimalno, če bodo vsi delavci – »tehnično« osebje in »pomožni« delavci – optimalno usposobljeni za opravljanje vseh funkcij, ki so potrebne za optimalno delovanje strojnega sistema.*

Če zanemarimo dejstvo, da ni mogoče vzpostaviti idealne skladnosti

²⁵ Tako tudi v nekaterih naših raziskavah (Stane Možina in Janez Jerovšek: Determinante, ki vplivajo na učinkovitost vodstva v delovni organizaciji, Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana 1969; Veljko Rus in Janez Jerovšek: Odnos med delovnimi organizacijami in širšimi družbenopolitičnimi skupnostmi, FSPN, Ljubljana 1973) ni ugotovljena statistično pomembna zveza med številom zaposlenih z visoko izobrazbo in učinkovitostjo delovne organizacije, medtem ko je dolgotrajna praksa na vodilnem delovnem mestu kazala bolj negativen kot pa pozitiven učinek. V teh raziskavah je bila ugotovljena le pozitivna zveza med povprečno stopnjo izobraženosti vseh zaposlenih v delovni organizaciji in učinkovitostjo delovne organizacije. To je avtorje navajalo k sklepanju, da je za učinek delovne organizacije pomembnejša raven povprečne izobraženosti v delovni organizaciji kot pa število kadrov z najvišjo izobrazbo in da lahko k učinkovitosti delovne organizacije več prispeva dviganje povprečne stopnje izobrazbe. Ti sklepi so precej podobni ugotovitvam Strumilina, ki je prav tako dokazoval, da so z vidika učinkovitosti dela delovne organizacije pomembnejše naložbe v osnovno izobraževanje. Vendar bi tudi na podlagi teh raziskav le stežka našli zanesljivejše sklepe glede vpliva izobrazbe (posebej posamičnih ravni) na učinkovitost dela, še težje pa bi lahko govorili o kvantifikativnih količinah tega vpliva.

²⁶ Sergej Flerc, Obrazovanje u društvu, Niš 1976, str. 127.

med potrebami delovnega mesta (opravil in nalog) in lastnostmi oseb, ki delajo ali bodo delale na teh delovnih mestih, tedaj se zastavlja vprašanje *kaj je optimum take usposobljenosti?* Teoretično bi lahko odgovorili, da so to *znanja in spretnosti, ki jih terja optimalno delovanje strojnega sistema.*

Če sprejmemo tako merilo, postane samo ob sebi razumljivo, da prihaja tedaj, ko sta znanje in usposobljenost »tehničnega kadra« in »pomožnih« delavcev *pod* ravnijo tehnološke razvitosti strojnega sistema, do manjše in neustrezne izrabe strojnega sistema, kar se pokaže tudi v skupnih rezultatih dela s temi sredstvi. To nas navaja na sklep, da je v tem pogledu kapital zainteresiran za izboljševanje znanja in strokovne usposobljenosti delavcev, ker bi drugačen odnos vplival na zniževanje produktivnosti dela.

Zastavlja pa se vprašanje: *ali sploh in koliko prispeva (ekonomsko gledano) k zvečevanju produktivnosti dela dejstvo, da znanje in sposobnosti »tehnikov« in »pomožnih« delavcev presega raven zahtev (znanja in sposobnosti), ki jo določa sama tehnološka raven strojnega sistema?* Pozitiven odgovor bi dal prav tistim, ki zagotavljajo, da so investicije v izobraževanje delavcev najbolj donosna naložba – in to celo tedaj, ko izobraževanje ne teče vzporedno z razvojem sredstev za proizvodnjo. Prav bi imeli tudi tisti, kot so Solou, Schultze, Kurakov in drugi, ki smo jih že omenjali in ki dokazujejo, da so investicije v izobraževanje danes najbolj rentabilne družbene investicije.

Teoretično gledano bi lahko na zastavljeno vprašanje dobili troje odgovorov: a) da vpliva večje znanje »tehnikov« in drugih delavcev, kot ga zahteva tehnologija, na produktivnost dela pozitivno; b) da to z vidika produktivnosti ni pomembno in c) da deluje tako stanje na produktivnost dela negativno.

Prvi odgovor je značilen za zagrete zagovornike naložb v izobraževanje, čaš da večje znanje prispeva k naraščanju produktivnosti. Tako tolmačenje bi lahko sprejeli le tedaj, če ne bi bile izkoriščene optimalne možnosti delovanja strojnega sistema (tako v pogledu optimalnega dela strojev kot tudi glede organizacije sistema). Če so optimalne možnosti že dosežene oziroma izkoriščene »rezerve«, tedaj je očitno, da se večje znanje in usposobljenost pojavljata kot »produktivni presežek«, neizkoriščena rezerva, v katero mora kapital vlagati dodatna sredstva (v izobraževanje, v večje plače za bolj izobražene delavce in tehnike), ne da bi mu to prinašalo koristi v večji produktivnosti. Posledica tega je lahko samo zmanjševanje skupnega dobička kapitala. Takšno stanje pa je za kapital sprejemljivo le v dveh primerih: a) da višje kvalificirano delovno silo plačuje enako kot manj kvalificirano delovno silo, oziroma delovno silo, ki je potrebna za optimalno delovanje strojnega sistema in b) kadar namerava s pomočjo višje kvalificirane delovne sile vpeljati nov sistem strojne industrije, ki je tehnološko zahtevnejša in terja višjo usposoblje-

nost delovne sile – in takih kadrov na trgu delovne sile takrat primanjkuje; v tem primeru bo lahko trenutne zgube nadoknadil kasneje z večjim oplajanjem kapitala, ko bo z novim strojnim sistemom uspešneje konkuriral drugim kapitalom in dosegal ekstra profite; lahko pa so motivi tudi drugačni (npr. potrebe, ki jih postavlja vojno-represivni sistem, tekmovalne med bloki itn.)

V zgodnejših fazah razvoja, ko na trgu še ni bilo dovolj kvalificirane delovne sile, se je kapital kdaj pa kdaj posluževal takih metod (in se jih poslužuje še danes), vendar nikoli v daljšem časovnem obdobju; kajti uvajanje novega strojnega sistema prinaša tudi nekatera tveganja, bodisi z vidika same tehnologije kot z vidika konkurenčnosti itn.). Razen tega je bil kapital vedno zainteresiran, da bi kar se da dolgo uporabljal vpeljani sistem proizvodnje, ker si je s tem lahko zvečeval dobiček: proizvodnja je tekla na amortiziranih strojih, na trgu pa je lahko postavljajl enake cene za svoje proizvode.

Toda tudi v takih razmerah si je kapital prizadeval, da bi zgube, ki bi jih lahko utrpel v času prehoda na nov sistem proizvodnje, zniževal tako, da je vztrajal pri starih plačah, hkrati pa je obljubljal višje dohodke v prihodnosti (in še drugače), le da bi zadržal enako raven donosnosti kapitala in obdržal hkrati pri sebi višje kvalificirano delovno silo. V vseh drugih primerih pa kapital ni zainteresiran, da bi vzdrževal višje kvalificirano delovno silo, kot je potrebna za prevladujoči sistem proizvodnje.

Seveda pa iz tega ni moč sklepati, da je kapital ravnodušen do zaposlovanja višje kvalificirane delovne sile. Teoretično vzeto, take razmere kapitala na prvi pogled ne bi smele motiti, seveda pod pogojem, da višje kvalificirano delovno silo plačuje tako kot delovno silo, ki jo proizvodnja dejansko potrebuje: da postavi npr. inženirja na mesto tehnika, in tehnika na mesto kvalificiranega delavca, plačuje pa ju po delovnem mestu, ne po dejanski izobrazbi. Lahko bi domnevali, da se bo tudi poslej proizvodnja odvijala optimalno, kar velja tudi za produktivnost dela in donosnost kapitala. Vendar povzročajo take razmere kapitalu nekatere probleme, ki izhajajo iz »človeškega faktorja«. Če delovna sila ni plačana v skladu s strokovnostjo, in to ne glede na vrsto posla, postaja nezadovoljna, terja višje mezde itn., to pa slabo vpliva na motivacijo, ustvarja stanje napetosti in zmanjšuje produktivnost. Če delavec ne protestira proti takemu svojemu položaju, tako stanje škoduje produktivnosti.

Že Friedman (»Problemi človeka v »industrijski mašineriji«, Sarajevo, 1964) je na podlagi proučevanj nezadovoljstva delavcev prišel do ugotovitve, da višje izobražen in duševno razvit delavec ni enako produktiven pri poslu, ki ne terja vsega njegovega znanja, kajti tako delo postaja zanj dolgočasno, ne daje mu spodbud za naprezanje; njegova pozornost slabi, postaja nezainteresiran in to pelje k upadanju produktivnosti. Tedaj višja stopnja zasičenosti kadrov z višjo izobrazbo kapitalu ne prinaša

koristi, marveč ekonomsko škodo, kajti investicije v izobraževanje ne morejo prinašati proporcionalnih rezultatov.²⁷

Nadaljnja razmišljanja

Sodimo, da je močan porast izobraževanja v zadnjih dvajsetih letih težko pojasniti *samo* z razvojem sredstev za delo in njihovim vplivom na izobraževanje; *še manj* umestno je govoriti o tem, da so naložbe v izobraževanje že same po sebi najbolj rentabilne družbene investicije. Taka razmišljanja vodijo k *prevelikemu poudarjanju funkcije izobraževanja in lahko napačno usmerijo naš družbeni razvoj in ukrepe, ki jih sprejemamo na področju reforme izobraževanja*. Prostor mi ne dopušča, da bi temeljiteje razčlenil vse *druge dejavnike*, ki morda bolj opravičujejo smiselnost takih investicij, ki pa hkrati nakazujejo njihov omejen učinek. Analize (in raziskave) od začetka sedemdesetih let dalje na Vzhodu in na Zahodu z vse več pridržkov opozarjajo na to tendenco in vse bolj nakazujejo *pomen usklajevanja teh investicij z drugimi dejavniki ekonomske in celotne reprodukcije družbe*; posledica tega so zahteve po *načrtovanju* izobraževanja.

Če bi hotel tu vsaj na kratko odgovoriti na vprašanje, kje so dejanski vzroki za eksplozijo izobraževanja, potem sem mnenja, da teh vzrokov ne bi smeli iskati samo ali pretežno v razvoju samih sredstev za proizvodnjo, marveč v celotni sferi *ekonomske in družbene* reprodukcije kapitala v sedanjem obdobju, – tako v kapitalističnih kot v socialističnih deželah, v njegovem ponašanju, čeprav so vzroki in pojavne oblike njegovega ponašanja specifični in v mnogočem različni, kar je pogojeno seveda s specifičnostjo njegovega nastanka in reprodukcije.

Kriza kapitala, ki se izraža skoz njegov monopolistični in tehnokratski oziroma tehno-birokratski razvoj – in to v razmerah sodobne razklanosti sveta, vojaško-političnih blokov, razvoja vojno-represivnih sistemov, boja za nadvlado (na tržiščih, pri virih surovin, človeških potencialih, geografskih prostorih itn.) so navajali kapital k znanosti in izobraževanju, da bi si ustvaril pogoje in prostore za nadaljnje oplajanje in na njem zasnovano družbeno reprodukcijo. Da bi prikril dejanske povzročitelje krize in nove oblike eksploatacije se je kapital usmeril k znanosti in izobraževanju kot

²⁷ Na dejstvo, da sama zasičenost s kadri ne prispeva k povečevanju produktivnosti opozarja tudi J. Jerovšek (Ekspanzija slovenskega visokega šolstva v luči krize ekspanzije visokega šolstva v industrijsko razvitih deželah, Ljubljana 1977) in sicer na primeru analize podatkov za vrsto držav. Avtor navaja, da je zasičenost s kadri z visoko izobrazbo v industrijsko razvitih deželah dokaj različna, kot tudi to, da države, ki beležijo visoko zasičenost kadrov z visoko izobrazbo niso vedno tudi ekonomsko najbolj razvite. Tako šteje npr. ZR Nemčija med države, ki imajo najmanj kadrov z visoko izobrazbo, pa vendar sodi njeno gospodarstvo med najbolj produktivne v Zahodni Evropi. Podobno je tudi z DR Nemčijo, ki je imela leta 1971 v strukturi zaposlenih med vzhodnoevropskimi državami najmanj kadrov z visoko izobrazbo – 3,9% (ZSSR – 7,8%, Bolgarija – 5,9%, Madžarska – 5,6%, pa se vendar uvršča med ekonomsko najmočnejše države v svetu). Podobno ima tudi SR Slovenija v strukturi zaposlenih v industriji in rudarstvu med vsemi republikami in AP najmanj strokovnjakov z visoko izobrazbo, četudi je stopnja ekonomskega razvoja v njej največja. Iz tega avtor ne dela sklepa, da stopnja tehnologije ne vpliva na naraščanje visokih strokovnih kadrov ali da bi bilo treba visoko šolsko izobraževanje zmanjševati (meni namreč, da je pri nas še premalo razvito in da ni nevarnosti za njegov negativni vpliv), pač pa opozarja na dejstvo, da je stopnja ekonomskega razvoja odvisna od tega, kako so kadri z visoko izobrazbo izkoriščeni.

možnemu izhodu iz takega stanja. Ob dušenju pravic človeka in ljudstev so si demokratične sile ustvarjale iluzijo, da se je moč z izobraževanjem iztrgati iz mučnega socialnega položaja. Vse to so bili vzroki za močan razmah izobraževanja. Vendar pa je kapital s tem tudi znanost in izobraževanje pahnil v krizo.

Izobraževanje le stežka spremlja protislovja sodobnega oplajanja kapitala in postaja s tem samo žarišče mnogih družbenih protislovij. Tehnokracija si prizadeva te procese usmerjati in voditi, vendar se sama zapleta v protislovja in sproža krize. Namesto k dejanskemu napredku izobraževanja, ki bo usklajen z osvobojevalnim razvojem proizvodjalnih sil in znanosti, odpira »znanstvenotehnična revolucija« nove oblike in zastruje splošna protislovja družbenega oplajanja kapitala. Notranjim neuskklajenostim gospodarstva in družbe se pridružuje še neuskklajenost na področju izobraževanja.

Razvoj človekovih sredstev za delo, znanosti in tehnike je omogočil, da bo na kapitalističnem načinu gospodarjenja zasnovano pohabljanje človeške ustvarjalne moči odpravljeno. Vendar kapitalistični način uporabe teh dosežkov obnavlja in v drastičnih oblikah podaljšuje izkoriščanje in odtujevanje človeških sposobnosti človeka in s tem zničuje celotni osvobojevalni potencial teh sredstev. *Izhod iščejo v načrtovanju izobraževanja v skladu s celotnim razvojem.* Kapital hoče to planiranje utemeljevati na zakonitostih reprodukcije kapitala, čeprav demokratična gibanja vse bolj spoznavajo, da je rešitev možna na drugačnih ekonomskih in družbenih temeljih: na temelju dejanskega združevanja družbenega človeka z družbenimi sredstvi za proizvodnjo, kar pri teh silah spodbuja interes za Marxovo asociacijo svobodnih proizvajalcev.

KARL W. DEUTSCH

Raziskovanje političnih procesov v spreminjajočem se svetovnem sistemu

Družbe se spreminjajo in razvijajo bodisi po načrtu ali brez njega. Te procese poskušajo usmerjati s politiko. V našem času in še posebej naslednjih trideset do štirideset let se bo človeštvo soočalo z mnogo večjimi spremembami kot kdajkoli doslej. Potrebujemo in potrebovali bomo več in boljšega političnega usmerjanja kot doslej, da bo naša civilizacija sploh preživela. Naj opozorim le na nekatere spremembe.

Osem večjih sprememb

Naraščanje prebivalstva. Prvič, svetovno prebivalstvo se je po letu 1945 podvojilo in to se bo ponovilo že pred letom 2010 ali 2020. To pomeni, da se bodo najmanj podvojile tudi potrebe po hrani, energiji, surovinah in kapitalu, ki je potreben za njihovo proizvodnjo.

Družbena mobiliziranost. Drugič, svetovno prebivalstvo se je spremenilo tudi v kakovostnem pogledu in se še naprej spreminja. Danes je v glavnem družbeno mobilizirano, tj. večino prebivalstva sestavljajo ljudje, ki so pisarni, urbani, sprejemniki množičnih medijev in ki so zaposleni oziroma iščejo zaposlitev zunaj kmetijstva.

Upad neenakomerne porazdelitve moči. Tretjič, povsod po svetu so ljudje povečali svoje vojaške izkušnje in zmožnosti. Stara neenakomerna porazdelitev moči, ki je bila značilna za svetovno politiko, je v upadanju. Pri vseh velikih silah lahko vidimo, da reagira del ljudi na to upadanje z občutki vznemirjenosti. Zdi se jim, da je mogoče upad moči, ki jo je imela v svetu njihova velika nacionalna država, pripisati sovražni dejavnosti njihovih nasprotnikov. Drugi možni odziv na upadanje nacionalne moči v svetovnih dogajanjih je v občutju, da je vse v upadanju, da je civilizacija v zatonu in da kmalu sploh ne bo več vredno živeti. Toda mar so v družini starši nesrečni, ker upada njihova moč, s tem ko otroci odraščajo, mar se ne veselijo povečanja in sploh rasti družine? Velike sile so resda v zatonu, zato pa se dviga človeštvo.

Naj tukaj povem nekaj o svojem razumevanju pojmov »starega« in »mlajšega«. Nikoli ne pozabimo, da so številne dežele v razvoju mnogo starejše in da sodijo med velike civilizacije človeštva. Hindujski so odkrili število nič v času, ko je še večina germanskih plemen živela v gozdovih in ko so Severno Ameriko še naseljevali predkolumbijski Indijanci. Razvite dežele so starejše le, kar zadeva industrijski razvoj, informacijsko tehnologijo oz. razvito informacijsko obdobje. Toda te prednosti so šele novejšega izvora. Ustvarjene so bile v zadnjih sto ali dvesto letih, medtem ko bodo druge dežele potrebovale dosti manj časa, da jih osvojijo. Samo v tehnološkem pogledu so torej dežele v razvoju mlajše. Toda tehnološka nerazvitost je povzročila, da so te dežele vojaško šibke. In če nadaljujemo z metaforo, sedaj ko te dežele osvajajo tehnologijo, tudi v resnici »odraščajo« – to dejstvo pa od nas nujno zahteva, da se naučimo živeti v veliki svetovni družini enakovrednih.

Nove tehnološke možnosti. Četrtrič, kot sem že omenil, so tehnološke možnosti sprožile velikanske moči. Med primeri omenimo uničevalno moč atomskih eksplozij, hitrost in razsežnosti transporta, ki je postal interplanetaren, in moč biološke vede, da posega v dedne zasnove življenja. Ali če omenimo še en spoznavni primer, ki se nanaša na dejstvo, da so generacije naših staršev in starih staršev lahko videle le s posredstvom svetlobe, medtem ko danes znanost in tehnologija pospešeno delata na vključevanju celotnega elektromagnetnega spektra.

Pojav informacijsko bogatih družb. Petič, visoko razvite industrijske družbe se spreminjajo v informacijsko bogate družbe. Ta sprememba kaže na nekaj dosti bolj specifičnega in daljnosežnega, kot pa če te dežele poimenujemo s »postindustrijskimi«.

Mnoštvo družbenih sistemov. Šestič, pojavilo se je mnoštvo različnih družbenih in ekonomskih sistemov. Noben od njih ni dovršen, vendar vsi delujejo in vsak zase trdi, da je boljši od ostalih. Z mnoštvom sistemov se je seveda povečala nevarnost ideološkega spopadanja med njimi.

Zaostajanje zavesti o teh spremembah. Sedmič, zavest o teh spremembah zaostaja na mnogih področjih družbene dejavnosti, zato so pričakovanja pogosto dosti večja od dosežkov. Še posebej omenimo to, da so bili kumulativni učinki teh sprememb in njihove interakcije pogosto podcenjeni.

Nove intelektualne možnosti. Vseh teh sedem sprememb ustvarja nevarnosti, ki nimajo primerjave za konflikte in vojne spopade – ne gre toliko za sovraštvo kot za napetost. K sreči deluje osma sprememba v nasprotni smeri. Prav sedaj se soočamo z naperi, da bi se strnila vsa razpoložljiva in učinkovita misel na svetu. Vse do nedavnega je le malo dežel dajalo večjemu številu svojih mladih ljudi možnost študija naravoslovnih in družbenih ved. Pa še v teh deželah so bili kljub temu zanemarnjeni številni intelektualni talenti. Naj samo spomnimo, da je polovica izredno nadarjenih posameznikov v svetu žensk, in čeprav se vsi na

različne načine okoriščamo z njihovimi storitvami in delom, še zdaleč nismo v celoti izkoristili njihove nadarjenosti.

Podobno zapravljanje intelektualne nadarjenosti in s tem tudi zmožnosti reševanja problemov opazimo v regionalnih okvirih. Manj kot četrtnina človeštva živi v visokorazvitih industrijskih državah sveta (gre tako za članice organizacije za ekonomsko sodelovanje in razvoj kot tudi za visoko razvite industrijske države socialističnega tabora: Sovjetsko zvezo, Nemško demokratično republiko, Češkoslovaško in Poljsko). Tri četrtnine sveta živi v deželah v razvoju. Šele sedaj so začele dežele v razvoju bolj množično izobraževati svojo mladino in na ta način omogočati, da pride njena nadarjenost do izraza.

Če upoštevamo zgodovinske izkušnje, potem bodo ti procesi trajali okoli tri do štiri generacije. Po prvi generaciji je lokalna avtonomija znanstvene dejavnosti še majhna, večina znanja prihaja iz tujine in je dostopno le nekaterim. V naslednji generaciji se začenejata produkcija in distribucija znanja širiti, tako da je v teh deželah po eni ali dveh generacijah zajeto v procesu izobraževanja že večje število ljudi. Pri delu se naslanjajo na tujo literaturo ali domače publikacije, ki pa so v bistvu bolj povzetki iz tuje literature kot pa izvirni in ustvarjalni prispevki. Šele v tretji ali četrti generaciji dajejo otroci dosti izobraženih staršev večje intelektualne prispevke. Na znanstvenih področjih pomeni to delo, ki ni le ustvarjalno, temveč tudi preverljivo in reproduktivno. Samo na ta način lahko hčerka profesorja fizike na gimnaziji postane Marie Sklodowska-Curie. Genij, če se izrazimo na kratko, ni izjemno naključne narave, temveč se pojavi iz širokega družbenega in kulturnega zaledja. Če imamo pred očmi, da živijo danes na svetu štiri in pol milijarde ljudi in da jih bo čez petintrideset do štirideset let najverjetneje devet milijard, potem lahko zanesljivo sklepamo, da človeštvo človeškemu geniju niti še ni ponudilo priložnosti.

Glavni problemi raziskovanja političnih procesov

Iz omenjenih osmih sprememb sledijo nekateri glavni problemi raziskovanja političnih procesov.

Konflikti in rezultati. Kot znanstveniki moramo zavzemanje za mir razviti v strast najprej v svojih osebnih akcijah in ga nato uvrstiti med glavne raziskovalne teme. Krepitev miru zahteva sisteme za zgodnje opozarjanje, nadzor nad oboroževanjem in pravočasno poravnavanje sporov med narodi. Kot znanstveniki smo dolžni izboljšati razumevanje vzrokov za vojne in reševanje konfliktov.

Razvoj. Naš drugi glavni problem se nanaša na politični, družbeni in ekonomski razvoj. Problem zadeva na eni strani raziskave o boljših in popolnejših družbenih sistemih poročanja (»accounting«), podobnega tistemu, ki so ga za Združene narode predložili sir Richard Stone in drugi. Na drugi strani je potrebno raziskovati osvobodilne zmožnosti dežel, tj.

njihove sposobnosti, da se same osvobodijo, da same upravljajo svoje zadeve ter konstruktivno vodijo in usmerjajo svoj razvoj.

Družbeno in politično poročanje (»accounting«). V tem pogledu lahko da politična znanost pomembne prispevke kumulativni rasti znanja. Družbeno poročanje nam ne pove le tega, kaj se dogaja, temveč ugotavlja tudi vse družbene stroške, vključno prenos stroškov močnejših družbenih skupin na ramena nemočnih. Drugič, z razvijanjem metod simulacije in modeliranja lahko ugotovimo, kaj bi se lahko dogajalo. To je mogoče narediti z nacionalnimi, sektorskimi, regionalnimi in svetovnimi modeli. Tretjič, potrebujemo natančnejše raziskave o prelaganju stroškov na nemočne nosilce v nacionalnih in mednarodnih okvirih.

Politična ekonomija: dvojno pojmovanje kapitala. Četrty problem, ki ga je treba raziskovati, je dvojni značaj kapitala. Ko so Karl Marx ali klasični britanski ekonomisti, kot Adam Smith, pisali o kapitalu, jim je pomenil v glavnem materialne dobrine (»hardware«). Materialna sredstva (vzemimo odvečno energijo) pa so podvržena zakonom ohranitve: če daš nekemu določeno materialno sredstvo, ostaneš sam brez njega. Bolj ko se pomikamo v obdobje industrije, ki temelji na znanosti, bolj se razmerje med neotipljivim kapitalom, tj. informacijami, in »materialnim« (»hardware«) kapitalom preveša v korist prvega. Konec vladavine materialnih sredstev (»hardware«) je trivialen: sedaj je odlična količina informacij. Toda informacija ima to lastnost, da jo lahko prevzame in deli kdorkoli, ne da bi bila na ta način izgubljena za tiste, ki so dovolili ali onemogočili njeno uporabo. Zato moramo ponovno razmisliti o nekaterih naših pojmovanjih kapitala, in sicer tako individualnega kot družbenega. Te naloge še nismo opravili, vendar je ne bi smeli predolgo odlagati.

Čas. Peto področje raziskovanja se nanaša na probleme časa. Večina modelov in razlag v klasični politični teoriji in s tem tudi v klasični ekonomski teoriji ne vsebuje eksplicitnih časovnih variabel s kvantitativnimi določili. Najprej hočemo vedeti, koliko časa potrebuje kak ekonomski poseg, da povzroči družbeno spremembo. Ekonomisti so v zvezi s tem prišli do nekaterih izsledkov s proučevanjem investicijskih ciklusov oz. življenjskega ciklusa proizvoda. Toda v politični znanosti se, na primer ne ukvarjamo z vprašanjem zakoreninjenosti predsodkov, čeprav bi se morali. Druga variabla zadeva časovna obzorja: kaj si tisti, ki odločajo, predstavljajo pod časovnimi zahtevami ali časovnimi omejitvami. Sem bil sodili metodi opazovanja in anketiranja. Tretja variabla so časovni zahtevki povratnih ciklusov. Če smo se prisiljeni pravilno odločiti v kratkem času in je povratni cikel za popravke daljši, smo pred veliko težavo. V takšnih situacijah moramo dosti bolje poznati objektivni časovni zahtevki, kaj je zaznani čas in s kakšnim operacijskim časom moramo računati pri nadzoru in izboljšavi doseženega.

Spominsko usmerjena komunikacijska teorija. To nas, šestič, pripelje do problematike komuniciranja in nadzora. Velik pomen ima tukaj moment spomina. Več let sem se ukvarjal s temi vprašanji in ugotovil sem, da

moramo teorijo komuniciranja in nadzora še dosti bolj razviti. Raziskovati moramo dvojni značaj komuniciranja. Vedeti moramo, kaj pomeni kako sporočilo glede na izbiro alternativ, ki jih daje spomin pošiljalca. Vprašati se tudi moramo, kaj je glede na razpoložljive alternative v komunikacijskem sistemu mogoče prenašati. In končno je treba vedeti, kaj pomeni kako sporočilo glede na razpoložljive alternative v spomin-skem kompleksu sprejemnika.

Dvojni značaj komuniciranja ima različne razsežnosti. Vzemimo prvo razsežnost: pomen, ki ga ima sporočilo za pošiljalca in ga ima za prejemnika, zajema dva različna vidika komuniciranja – oba pa sta odvisna od komunikatorjevega spomina. Kanal med pošiljateljem in prejemnikom lahko pomeni zavoro, ki omejuje pomen sporočila, s tem da trga zvezo z možnimi alternativami.

Druga razsežnost se nanaša na dejstvo, da ima vsako sporočilo dvojni spoznavni značaj. Najprej zvemo, za kaj sploh gre, za družbeni sklop ali referenčni okvir. Ali nam nekdo pošilja ljubezensko pismo, poslovni predlog, matematično razpravo ali volilno napoved. Šele potem, ko ugotovimo, o čem pošiljalec govori, lahko preidemo k vprašanju, kaj nam hoče povedati, tj. k specifični vsebini sporočila v okviru splošne kategorije določenega pomena.

Zadnje vprašanje kaže na dvojni pomen širše razumljenega sporočila. Kakšna je vrednostna vsebina sporočil za prejemnike, tj., kolikšen pomen imajo vsebovane vrednote zanje? Če sporočila ne vsebujejo vrednot prejemnika, potem ga tudi ne bodo pritegnila. Naslednje, vprašati se moramo o odnosu sporočila do prejemnikovega programa možnih akcij. Govorimo o praktičnih interesih prejemnikov. Vrednote v sporočilu in program akcij lahko pomagata prejemnikom pri načrtovanju akcij, za katere so se že zavezali, jih pa še niso v celoti izpeljali. Če so jih že izpeljali, jim taka sporočila ne pomenijo ničesar. V primeru, če imajo akcijski program, ki še ni zaključen, pa lahko sporočilo vpliva na njihovo namero (Miller in Chomsky, 1963). Ali z drugimi besedami: komunikacijsko teorijo je nujno potrebno razširiti na tista področja, ki so pogosto pritegovala pozornost humanistov (v preteklosti včasih brez uspeha), in sicer na vprašanje pomena in na vprašanje namer. Prepričan sem, da se je komunikacijska teorija popolnoma zmožna razvijati v tej smeri.

Samopreobrazba. Sedmi cilj politične znanosti mora biti bolje razumevanje politike samopreobrazbe. To pomeni, če smo nekoliko bolj natančni, samopreobrazbo brez samouničenja. Če hočejo družbe preživeti, se morajo spreminjati in pri tem v zadostnem obsegu ohraniti sestavine svoje lastne identitete, da ne bi razpadle. Z *identiteto* mislim, da morajo ohraniti zadostno kontinuiteto svojih struktur in procesov za uresničitev večjega dela svojega kolektivnega spomina. Za človeka, ki je v stanju popolne amnezije in se več ne spominja kdo sploh je, po navadi pravimo, da je izgubil svojo identiteto. Družbe in kulture, ki izgubijo svojo identiteto so osiromašene za zmožnost učenja. Samopreobrazba z ohranitvijo

lastne identitete pomeni enega velikih političnih problemov za vse dežele in vse družbene sisteme.

Zamisli o reševanju konfliktov. Tako intelektualni kot tudi socialni sistemi so zelo pogosto spreminjajo zaradi konfliktov z drugimi sistemi. Poznamo štiri glavne zamisli o reševanju konfliktov. Prva je absolutistična: neki pogled ali sistem lahko prevlada z uničenjem drugega. Druga zamisel ugotavlja, da sta oba nasprotna pogleda zapisana pozabi. Tretja pravi, da lahko dva nasprotna sistema ali pogleda skleneta mehaničen *kompromis*. Vsak od obeh lahko namreč enostavno popusti ali zoži nekatere od svojih karakteristik, dokler se oba ne srečata pri najbližjem skupnem imenovalcu. Če pride do tega v politiki, govorijo nekateri o *konvergenca*, čeprav je tudi res, da pojem konvergence za večino ljudi ni ravno privlačen.

Četrta zamisel reševanja konfliktov zagovarja kombiniranje različnih elementov. Ob tem pa omenjam tale zadržek: kombiniranje različnih elementov dveh sistemov, čeprav je kaka posebna kombinacija videti nova, vendarle ne vključuje dodatnih novih elementov poznavanja ali akcije; običajno ostaja na ravni *eklekticizma*. Gre za neživljenjsko, ohlapno in nič kaj učinkovito kombinacijo. Obdobja eklekticizma so bila običajno obdobja propada.

Stara protislovja lahko rešimo z dodajanjem novih elementov in z novim znanjem. Mislim, da so veliki klasični filozofi ravno to imeli za izvirno *sintezo* na višji ravnini znanja. Lahko rečemo, da se je Heglovo in Marxovo dialektično gledanje ukvarjalo s teorijo komuniciranja in informiranja v jeziku poezije, ali če vzamemo za primer Marxa in Lenina, v jeziku zgodovinarja in političnega stratega ali voditelja. Toda čeprav imajo pogledi v takšnem jeziku govorniški značaj in so pogosto zelo prepričljivi in globokoumni, jih ni mogoče ponoviti. Na bolj skromen način je komunikacijska teorija dosedaj zmogla reproducirati omenjene koncepcije; korak za korakom lahko to zmore tisti, ki se zaveda težav in je zato zadostno usposobljen.

S tem nočemo trditi, da misel velikih filozofov in mislecev ni dosti bolj široka in globoka od vsega, kar je dosedaj razvila sodobna komunikacijska teorija. Zavedamo se, da so velika dela umetnosti ter misli in filozofije v določenem smislu neizčrpna. Vendar lahko z našimi znanstvenimi formulacijami bolje razložimo omenjene koncepcije in bolje razumemo, kaj pomenijo protislovja, konflikti in sinteza kot pojmi in procesi. Tu leži morda ključ do razumevanja samopreobrazbe in pristne samoobnove družb. Če bo to sploh mogoče uresničiti, potem bo do tega prišlo postopoma, z različno hitrostjo in na različnih področjih. Če bo prišlo do samopreobrazb, potem se bodo pojavile v miru, kajti vojna ni le čas velikih naporov, temveč tudi čas strahu. Strah pa prinaša togost. Strah spodbuja ljudi k hitrim kombinacijam ali k hitremu oblikovanju začasnih rešitev, ki zahtevajo visoko ceno, najsi bo vidna ali skrita, in ki se lahko sčasoma pokažejo za strašne.

Potreba po svobodi. Sinteza in samopreobrazba nujno zahtevata več svobode. Svoboda, in sicer svoboda znanosti, misli, razprave, je s stališčā teh področij pogoj za razvijanje znanja. Svoboda ni kako potrošniško blago ali razkošje privilegiranih posameznikov, ampak proizvajalna sila. Gledano dolgoročno, ne bo mogla brez nje nobena družba ne glede na družbeni sistem. Vprašanje, kako povečati svobodo v svojem sistemu, bo morala vsaka posamezna družba rešiti sama zase, na podlagi svojih notranjih procesov in ljudske volje. Svobode ni mogoče uvažati ali vsiljevati od zunaj z vojaškimi sredstvi ali s skupinami pritiska. Avtonomna svoboda lahko raste le od znotraj.

Za »projekcijsko« politično znanost. Na koncu, osmič, se želim zavzeti za »projekcijsko« politično znanost (»A Political Science of Design«). Leta in leta in celo življenje smo potrošili za opisovanje sveta, kot je ali pa smo predlagali velike ideje, ki naj bi takoj spremenile ves svet ali vso deželo. Izkušnje kažejo, da opisi stanja stvari ne povedo veliko o tem, kaj bo jutri. Izkušnje tudi povedo, da so tisti, ki pričakujejo, kako bo vse naenkrat drugače, po navadi razočarani.

Rajši si postavimo vprašanje, če politična znanost lahko in kako lahko ugotovi tako elemente sprememb kot tudi zasnovo postopkov in metod družbenih sprememb. Proučevanje bi moralo zajeti družbene institucije, družbeno prakso in metode reševanja posameznih problemov, nadalje načine pomoči družbenim skupinam, ki so v neugodnem položaju, pa tudi odvratanje takih nevarnosti, kot sta vojna ali zatiranje.

V politični znanosti nismo imeli dovolj poguma, da bi dajali konkretne predloge za spremembe. Pot od teorije do praktične uporabe gre preko novatorstva in odkrivanja. Politična znanost, ki izvaja svoje teorije na podlagi odkrivanja in analize družbenih učinkov, ki odkriva rešitve in domišlja njihovo praktično uvajanje, lahko človeštvu zelo veliko pomaga. Razvijanje takšne politične znanosti je ena najpomembnejših nalog, ki stoji pred nami.

Omenjena literatura:

Miller G. A. in N. Chomsky (1963): »Finitary models of language users«, strani 419–491, še posebej strani 485–486 v R. D. Luce in E. Gallanter (eds.): *Handbook of Mathematical Psychology*, vol. 2, New York, John Wiley.

Vir: *International Political Science Review*, 1/1, 1980

Vplivi zahoda v gibanju neuvrščenosti

Zahod, ki v najbolj posplošenih političnih koordinatah zaobsega Združene države Amerike, dežele zahodne Evrope, Kanado in Japonsko, dalje vojaško-politična zaveznitva, kot so Severnoatlantski pakt in pakt ANZUS (prej tudi SEATO, CENTO itn.), pa tudi integracijske skupine, kot je npr. Evropska gospodarska skupnost itn., ima že po naravi stvari velik vpliv v državah, ki so članice gibanja neuvrščenosti. Ta vpliv uveljavlja prek sredstev ideološkega, političnega, gospodarskega in vojaškega učinkovanja.

Preden se bomo lotili razčlenjevanja okoliščin, zaradi katerih se v gibanju neuvrščenosti uveljavljajo zahodni vplivi in nakazali oblike, v katerih se kažejo, bi bilo zanimivo ugotoviti, zakaj sta bila politika in gibanje neuvrščenosti v ne tako daljni preteklosti v tako ostrem navzkrižju z interesi in dejavnostjo Zahoda, da so jima celo pripisovali vlogo »trojanskega konja komunizma«.

Med dejavniki, ki so v času porajanja neuvrščenosti – v prvih povojnih letih – prispevali k utrjevanju prepričanja, da gre za gibanje, ki nasprotuje Zahodu, imajo najpomembnejšo vlogo naslednje okoliščine:

1. Pretežni del držav, ki so se odločale za politiko neuvrščenosti in se vključevale v gibanje neuvrščenosti, je bil nekdanjih kolonij, se pravi, novo osvobojenih držav. Njihova pot do svobode in neodvisnosti ni bila lahka in je bila v glavnem tlakovana z odporom proti kolonialnim silam. Mnoge med njimi so morale prijeti za orožje, da so prisilile kolonialne sile k umiku z njihovih ozemelj – in so za to plačale tudi velik krvni davek. In glede na to da so se kolonialne sile v skladu s svojim nastankom, družbeno ureditvijo, ideološko usmerjenostjo in političnimi interesi strnjevale v okviru zahodne alianse, je imel boj kolonialnih narodov za svobodo in neodvisnost kajpak tudi pečat boja proti celotnemu zahodnemu imperializmu. To še toliko bolj, ker so zahodne vojaško-politične zveze tako ali drugače podpirale in dajale pomoč kolonialnim silam v njihovem boju proti dekolonizaciji.

Zato je povsem razumljivo, da je imelo združevanje neuvrščenih držav tudi objektivno nekatere značilnosti protizahodnjaške nastrojenosti.

2. Vključevanje nekdanjih kolonij oziroma novo osvobojenih držav v gibanje neuvrščeniosti je bilo v hudem navzkrižju s pričakovani in prizadevanji zahodnih sil, da se bodo nove države pridružile »križarski vojni proti komunizmu«. V takem duhu so izzvenele tudi izjave nekaterih dostojanstvenikov, da se dežele, ki sprejemajo tako imenovano nevtralnno oziroma nevtralistično usmeritev, opredeljujejo za nemoralno politiko bega s torišča boja med dobrim in zlim. Le manjše število nekdanjih kolonij in polkolonij se je odločilo za sodelovanje z zahodnimi vojaško-političnimi zvezami, kot so bile SEATO, bagdadski pakt ali pakt CENTO. To, da niso večinsko pristopile k vojaško-političnim zvezam, so označevali za protizahodno gesto in za znak solidarnosti s tako imenovanimi nosilci komunistične nevarnosti.

3. Velik del novo osvobojenih držav se je opredelil za graditev novega družbeno-ekonomskega in političnega sistema, pri čemer so jih navdihovale ideje socializma. Temelj za njihovo usmeritev je bila v bistvu težnja, da odpravijo razmere, ki so jih zapustili kolonialni imperiji. Nič manj pomembno ni bilo tudi prizadevanje, da z mobilizacijo vseh notranjih sil kar najhitreje odpravijo velik zaostanek v ekonomski razvitosti, ki je bil v pretežni meri posledica kolonialne eksploatacije. Modeli kapitalističnega tržnega gospodarstva, večstrankarski sistemi in različne oblike parlamentarne demokracije, ki naj bi jih umetno presajali v družbena okolja novo osvobojenih držav, so se izkazali za njihove razmere in potrebe povsem neustrezni. Samo po sebi se razume, da je tudi to pomenilo razhajanje z zahodnimi modeli razvoja in da so to morali razumeti kot bistveno usihanje vpliva zahodnega sveta.

4. S svojimi načeli, cilji in akcijo sta se politika in gibanje neuvrščeniosti opredelila za odpravljanje obstoječega in za graditev novega sistema mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov. Glede na to, da so imele v utemeljevanju sedanjega sistema mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov odločilno vlogo in tudi največje koristi zahodne sile, je povsem logično, da so te boj neuvrščeniosti za novi sistem mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov čutile kot močan udarec proti svojim položajem in interesom. Politična akcija neuvrščeniosti pa se ni ustavila le pri oblikovanju abstraktnih načel, marveč je tekla v smeri konkretnega naravnavanja boja proti kolonializmu, neokolonializmu in imperializmu, proti eksploataciji, dominaciji in hegemoniji, proti mednarodnim družbam, proti odtujenju suverenosti nad nacionalnimi bogastvi novo osvobojenih držav in proti jedrskim monopolom in oboroževalni tekmi, proti globalni strategiji in oboroženim intervencijam zahodnih sil – hkrati pa se je zavzemala tudi za aktivno in miroljubno koeksistenco, za demokratizacijo mednarodnih odnosov, za graditev nove mednarodne gospodarske ureditve. Tako v prvem kot v drugem primeru je moralo prihajati do neizogibnega spopadanja dejavnosti in teženj politike in gibanja neuvrščeniosti s položajem in interesi zahodnih sil.

5. Kar zadeva zahodne sile, so si na moč prizadevale, da bi utrdile in razširile svoje interese v vsem svetu in pri tem niso izbirale sredstev. ZDA kot vodilna zahodna sila je prevzela vlogo svetovnega žandarja in se je pri tem močno posluževala tudi politične podpore in različnih uslug svojih zahodnih zaveznikov. Kljub evoluciji, ki se je v pogledu prilagajanja spremembam v svetu dotaknila tudi zahodnega sveta, pa je očitna domala neprekinjena praksa, da se zahodne sile v mednarodnih odnosih odločajo za uporabo sile – od udeležbe v korejskem spopadu, angažiranja v Vietnamu in drugih deželah Indokitajske, v mešetarjenju in razsojanju v prostoru Srednjega vzhoda, v interveniraju v notranjih afriških konfliktih – do nasilnega in nasilniškega vzdrževanja nadoblasti v Latinski Ameriki. Žrtve takega ravnanja so bile praviloma neuvrščene države ali države, ki so se kasneje pridružile gibanju neuvrščeniosti. Zato je povsem naravno, da se politika in gibanje neuvrščeniosti nista odločala samo proti tem brutalnim oblikam uporabe sile in delovanja s pozicij pravice močnejšega, marveč sta se tudi aktivno angažirala v boju proti zatiranju tega nasilniškega ekspanzionizma zahodnih sil.

K tem povodom, ki so v prvih povojnih letih prispevali k ocenam, da sta politika in gibanje neuvrščeniosti »protizahodnjaška«, lahko pristavimo še nekatere okoliščine, iz katerih je moč razbrati, v kolikšni meri so se interesi in cilji politike in gibanja neuvrščeniosti ter interesi in cilji zahodnega sveta razhajali oziroma si bili v odkritem nasprotju.

V času naraščanja nasprotij med Sovjetsko zvezo in ZDA oziroma med državami Vzhoda in Zahoda ter poskusov bipolarizacije mednarodnih odnosov je opredeljevanje novo osvobojenih in drugih držav za politiko neuvrščanja objektivno zmanjševalo udarno moč Zahoda. Medtem ko so v času druge svetovne vojne vstopale zahodne države, med katerimi so imele glavno besedo velike kolonialne sile, v boj proti silam osi s svojim močnim kolonialnim zaledjem, so se morale zahodne sile v povojnem obdobju s prehodom v »križarsko vojno proti komunizmu« soočiti z radikalnim razhajanjem svojih teženj in interesov s težnjami dekolonizacije. Prav zaradi tega so na Zahodu gledali na nevtralizem oziroma politiko neuvrščanja kot na prehajanje pod sovražno zastavo. Na drugi blokovski strani pa so na politiko nevtralnosti oziroma politiko neuvrščeniosti gledali kot na pozitiven proces oddaljevanja novo osvobojenih držav od Zahoda.

V kontekstu takih objektivnih zgodovinskih okoliščin se je seveda lahko porajala teza o neuvrščeniosti kot »trojanskem konju komunizma«. V bistvu je bila ta teza povsem napačna, kajti novo osvobojene države se niso branile pridružiti Zahodu zato, da bi se priključile Vzhodu, marveč zato, ker so se odločile za neuvrščeniost, ki je zanje pomenila predvsem neodvisno zunanjo in notranjo politiko in ustvarjanje nujnega manevrskega prostora za uresničevanje življenjskih nacionalnih interesov v svetovni politiki. Vendar sta se politika in gibanje neuvrščeniosti objektivno, kot sestavni del svetovne prot imperialistične politike, na vseh bojiščih

zgodovine neizbežno spopadala z že pridobljenimi pravicami in privilegiranimi položaji zahodnih sil kot glavnih protagonistov obstoječega nepravičnega in nedemokratskega sistema mednarodnih političnih in gospodarskih odnosov. To je bila lahko resnična podlaga za utemeljevanje teze o »protizahodnem« značaju politike in gibanja neuvrščenosti.

II

V dvajsetih letih organiziranega obstoja in delovanja v mednarodnih odnosih je gibanje neuvrščenosti dokazalo, da ni usmerjeno niti proti Zahodu niti proti Vzhodu, marveč da je neodvisen, zunajblokovski, globalni dejavnik svetovne politike. Kot se je izkazalo, da politika in gibanje neuvrščenosti nista in ne moreta biti rezerva niti naravni zaveznik vzhodnega bloka, tako je postalo tudi očitno, da nista protiutež velikim silam in njunim blokovskim grupacijam: politika in gibanje neuvrščenosti sodelujeta ali se spopadata z velikimi silami, državami v blokih in z drugimi dejavniki v mednarodnih odnosih v skladu z njihovim vedenjem in ravnanjem v kateremkoli mednarodnem problemu ali konkretni situaciji.

Če bi delali analizo političnega opredeljevanja in delovanja politike in gibanja neuvrščenosti, bi natančno dognali, v katerih situacijah so bile neuvrščene dežele proti tej ali oni veliki sili, v katerih situacijah pa so našle s katero od njih skupni jezik. Politika in gibanje neuvrščenosti nista v nobenem povojnem obdobju spreminjala svojih stališč in naravnosti, načel in ciljev, pač pa se je v sklopu spreminjanja mednarodnih odnosov in posebej v politiki velikih sil spreminjala stopnja njenega nasprotovanja oziroma sodelovanja z domala vsemi dejavniki svetovne politike. Če bi v tem kontekstu hoteli ugotoviti okoliščine, ki so pripeljale k zmanjšanju vzrokov za zaostrene odnose z zahodnimi deželami ali k povečevanju vzrokov za zaostrene odnose z vzhodnim blokom, bi dognali, da so to naslednje okoliščine:

Prvič, izvajanje dekolonizacije je zmanjšalo število geografskih in političnih točk, na katerih so se neuvrščene dežele spopadale z zahodnimi silami.

Drugič, iz elementarne potrebe po hitrejšem ekonomskem razvoju novo osvobojenih držav se je porajala nujnost, da ekonomsko in tehnično razvitejši Zahod zagotovi tem državam različne oblike pomoči.

Tretjič, širjenje vpliva vzhodnega bloka v svetovni politiki kot tudi njegove težnje po povečevanju navzočnosti v neuvrščenih državah in utrjevanju vpliva na politiko in gibanje neuvrščenosti, so v neuvrščenih državah sprožili reakcije, ki se kažejo v odporu poskusom, da bi jih pritegnili v vzhodni blok kot njihove »naravne zaveznike«.

Četrtič, umik ZDA iz Indokitajske in njihovo drugačno vedenje, kot ga je bil vaju svet, ko so igrale vlogo svetovnega žandarja, zožujeta prostor za soočanje s to veliko silo oziroma z Zahodom – prav-tako sta

intervenciji v Kampučiji in v Afganistanu zaostri odnose z drugim blokom.

Četudi ne naštevamo še drugih, nič manj pomembnih razlogov za spreminjanje odnosov v politiki in gibanju neuvrščenosti do drugih pomembnih dejavnikov v mednarodnih odnosih, lahko zlahka ugotovimo, kako je prišlo do metamorfoze definicije o »protizahodnem« značaju politike in gibanja neuvrščenosti in do teze o nekakšnem »sodelovanju« z Zahodom pri zavračanju vpliva vzhodnega bloka. Naj takoj pribijemo: tako kot ni pravilna teza o protizahodnem značaju gibanja neuvrščenosti, je napačna tudi teza o nekakšnem součinkovanju politike in gibanja neuvrščenosti ter zahodnih dežel pri zavračanju vpliva vzhodnega bloka.

Vendar je bila neuvrščenost, s tem da je v prvih povojnih letih odvrčala novo osvobojene države od priključevanja k zahodnim vojaško-političnim zvezam, objektivna ovira za širjenje zahodnega vpliva – in ravno tako je danes tudi večina neuvrščenih držav, ki se upirajo povezovanju politike in gibanja neuvrščenih z vzhodnim blokom kot njihovim »naravnim zaveznikom«, objektivna ovira za naraščanje vpliva drugega bloka. Tako kot se v prvem primeru politika in gibanje neuvrščenosti nista postavljala v položaj neodvisnosti od enega bloka v korist drugega, tako se tudi danes politika in gibanje neuvrščenosti ne upirata zahtevam enega bloka, zato da bi ugodila drugemu, pač pa zato, da se neuvrščenost ohrani in okrepi kot neodvisen, zunajblokovski in globalni dejavnik v mednarodnih odnosih.

Razčiščevanje naštetih vprašanj je bilo nujno, da bi se lahko objektivno lotili analize zahodnega vpliva v neuvrščenih državah in v gibanju neuvrščenosti.

Položaj, interesi in vpliv ZDA v neuvrščenih državah

Kot politična, ekonomska in vojaška velesila si lastijo ZDA v okviru svoje globalne strategije pravico do navzočnosti v vseh delih sveta in v vseh segmentih mednarodnih odnosov. K načrtovanju globalne strategije, ki je v velikem navzkrižju s tradicionalnim ameriškim izolacionizmom, so prispevali veliki premiki v strukturi svetovne skupnosti, ki so ustvarili objektivni materialni temelj za uresničevanje »Pax americana«. Četudi so se v vsem povojnem obdobju – od Trumana pa do Reagana – metode uresničevanja globalne vloge in interesov ZDA spreminjale, je ostal cilj vseskozi nespremenjen: zagotoviti kar najširšo navzočnost in kar največji vpliv ZDA po vsem svetu.

V najbolj posplošeni shemi lahko ugotovimo tri območja, na katerih ZDA uresničujejo globalne interese v mednarodnih odnosih: v prvo območje sodi navzočnost in vpliv ZDA med zahodnimi zavezniki; v drugo območje sodijo odnosi ZDA s silami in državami, ki so na drugi strani barikade – z ZSSR in z državami varšavskega sporazuma; pri tretjem

področju pa gre za navzočnost in vpliv ZDA v neuvrščenih državah in v gibanju neuvrščenosti.

Čeprav se navzočnost in vpliv na vsakem od teh območij uveljavljata v bistvu s posredništvom politične in ekonomske moči ter vojaške sile, so vendar metode delovanja nasproti zahodnim zavezniškim državam, nasproti vzhodnim državam in nasproti neuvrščenim državam dokaj različna. Ponekod ima v teh odnosih prvo besedo vojaška sila, drugod spet ekonomska moč, ponekod pa politična in ideološka dejavnost – vsekakor pa gre ponekod tudi za kombinacijo in součinkovanje vseh treh dejavnikov. Samo po sebi je razumljivo, da je v tej široki pahljači sredstev vplivanja vedenje do prijateljev in nasprotnikov zelo različno.

Kar zadeva neuvrščene države, so se ZDA odločale predvsem za naslednja sredstva in metode:

a) *Gospodarska pomoč*. – ZDA kot nedvomno najmočnejša svetovna gospodarska sila z najbolj razvito tehnologijo, največjimi finančnimi sredstvi in največjimi zalogami hrane in vseh drugih izdelkov so v osvajanju položajev in širjenju vpliva v neuvrščenih državah dajale prednost predvsem gospodarskim sredstvom. Sestavni del take izbire sredstev je brez dvoma tudi okoliščina, da so neuvrščene dežele pretežno nekdanje kolonije, ki so na izredno nizki stopnji gospodarskega razvoja in katerim je ekonomska pomoč neobhodno potrebna – tako za ohranjanje golega obstoja kot tudi za uresničevanje minimalnega programa gospodarskega razvoja. In prav na te velike ameriške gospodarske možnosti so se opirale nič manj velike potrebe novo osvobojenih oziroma neuvrščenih držav po pomoči za njihov gospodarski razvoj.

Seveda pa se ZDA niso lotile dajanja ekonomske in finančne pomoči kot dedek Mraz, ki poklanja darila, marveč kot sila, ki ekonomsko pomoč uporablja kot sredstvo za zagotavljanje kar najbolj široke navzočnosti in vpliva v neuvrščenih državah. Zato so dajale ZDA v celotnem povojnem obdobju ekonomsko in finančno pomoč izrazito selektivno. Največ ekonomske in finančne pomoči so bile deležne tiste neuvrščene države, za katere so ZDA kazale največji interes. Stopnja zainteresiranosti pa je vsekakor odvisna od mnogih okoliščin. Nekje je šlo za to, da se utrdijo režimi, ki so bili naklonjeni ameriškemu vplivom; drugod je šlo za pridobivanje naklonjenosti tistih držav, ki imajo pomembno geostrateško lego ali vidnejšo vlogo v regionalnih in svetovnih zadevah; ponekod je šlo za ustvarjanje možnosti, da si ZDA iztržijo vojaška oporišča in dobijo različne olajšave; drugod je bilo spet v ospredju prizadevanje, da se v državi zaustavi tako imenovani komunistični vpliv oziroma vpliv drugega bloka. V skladu s temi merili bi lahko sestavili natančno listo prioritarnih držav in regij, kamor je odtekala ameriška gospodarska in finančna pomoč v povojnem obdobju (Azija, Bližnji vzhod, Latinska Amerika, Afrika).

b) *Vojaška pomoč*. – Vojaška pomoč praviloma nastopa kot spremeljevalka, v nekaterih primerih pa tudi kot predhodnica gospodarske pomoči. Po tem vrstnem redu je ekonomska pomoč pritegovala režime v

orbito ameriškega vpliva ali pa prispevala k zagotavljanju stabilnosti tistih režimov, ki so bili že od prej vključeni v sfero ameriških interesov. Ekonomski pomoči se je pridruževala vojaška z dvema prednostnima ciljema: da se prijateljski režim zavaruje pred »notranjo subverzijo« oziroma pred nevarnostjo, da ne bi prešla oblast v roke demokratičnih in naprednih sil – ali pa da pomaga pri utrjevanju notranjih potencialov prijateljskih režimov v odnosu do sosednjih držav, v katerih so na oblasti režimi, ki so v krožnici interesov ali vplivov nasprotnega bloka. V tem primeru je bilo dajanje vojaške pomoči neposredno naravnano k zavarovanju meja ameriškega vplivnega območja.

Dogajalo pa se je, kot smo že omenili, da je dobila v raznih nujnih primerih vojaška pomoč prednost pred ekonomsko pomočjo. Gre za krizna stanja, ko neki režim – ki se čuti ogroženega bodisi od znotraj ali od zunaj in ki doslej ni bil v interesni sferi ZDA – zaprosi za vojaško pomoč in s tem nekako podpiše *bianco menico*, s katero pristaja na vpliv ZDA. Sem sodi primer Somalije, ki je bila do izbruha oboroženega spopada z Etiopijo v vplivnem področju druge velike sile; ko pa je ZSSR v spopadu podprla Etiopijo, je Somalija zaprosila za ameriško vojaško pomoč in jo tudi dobila.

Po vsem sodeč, so ZDA med najbolj dejavnimi razdeljevalci vojaške pomoči. Predvsem imajo ZDA najbolj razvito vojno industrijo, ki je v državnih in zasebnih rokah, kar omogoča različne oblike dodeljevanja vojaške pomoči – za gotovino, na kredit ali pa kot darilo. Razen tega in hkrati s tem imajo ZDA na voljo tudi najbolj moderno tehnologijo proizvodnje orožja in vojaške opreme, tako da lahko ponudijo najširšo izbiro vojaške pomoči, tako kar zadeva njen namen, kot kar zadeva zahtevnost geografskih, klimatskih in drugih razmer. Končno imajo ZDA tolikšne finančne možnosti, da so lahko velik in trajen dobavitelj orožja, vojaške opreme in drugih oblik oborožitve.

Na področju prejemanja vojaške pomoči so neuvrščene države na koncu liste klientov ZDA, kajti absolutna prednost pripada zaveznikom iz zahodnih vojaško-političnih grupacij. Vendar pa dobiva v zadnjem času, ko so se izkazale nekatere ameriške regionalne vojaško-politične zveze v deželah tako imenovanega tretjega sveta za neučinkovite in preživele, tudi dodeljevanje vojaške pomoči neuvrščnim državam vse večjo politično prednost.

Z analizo geopolitičnega položaja, družbeno-ekonomske in politične ureditve ter politične naravnosti neuvrščjenih držav, ki prejema ameriško vojaško pomoč, lahko določimo nomenklaturu motivov, ki določajo o obliki in obsegu ameriške vojaške pomoči. Največji pomen pri tem ima prav gotovo geopolitični in geostrateški položaj države, ki sprejema orožje. Največji del vojaške pomoči je namenjen državam, ki imajo po ameriških ocenah ključni položaj v nekaterih regijah in podregijah, bodisi zato, ker pomenijo jez za širjenje vpliva nasprotnega bloka, ali pa zato, ker so lahko pomembno oporišče za ohranjanje ameriške navzočnosti in

vpliva v širšem prostoru. Kljub vsem svojim specifičnostim lahko navedemo za ilustracijo omenjene trditve primer dobavljanja ameriške vojaške pomoči Egiptu, ki lahko zaradi svojega geopolitičnega položaja in vloge v arabskem svetu in na Bližnjem vzhodu postane po ameriških ocenah pomembno oporišče za podaljševanje njihove navzočnosti in vpliva v tem delu sveta.

Velik pomen pri odločanju o ameriški vojaški pomoči imata značaj družbenopolitične ureditve in politična naravnost države, ki prosi za vojaško pomoč. Vojaško pomoč dobivajo predvsem države, ki so bližje »ideološkim« opredelitvam zahodnega sveta, kot velja to npr. za nekatere države skupine ASEAN ali za nekatere arabske, afriške in latinskoameriške države. Vsekakor pa se vojaška pomoč že zaradi procedure odločanja o vojaški pomoči, ki je včasih dokaj rigorozna (in terja pristanek Kongresa), usmerja izključno v skladu z neposrednimi in dolgoročnimi vojaškostrateškimi interesi ZDA.

Le v povsem izjemnih okoliščinah se lahko zgodi, da dobijo ameriško vojaško pomoč tudi države z naprednejšo usmeritvijo. To se dogaja v okoliščinah, da jim je vojaška pomoč nujno potrebna, zato da se uprejo pritisku nasprotnega bloka, ali pa tedaj, ko se hočejo iztrgati vplivu nasprotnega bloka.

c) *Vojaške baze in druga oporišča ZDA.* – V globalni strategiji ZDA – od povojnih let do danes – imajo pomembno vlogo tudi ameriška vojaška oporišča in posebne ugodnosti na ozemljih drugih držav. Temeljno mrežo vojaških oporišč je zagotavljal sistem multilateralnih vojaško-političnih paktov, v katerih so imele ZDA vodilno vlogo. Kljub temu pa je bila vedno navzoča tudi težnja po vzpostavljanju vojaških oporišč in dobivanju posebnih ugodnosti na ozemljih držav, ki niso vključene v vojaško-politične grupacije, se pravi, na ozemljih neuvršenih držav. Odkar so razpadle nekatere zahodne vojaško-politične grupacije na ozemljih tako imenovanega tretjega sveta, se tovrstne težnje vse bolj usmerjajo k vzpostavljanju vojaških oporišč in pridobivanju posebnih ugodnosti na ozemljih neuvršenih držav.

V skladu s kriteriji neuvršenosti neuvrščene države ne bi smele prostovoljno pristajati na tuja vojaška oporišča na svojem ozemlju in ne dajati posebnih ugodnosti oboroženim silam velesil in drugih velikih sil. Kljub temu pa so v zamotanih razmerah, ki vladajo v mednarodnih odnosih in v katere so zapletene tudi neuvrščene države, nekatere med njimi sprejele ameriška vojaška oporišča in pristale tudi na nekatere posebne ugodnosti ameriškim oboroženim silam. Seveda je med neuvrščenimi državami malo takih, ki odkrito priznavajo, da gre za vojaška oporišča ZDA. Čeprav je morda res, da je prišlo do nekaterih sprememb v tradicionalnem pojmovanju, kaj so vojaška oporišča, in da imajo lahko posebne ugodnosti za oborožene sile različne oblike, gre vendar v tem primeru za obliko povezovanja z interesi blokovskih sil in s tem tudi za vključevanje v spopad med blokoma. Javna skrivnost je, na primer, da

imajo ZDA vojaška oporišča v Omanu, Keniji, Somaliji, Egiptu itn. Vrsta drugih neuvrščenih držav je pristala na posebne ugodnosti oboroženim silam ZDA, nekatere druge pa so vključene v zamisel o sprejemanju ameriških vojaških sil za tako imenovane nagle vzvratne odgovore, se pravi, za izvajanje oboroženih intervencij posebnega diverzantsko-žandarskega tipa.

d) *Ideološko-politični vpliv.* – Kot vodilna zahodna sila, najmočnejša ekonomska sila in ena od vodilnih vojaških sil imajo ZDA nedvomno učinkovita sredstva za izvajanje vpliva v svetu – in seveda tudi v neuvrščenih državah. Čeprav se je večina neuvrščenih držav s svojimi ustavami in političnimi programi opredelila za uresničevanje socialističnih ciljev, prihaja v ne tako majhnem številu neuvrščenih držav do modelov družbeno-ekonomskega in političnega razvoja, ki imajo svoj vzor in spodbudo v sistemu tržnega gospodarstva, se pravi, v kapitalističnem sistemu, katerega prototip so prav ZDA. Zaradi tega so v teh deželah objektivno plodna tla za aplikacijo ameriškega ideološkega in političnega vpliva.

Sámo po sebi se razume, da uveljavljanje in reproduciranje ameriškega ideološkega in političnega vpliva v neuvrščenih državah ne poteka po nekem avtomatizmu. V tem prispevku ne moremo razčleniti vseh političnih in ideoloških kanalov, po katerih se vtihotapljata ameriška navzočnost in vpliv. Dovolj bo, če omenimo le nekatere. Velik pomen ima šolanje in izpopolnjevanje kadrov iz neuvrščenih držav v ZDA, prav tako pa tudi navzočnost strokovnjakov iz ZDA v neuvrščenih državah. Razen tega je svetovni informacijski sistem pod velikim pritiskom ameriškega vpliva; to velja zlasti za najbolj moderna in učinkovita sredstva informiranja, kot so televizija, radio, film, ilustrirane revije itn. Med največjimi multinacionalnimi družbami so tiste, v katerih ima odločujoči vpliv ameriški kapital in katerih radius učinkovanja se vse bolj širi tudi na neuvrščene države, se pravi, na države v razvoju, ki najbolj potrebujejo tujo tehnologijo in kapital. Pri tem ne bi smeli zanemariti tudi ameriškega deleža pri financiranju in delovanju celotnega sistema specializiranih agencij in drugih organov Združenih narodov. Eno od ključnih mest pripada tudi ameriški propagandi, ki je od pozivanja na križarsko vojno proti komunizmu prešla k mnogo bolj razčlenjenim in subtilnim metodam diskreditiranja naprednih in socialističnih sil v svetu – in sicer z vsiljevanjem in povečevanjem ameriškega načina življenja.

Položaj, interesi in vpliv drugih zahodnih držav v neuvrščenih državah

Čeprav s sistemizacijo, ki smo jo uporabili v tem prispevku, raziskujemo in ugotavljamo vpliv Zahoda v neuvrščenih državah glede na njegove glavne nosilce, ZDA, nekdanje kolonialne sile, nove ekonomske dejavnike itn., ne bi bilo povsem pravilno sklepanje, da gre pri tem za ostro ločene poti delovanja. Kljub mnogim skupnim interesom in meto-

dam delovanja Zahoda so tudi posamični, ali bolje povedano specifični interesi in metode zagotavljanja navzočnosti zahodnih sil v neuvrščenih državah. Zato moramo, ne le zavrholo natančneje sistemizacije, nujno opozoriti tudi na dejavnost drugih zahodnih sil v neuvrščenih državah.

1. *Nekdanje kolonialne sile.* – Razmerja med nekdanjimi kolonialnimi silami in novo osvobojenimi državami, ki so se pridružile neuvrščenosti, ni moč zreducirati na eno ali dve razsežnosti, kajti dejansko gre za celo vrsto dejavnikov, ki delujejo po eni strani v smeri osamosvajanja novo osvobojenih oz. neuvrščenih držav od nekdanjih kolonialnih sil, po drugi strani pa v smeri uresničevanja nekaterih skupnih interesov.

Dejavniki, ki prispevajo k emancipaciji iz vplivnega območja nekdanjih kolonialnih sil, so številni. Predvsem je treba poudariti, da so novo osvobojene države dosegle samostojnost za ceno velikih žrtev v boju z metropolo. Zato je povsem razumljivo, da so se ločile od nje kot z nasprotnikom. Razen tega so se neuvrščene države odločile za graditev in uresničevanje socialističnih ciljev, pri čemer so pretrgale z nekdanjimi kolonijami kot trdnjavami kapitalistične družbene ureditve. In končno so se novo osvobojene države v okviru programa in akcije neuvrščenosti objektivno znašle v položaju spopadanja z interesi in težnjami nekdanjih kolonialnih sil.

Vendar nas v našem razmišljanju bolj zanimajo dejavniki, ki prispevajo k ohranjanju in celo širjenju vpliva nekdanjih kolonialnih sil v neuvrščenih državah, ki so bile nekdanj njihove kolonije. Celo v tistih primerih, ko so se morali kolonialni narodi tudi z orožjem otresati kolonialnega jarma, je bilo sila težavno povsem pretrgati vezi z nekdanjimi metropolami. Gre za neizogibne posledice njihovega geopolitičnega položaja in mnogotere vezi, ki so nastajale v zgodovini in ki jih ni moč zlahka in naglo prekiniti. V prvi vrsti naj omenimo ekonomske vezi – pa najsi gre za to, da se je zasebni kapital metropol v nekdanjih kolonijah globoko zakoreninil, ali za to, da je bilo monokulturno gospodarstvo nekdanjih kolonij stoletja usmerjeno k tržiščem metropol – in končno tudi za to, da sta jezikovna in kulturna navezanost na nekdanje metropole prispevali k podaljševanju navzočnosti in vplivnosti nekdanjih kolonialnih sil.

Glede na različno vlogo in tudi dejanske možnosti nekdanjih kolonialnih sil ne moremo posploševati tudi njihove sedanje navzočnosti in vpliva v neuvrščenih državah.

a) *Velika Britanija.* – Kolonialni imperij, nad katerim sonce ni nikoli zašlo, je bolj ali manj brez večjih pretresov preživel proces dekolonizacije. To bi bila lahko pomembna komponenta za podaljševanje »normalnih« odnosov z nekdanjimi kolonijami, kar se je domala tudi uresničilo: Velika Britanija je v dokaj dobrih odnosih s svojimi nekdanjimi posestvi. Institucionalni okvir za nadaljevanje teh odnosov je Commonwealth, v katerem je Velika Britanija samo *primus inter pares*. Četudi ne bi smeli podcenjevati vpliva, ki ga Velika Britanija uveljavlja v svojih nekdanjih kolonijah

skoz pravno-politično strukturo Commonwealtha, ne bi mogli govoriti o trdnejših temeljih in velikem vplivu njene navzočnosti v teh državah. Verjetno ni moč takega razmerja pripisovati zgolj odporu nekdanjih kolonij, pač pa v pretežni meri objektivnemu usihanju britanskega vpliva v svetovnih dogajanjih, kar je postalo očitneje z odločitvijo Velike Britanije, da se umakne iz področja vzhodno od Sueza – in na svoj način tudi s preusmerjanjem njene pozornosti k Evropi oziroma z njenim vključevanjem v skupni evropski trg.

Ker Velika Britanija nima večjih političnih aspiracij v svetovnih dogajanjih, kjer zdaj nastopajo pretežno ZDA, in ker tudi nima objektivnih možnosti, da bi se močneje gospodarsko uveljavila, bi lahko trdili, da je v svojih nekdanjih kolonijah manj dejavna, kot pa bi lahko bila, če bi se odločila za aktivnejšo različico svoje svetovne politične strategije. Vendar ne smemo pozabiti, da se njen vpliv in navzočnost podaljšujeta skoz parlamentarne sisteme, katerih vzor je bila, da se njen vpliv uveljavlja skoz zgodovinsko dediščino, skoz nekatere tradicionalne oblike svetovne trgovine, prek generacij, ko so se šolale ob njenih duhovnih in političnih vrelcih. Ne bi mogli trditi, da to ni pomembna sestavina vpliva zahodnih držav v neuvrščenih državah, vendar je očitno, da v teh vplivih ni pobud, ki bi segale v sedanost. Eno od zadnjih znamenj britanskega vpliva je bila londonska konferenca o Zimbabveju. Vendar je bila tudi ta prej odmev na nekdanjo vlogo kot pa odskočna deska za načrtovanje prihodnje vloge Velike Britanije – in to ne le v tej deželi, pač pa tudi na celotnem področju njenih nekdanjih kolonialnih ozemelj.

b) *Francija*. – Ta država je bojevala nekaj krvavih vojn, da bi obdržala svoja kolonialna posestva, kar pa se jim ni posrečilo. Zlasti hudo jo je prizadel umik z ozemelj nekdanje Indokitajske in Severne Afrike. Vendar je svojstven pojav, da Francija, kljub temu da je bila po drugi svetovni vojni potisnjena na raven drugorazredne sile, ni odnehala s prizadevanji, da bi zadržala vpliv v nekaterih predelih svojega bivšega kolonialnega imperija, zlasti v Afriki. Ker so ZDA v povojnem razporejanju moči v nekem smislu prevzele patronat nad Azijo, je v razdeljevanju »zadolžitve« med zahodnimi silami Franciji nekako pripadla skrb za Afriko. Seveda je ta shema sila poenostavljena, saj gre po eni strani za avtonomne francoske interese, po drugi strani pa le za potencialne možnosti vplivanja.

Francija si močno prizadeva, da bi navzočnost in vpliv v nekdanjih afriških kolonijah, ki so zdaj v gibanju neuvršenih, utemeljevala predvsem s kulturnim poslanstvom v deželah francoskega jezikovnega področja. Seveda ne bi bilo umestno spodbijati vloge njenega kulturnega vpliva v deželah, kjer govorijo v francoščini in kjer so se generacije intelektualcev šolale in izobraževale ob njeni kulturni dediščini. Vendar je treba opomniti, da ima to njeno kulturno poslanstvo tudi nekatere politične motive in cilje, o čemer najbolje pričajo tudi drugačni vidiki navzočnosti Francije v tako imenovanih frankofonskih afriških deželah.

V prvi vrsti gre za prizadevanja Francije, da bi razsojala v notranjih vrenjih kot tudi v bilateralnih in regionalnih spopadanjih v Afriki. Francoske oborožene sile, strokovnjaki in vojaško osebje so navzoči v večini afriških držav. Francoske enote so aktivno sodelovale v dolgotrajnih notranjih spopadih v Čadu, prišle so delat red v notranjih pretresih v Zairu, izvedle so nasilno spremembo režima v Centralnoafriški republiki itn. Francija je močan dobavitelj orožja nekaterim afriškim državam, deželam Magreba in Bližnjega vzhoda. Ima oborožene sile za »diverzantske intervencije« v afriških deželah in hoče igrati, če se smemo tako izraziti, vlogo nekakšnega afriškega žandarja.

Ne bi smeli spregledati tudi sredstev ekonomskega učinkovanja, vendar so ta manj pomembna, ker so tudi možnosti francoskega gospodarstva relativno manjše. Vendar je glede na to, da gre za afriške države, ki jim tudi najmanjša gospodarska pomoč veliko pomeni spričo njihovih skromnih nacionalnih možnosti, tudi tovrstna dejavnost opora za širjenje francoske navzočnosti in vpliva v tako imenovani frankofonski Afriki kot tudi v nekaterih državah sredozemskega bazena.

c) *Evropska gospodarska skupnost*. – V povojnem obdobju je prerasla Zahodna Evropa v enega najmočnejših gospodarskih dejavnikov v svetu. Ena od oblik njene gospodarske moči se kaže tudi v Evropski gospodarski skupnosti. Z združevanjem ekonomskih potencialov devetih zahodnoevropskih držav je razpredla Evropska gospodarska skupnost široke gospodarske vezi z vsem svetom – in seveda tudi z neuvrščenimi državami.

Zahodnoevropske države imajo bilateralne odnose domala z vsemi neuvrščenimi državami. To je eden pomembnih instrumentov njihove navzočnosti in vpliva v teh državah. Razen tega pa tudi te države delujejo prek nekaterih multilateralnih mehanizmov kot članice EGS. Gre za razne oblike trgovinskega in širšega ekonomskega povezovanja EGS z neuvrščenimi državami in deželami v razvoju sploh. V tem sklopu je EGS institucionalizirala zunanjetrgovinsko in širše ekonomske sodelovanje predvsem s sredozemskimi deželami. Vendar je odšla EGS dalj od obal Sredozemlja in je s sklenitvijo pogodb »Lome 1« in »Lome 2« vzpostavila trdno ekonomsko sodelovanje s 53 državami Afrike, Karibov in Pacifika. Razen tega so še različne oblike zunanjetrgovinskih sporazumov s posameznimi državami in skupinami držav.

Če izhajamo iz aksioma, da ekonomski temelj opredeljuje nadgradnjo, lahko domnevamo, da ima širjenje prisotnosti in vpliva Evropske gospodarske skupnosti v neuvrščenih državah tudi nekatere politične učinke. Toda če ostanemo le pri gospodarskih učinkih, lahko ugotovimo, da se ob različnih aranžmajih EGS z neuvrščenimi državami povečuje stopnja njihove odvisnosti od zahodne Evrope ter širi prostor za različne oblike neokolonialistične prisotnosti in dejavnosti. Čeprav so mnenja, da sta, na primer, »Lome 1« in »Lome 2« nova in konstruktivna oblika sodelovanja med zahodnoevropskimi in neuvrščenimi državami na gospo-

darskem področju, kljub temu ne moremo spregledati vsaj dejstva, da poteka v tem primeru delitev dela na podlagi ekonomske superiornosti zahodne Evrope in ekonomske inferiornosti dežel v razvoju.

V evropski gospodarski skupnosti so pretežno vse nekdanje velike evropske kolonialne sile od Velike Britanije in Francije do Belgije, Nizozemske in Italije (kmalu pa bosta tudi Španija in Portugalska). Tako se v novi obliki obnavljata njihova navzočnost in vpliv tudi v posamičnih neuvršenih državah, ki so bile njihove kolonije. Posebno mesto v EGS in s tem tudi v ekonomski ekspanziji v deželah v razvoju pripada ZR Nemčiji, ki se je uvrstila med vodilne gospodarske sile v svetu.

d) *Socialistična internacionala*. – Za svojo politično in organizacijsko renesanso se mora socialistična internacionala zahvaliti predvsem temu, da so prišle v vrsti evropskih držav na oblast socialdemokratske partije, da je doživela zahodna Evropa večji gospodarski napredek in končno tudi povečevanju vloge zahodne Evrope v mednarodnih ekonomskih in političnih odnosih. Ti dejavniki so prispevali h krepitvi ambicij socialistične internacionala, da svojo dejavnost in vpliv razširi na prostore zunaj Evrope, na dežele tretjega sveta. V tem pogledu je prišlo tudi do prilagajanja socialistične internacionala sodobnim svetovnim realnostim. Očitna so njena prizadevanja, da bi postavila v središče svojih dejavnosti problem ekonomskega razvoja, ki je življenjskega pomena za države in ljudstva, v katerih hoče utrditi svoj položaj in vpliv.

Ne glede na doktrinarne predsodke do socialistične internacionala, ki so ostanek preteklosti, pa vendar lahko rečemo, da širjenje navzočnosti in vpliva socialistične internacionala v deželah tretjega sveta, posebej še v neuvršenih državah, objektivno prinaša in uveljavlja blokovske pristope, ki so imanentni politiki in političnemu opredeljevanju pretežnega števila socialdemokratskih partij – in nezdružljivi z načeli in cilji neuvršenosti. V dosedanjem obdobju je kazala socialistična internacionala največji interes za Latinsko Ameriko in Afriko.

Čeprav ima lahko v nekaterih okoljih prizadevanje socialistične internacionala za demokratizacijo političnega življenja pozitivne posledice – kar velja posebej za države Latinske Amerike, kjer so na oblasti razne oligarhične skupine, pa pomeni dejavnost socialistične internacionala tudi pomemben kanal za vtihotapljanje zahodnih ideoloških in političnih vplivov na področja neuvršenih držav.

e) *Vatikan*. – Katoliške cerkve kot univerzalne religije seveda ni moč zoževati v geografske koordinate zahodnega sveta. So pa prepričljivi ideološki in politični razlogi, ki njeno dejavnost vključujejo v interese in strategijo Zahoda.

Čeprav je katoliška cerkev v procesu povojnega prilagajanja novim razmeram zmanjšala ostrino svojega nekdanjega militantnega protikomunizma in postala zagovornik politične tolerantnosti, je vendar ostala v bistvu osrednja točka ideologije Zahoda v najširšem pomenu te besede. V

tem smislu se pojavlja kot nosilec zahodnega vpliva v neuvrščeni državi.

Vloga in dejavnost katoliške cerkve v neuvrščeni državi sta odvisni predvsem od tega, katerim verskim in civilizacijskim sistemom pripadajo te države. V Latinski Ameriki, kjer ima katoliška cerkev najmočnejši položaj, je močna opora zahodnih usmeritev, čeprav kažejo nekateri tamkajšnji cerkveni dostojanstveniki veliko razumevanja za napredne družbene spremembe. Prostori za delovanje katoliške cerkve v Aziji so razločno omejeni z globoko zakoreninjenimi tamkajšnjimi religijami (hinduizem, budizem, islam). Obisk papeža Pavla VI. v nekaterih afriških državah je potrdil, da je dobila v strategiji širjenja navzočnosti in vpliva katoliške cerkve v sedanjih razmerah posebno mesto prav Afrika. Prvi prodori katolicizma v tem delu sveta sovpadajo s kolonialnimi osvajanjem in so tudi danes odskočna deska za opravljanje enakega poslanstva, za pritegovanje tako imenovanih brezbožnih ljudstev k cerkvi. Širjenje katoliške navzočnosti in vpliva razkrajja zgodovinsko in etnično identiteto afriških narodov ter vceplja ideologijo in politične interese zahodnega sveta v eno najbolj strnjenih političnih celot v gibanju neuvrščeni.

Teze nosilcev prozahodnih vplivov v gibanju neuvrščeni

Nosilci prozahodnih vplivov v gibanju neuvrščeni niso medsebojno povezani ne organizacijsko ne doktrinarno – kot so povezani, na primer, zagovorniki politike »naravnega zavezništva« z vzhodnim blokom. Kljub temu pa imajo svoja izhodišča za delovanje in akcijsko povezovanje.

a) Nosilci prozahodnega vpliva izhajajo v svoji propagandni dejavnosti iz nekaterih protikomunističnih podmen, ki se v prvi vrsti nanašajo na politiko Sovjetske zveze in drugih držav tako imenovane socialistične skupnosti. V njihovem obravnavanju najbolj pomembnih dogajanj v mednarodnih odnosih sta povsem razločna dva idejna poudarka: ZSSR kot sinonim za komunizem je glavna ekspanzionistična in hegemonistična sila v sodobnih mednarodnih odnosih, medtem ko so ZDA z drugimi zahodnimi državami varuh svobodnega in demokratičnega sveta. V novejšem času te svoje dokaze opirajo na svojetsko-kubansko navzočnost v nekaterih državah Afrike in Srednjega vzhoda, na intervencijo SR Vietnam v Kampučiji, na akcijo ZSSR v Afganistanu itn. Prek načelne obsodbe vsakršnega sprožanja oboroženih intervencij in vmešavanja v notranje zadeve drugih držav gredo molče in skušajo dokazovati, da so tovrstni postopki (sicer imanentni blokovskim silam sploh) povezani izključno z nevarnostjo »komunističnega ekspanzionizma«.

b) Nosilci prozahodnih vplivov skušajo dokazati, da so ZDA in druge zahodne države sinonim svobode in demokracije. V tem smislu glorificirajo svobodno tržno gospodarstvo in zasebno podjetništvo kot najvišji

dosežek ekonomske demokracije in poslovne učinkovitosti, planskim gospodarstvom in drugim oblikam socializacije družbe pa pripisujejo neučinkovitost, avtoritarnost in uzurpiranje temeljnih človekovih pravic in svoboščin. Hkrati s tem povzdigujejo parlamentarni sistem z njegovim naravnim spremljevalcem – mnogostrankarskim sistemom, medtem ko enopartijske sisteme enačijo s totalitarističnimi režimi in s komunizmom kot njihovim poosebljenjem. Na zunanjepolitičnem področju prikazujejo zahodne države kot edino jamstvo odvratanja »komunistične nevarnosti« in kot mednarodni dejavnik, ki zagotavlja svetovni mir.

c) Nosilci prozahodnih vplivov propagirajo potrebno po opiranju na Zahod, ki je ključ za reševanje vseh problemov, posebno gospodarskih in obrambnih, s katerimi se soočajo zlasti neuvrščene države. Pri tem ne gre le za ignoriranje ekonomskih potencialov nasprotnega bloka, ki ga opirajo na tezo, da je komunizem neločljivo povezan z gospodarsko neučinkovitostjo in nemožnostjo gospodarskega blagostanja, marveč tudi za prizadevanja, da bi zahodne države prikazali kot edino silo v mednarodnih odnosih, ki lahko hitro in učinkovito razrešuje ekonomske probleme, s katerimi se srečujejo neuvrščene države. Tako kot zagovorniki provzvodnih vplivov trdijo, da je opiranje na vojaško moč vzhodnega bloka jamstvo varnosti neuvrščenih držav, tako nosilci prozahodnih vplivov trdijo, da je opiranje na gospodarsko moč zahodnega bloka jamstvo za ekonomski napredek neuvrščenih držav. V temelju takega modrovanja je širjenje nezaupanja v učinkovitost boja gibanja neuvrščenosti za vzpostavljane nove mednarodne ekonomske ureditve. Torej: čemu se podajati v negotov, zapleten in dolgotrajen boj za novo mednarodno ekonomsko ureditev, ko pa se lahko gospodarske stiske razrešijo z opiranjem na gospodarsko pomoč zahodnih držav.

d) Nosilci prozahodnih vplivov in gibanju neuvrščenosti se potegujejo za »resnično« neuvrščenost, torej za položaj enake oddaljenosti od enega in drugega bloka. Vendar pa se za politiko in gibanje neuvrščenosti resnična neuvrščenost ne more izražati v ekvidistanci od blokov, marveč le v boju za nov sistem mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov, iz katerih bodo odpravljene vse oblike eksploatacije, diskriminacije, dominacije in hegemonije. V politični akciji nosilcev prozahodnega vpliva je ekvidistanca bolj preračunana na možnost odtegotovanja nauvrščenih držav od vzhodnega bloka, tako kot je bila svojčas podpora politiki nevtralnosti s strani vzhodnega bloka preračunana na možno oddaljevanje novo osvobojenih držav od zahodnega bloka. Vendar pa politika ekvidistance v daljši perspektivi ne bi povzročila le tega, da bi se oddaljile od vzhodnega bloka države, ki zagovarjajo »naravno zavezništvo« z njim, marveč bi tudi samo politiko in gibanje neuvrščenosti potisnila na raven pasivnega dejavnika mednarodnih odnosov ter zavrla boj za novi sistem mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov. Če bi pristala na ekvidistanco, bi politika in gibanje neuvrščenosti ne bila več ustvarjalna dejavnika spremenjaja sveta.

To je bilo nekaj ključnih stališč nosilcev prozahodnih vplivov v gibanju neuvrščenosti. Če bi gibanje taka pojmovanja sprejelo, bi bile posledice naslednje:

Prva posledica bi bila pridruževanje enemu od blokov, kar je nezdržljivo s kriteriji, načeli in cilji neuvrščenosti, z neodvisnim in zunajblokovskim položajem gibanja neuvrščenosti.

Druga posledica bi bila vključevanje v ideološke in politične spopade med vzhodnim in zahodnim blokom, kar je v nasprotju s prizadevanji politike neuvrščenosti, da deluje kot neodvisen dejavnik, ki se zavzema za preseganje medblokovskih spopadov in zmanjševanje nevarnosti njihove konfrontacije.

Tretja posledica bi bila, da bi se v gibanju neuvrščenosti poglobila razhajanja med državami, ki bolj sodelujejo z državami vzhodnega bloka, in državami, ki imajo več stikov z državami zahodnega bloka – v končni posledici pa bi prišlo do razslojevanja in razcepa v gibanju neuvrščenosti.

Možnosti in upanja za dejavnost nosilcev prozahodnih vplivov

Obstoj in dejavnost nosilcev prozahodnih vplivov v gibanju neuvrščenosti se opirata na več objektivnih dejavnikov:

Prvič, na ideološki, politični, ekonomski in vojaški vpliv zahodnih sil v sodobnih mednarodnih odnosih, pa tudi v krogu držav, ki pripadajo politiki in gibanju neuvrščenosti.

Drugič, na ekonomske, vojaške in druge potrebe, ki bi jih neuvrščene države v celoti ali vsaj delno lahko zadovoljile v sodelovanju z zahodnimi državami, ki razpolagajo s tolikšnimi ekonomskimi in vojnimi potenciali, da so te potrebe sposobne zadovoljiti.

Tretjič, na nujnost odpora političnemu in vojaškemu pritisku nekaterih držav, ki pripadajo vzhodnemu bloku in ogrožajo svobodo in neodvisnost posamičnih neuvrščenih držav.

To bi bil vsekakor objektivni zgodovinski prostor, v katerem se nosilci prozahodnih pojmovanj pojavljajo in delujejo v gibanju neuvrščenih. V tem smislu njihove navzočnosti in vpliva ni mogoče odpraviti z nikakršnimi umetnimi sredstvi. Vendar pa so tudi objektivne zgodovinske okoliščine, ki omejujejo prostor za delovanje nosilcev prozahodnih vplivov v gibanju neuvrščenosti.

Prvič, opredeljevanje večine neuvrščenih držav za notranji razvoj, ki ga navdihujejo ideje socializma.

Drugič, težnja večine neuvrščenih držav, da ohranijo in utrdijo popolno neodvisnost in svobodo odločanja v notranji in zunanji politiki.

Tretjič, okoliščina, da se zahodni blok ne more prikazovati kot varuh miru, svobode in demokracije, ker se je že diskreditiral kot nosilec imperializma, neokolonializma in drugih oblik eksploatacije in dominacije v mednarodnih političnih in ekonomskih odnosih.

O zoženju ali širjenju prostora za delovanje nosilcev prozahodnih vplivov v gibanju neuvrčenosti bo odločalo tudi vedenje nasprotnega bloka. V primeru večjega ekspanzionizma bo vzhodni blok ustvarjal plodna tla za dokaze nosilcev prozahodnih usmeritev, njihov manevrski prostor pa se bo nujno zmanjševal, če bo vzhodni blok dosledno spoštoval načela aktivne in miroljubne koeksistence. Prav tako pa se bo ta prostor širil ali zoževal v skladu z vedenjem zahodnega bloka.

Vsekakor bo imela odločilno vlogo pri zmanjševanju učinka nosilcev problemovskih vplivov – tako vzhodnih kot tudi zahodnih – sposobnost politike in gibanja neuvrčenosti, da kot neodvisen, zunajblokovski in globalni dejavnik v mednarodnih odnosih uresničujeta bistvene politične in ekonomske predpostavke za krepitev neodvisnosti, enakopravnosti in nacionalne varnosti neuvrčenih držav. V teh okvirih bosta politika in gibanje neuvrčenosti objektivno zmanjševala potrebo neuvrčenih držav, da bi se močnejše opirale na en ali drugi blok, in povečevala objektivne možnosti, da uresničijo svoje neposredne in dolgoročne nacionalne interese na podlagi skupnih izhodišč politike in gibanja neuvrčenosti.

MOJMIR MRAK

Iran – dve leti po revoluciji

I. Družbenoekonomski vzroki revolucije in porevolucionarno politično stanje v Iranu

1. Družbeno-ekonomski vzroki revolucije v Iranu¹

Februarja leta 1979 je prišlo v Iranu do globokih družbeno-ekonomskih sprememb, katerih začetki segajo v čas »bele revolucije«, ki jo je razglasil šah Reza Pahlavi leta 1963. Čeprav je šah te spremembe poimenoval revolucija, so bile dejanske spremembe daleč od napovedanih ciljev. Ne gre sicer zanikati tega, da so imele šahove gospodarske reforme nekatere pozitivne prvine (agrarna reforma, hitrejša industrijska rast, razvoj šolstva), vendar pa je njihova razredna opredeljenost determinirala cilje teh reform; bile so naravnane k interesom številčno najmanjšega, toda gospodarsko najmočnejšega razreda iranske družbe, zbranega okoli šaha in njegove dinastije.

Država je v desetletju pred revolucijo dosegla v materialnem pogledu pomembne rezultate. Nominalna vrednost družbenega proizvoda (GNP) se je povečala od 20 milijard US \$ v letu 1973 na 76 milijard v letu 1978. Leta 1963 je bilo v Iranu 90% prebivalstva nepismenega in ta odstotek je reforma šolstva znižala na 60%. Skoraj 80% otrok je bilo v šolskem letu 1978/79 vključenih v obvezno šolanje. Emancipacija žensk je glede na to, da je to izrazita muslimanska država, dosegla zelo visoko stopnjo.² Število iranskih študentov na domačih šolah in v tujini se je povečalo za desetkrat, število zaposlenih pa se je v zadnjem desetletju dvignilo od štirih milijonov na 10,5 milijonov v letu 1978/1979.

Take rezultate je uspelo Iranu doseči predvsem z dohodki od črpanja in prodaje nafte, ki je, ob proizvodnji med petimi in šestimi milijoni sodčkov dnevno, prinesla Iranu več kot 20 milijard dolarjev letno. Temeljni cilj šahovega razvojnega programa države je bil v tem, da bi pripeljal Iran do konca tega stoletja v »ero nove civilizacije« in ga uvrstil med pet najbolj razvitih držav na svetu.

¹ Avtor se v tem prispevku loteva predvsem analize gospodarskih problemov Irana v času po revoluciji leta 1979.

² Iran – privredni i društvenopolitički razvoj 1978/70, center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju, str. 6.

Vzporedno s pospešenim gospodarskim razvojem so rasla tudi šahova prizadevanja, ki so jih podpirale in tudi spodbujale Združene države Amerike, da bi postal Iran najmočnejša vojaška sila na Srednjem vzhodu. Posledica tega je bila, da je potrošnja za vojaške namene dosegla tudi 40% letnega družbenega proizvoda, kar je več kot v katerikoli državi, vključno z velesilama.³ Samo iz ZDA je Iran v zadnjih šestih letih pred revolucijo uvozil za 19 milijard dolarjev orožja in vojaške opreme.⁴

V agrarni reformi, ki jo je šah uvedel z »belo revolucijo«, so sicer razdelili zemljo med kmete, vendar je niso dobili zastonj, marveč so jo morali plačati. Tako se je mnogokrat dogajalo, da kmetje niso zmogli denarja za odplačilo zemlje in so začeli množično zapuščati vasi in odhajati v mesta. Posledica je bilo zvečevanje pritiska na stanovanjske in blagovne fonde, upadala je kmetijska proizvodnja, prišlo je do povečevanja cen in do sprememb na trgu delovne sile. Napake iranske kmetijske politike po letu 1963 so se pokazale v nekritičnem posnemanju in uvajanju zahodne tehnologije (ki je terjala vse večji uvoz opreme in strojev, včasih pa tudi potrošnega blaga), v nestimulativni kreditni politiki, v opuščanju in propadanju podedovanega sistema podzemnih namakalnih kanalov, v drobljenju obdelovalnih površin in v neustrezni strukturi proizvodnje. Vse to je povzročilo, da je Iran, ki je bil še v začetku sedemdesetih let neto izvoznik nafte, postal močno odvisen od uvoza hrane. Že leta 1978 je moral Iran uvoziti za 2,5 milijard dolarjev hrane.

Razvoju industrije, v kateri naj bi prevladovala najbolj moderna tehnologija, je buržoazija na čelu s šahom posvečala mnogo več pozornosti kot kmetijstvu, hkrati pa se je zavedala, da je naraščajoči delavski razred največja potencialna nevarnost za režim v državi. Zato, da bi zmanjšal politični vpliv delavskega razreda, je šah prepovedal stavke in prek policijske organizacije SAVAK je preprečeval organiziranje delavstva. Poleg tega je skušal z raznimi materialnimi ugodnostmi (možnost nakupa delnic, ugodnejši kreditni pogoji itn.) čim bolj zadovoljiti ekonomske interese delavcev in jih s tem odtegovati od politične dejavnosti. To mu je delno tudi uspelo, saj so se delavci vključili v demonstracije proti šahu šele v kasnejši fazi revolucije.

Veliki dohodki od načrpane nafte ter nekritično posnemanje vzorov zahodne potrošniške družbe so bili temelji izredno ambicioznega in na nekaterih področjih tudi megalomanskega razvojnega programa Irana za obdobje 1973–1978. Čeprav so bile s planom predvidene investicije v višini 69,6 milijard dolarjev celo presežene za 5,7 milijard dolarjev, je bila fizična realizacija plana samo 60%. Približno 700 gospodarskih objektov, katerih dograditev je bila predvidena v tem planskem obdobju, je ostalo nedokončanih.⁵ Glavni razlogi za to, da je bila izpolnjena le dobra

³ Dr. Kazem Rajavi, American role in the »White revolution« of Iran, Iran Economic Service, July 7, 1980, str. 6.

⁴ Middle East Economic Digest, 2 february 1979, str. 37.

⁵ Iran – privredni i društvenopolitički razvoj 1978/79, Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju, str. 37.

polovica s planom začrtanih nalog, so bili v tem, da iransko gospodarstvo ni bilo sposobno vsrkati v tako kratkem času predvidenih sredstev. Razen tega je za izpolnitev plana primanjkovalo visoko kvalificirane delovne sile, premalo je bila razvita infrastruktura, primanjkovalo je električne energije in gradbenega materiala, kar je sprožilo visoko stopnjo inflacije. Take razmere so omogočale tudi razmah korupcije, v kateri je prednjačila šahova dinastija.

Iransko gospodarstvo se je v letih pred revolucijo vse tesneje povezovalo z gospodarstvi razvitih kapitalističnih držav, še posebej z ZDA. Nosilec take politike je bil šah osebno, ki je nekritično zagovarjal ameriške interese ter jih ljudstvu prikazoval kot svoje interese oz. interese Irana. Ob taki identifikaciji interesov se je ameriški vpliv naglo širil in to na vse številnejša področja. Iran je izvažal v ZDA velik del svoje nafte, vendar so ZDA večino plačanih sredstev dobila nazaj prek prodaje orožja in hrane Iranu, vzdrževanje 40.000 ameriških vojaških svetovalcev v Iranu, opravljanja raznih del v tej deželi ter stroškov za šolanje iranskih študentov v ZDA.

Razen tega je bil v iranskem gospodarstvu vse bolj navzoč tehnokratско-managerski način gospodarjenja, ki je prihajal v vse ostrejši konflikt z obstoječimi tradicionalnimi iranskimi strukturami.

2. Politične razmere po revoluciji

Z novo ustavo Islamske republike Iran je bil islam razglašen za edino ideologijo, državno religijo in temelj notranjega družbenopolitičnega in gospodarskega sistema v državi; vendar pa poteka uvajanje islamskih načel v gospodarsko prakso zelo počasi. V ospredju je še vedno boj med dvema političnima centroma moči. Na eni strani so privrženci islamskih fundamentalistov, ki so organizirani v Islamski republikanski stranki (ta je dobila večino mest v parlamentu in katere član je predsednik vlade Radžai), na drugi strani pa je struja »modernistov«, katere glavni predstavnik je predsednik republike Bani Sadr. Ajatolah Homeini ima kot vodja revolucije vlogo vrhovnega razsodnika, čigar vpliv pa zaradi starosti in tudi zaradi njegovega koncepta islamizacije, ki je v navzkrižju s potrebami sodobne družbe, postopno slabi.

Zaradi mnogih nerešenih vprašanj gospodarskega razvoja je med iranskim ljudstvom vse bolj opazno razočaranje nad dosežki revolucije. Tradicionalno gospodarsko močni bazar, ki je odigral v rušenju šahovega režima izredno pomembno vlogo, spoznava, da prihaja v novem sistemu v vse bolj brezperspektiven položaj, saj bo s predvideno nacionalizacijo velikega dela trgovine bistveno omejena dejavnost zasebnega sektorja.

Tudi nacionalno vprašanje, ki se je pod šahom začelo zlasti zaostrovati po letu 1975 (pogodba z Irakom, s katero se je šah odpovedal pomoči Kurdom), je še vedno nerešeno, tako da prihaja do stalnih nemirov v

Kurdistanu in Beludžistanu kot tudi do stavk delavcev (Arabcev) v Kuzistanu.

Notranje politične razmere zapleta še zaostrovanje odnosov med verskimi krogi in intelektualnimi sredinami ter ponovna degradacija položaja žensk, saj jim je islamska ustava odvzela nekatere pravice in svobode, ki so jih prinesle šahove socialne reforme.

II. Okvir dolgoročne gospodarske usmeritve Irana

Institucionalna nedograjenost notranjepolitičnega sistema v državi (parlament je bil formiran šele maja 1980. leta, večji problemi pa so tudi pri sestavi vlade) je vplivala na kasnitev izdelave celostnega razvojnega plana Irana. Tako stanje že ima negativne posledice v deželi, saj je bilo planiranje prepuščeno provincijskim organom oblasti, ki so sprejemali kratkoročne plane ne glede na koncept in strategijo razvoja države kot celote.

Čeprav novo iransko vodstvo doslej še nikoli ni v celoti definiralo temeljev ekonomskega sistema Islamske republike Iran, so le-ti po mnenju prvega predsednika vlade Mahdi Bazargana naslednji:⁶

Zagotovitev osebne svobode; možnost udeležbe posameznika v procesu odločanja; boj proti imperializmu in tuji dominaciji v gospodarstvu Irana; zmanjšanje odvisnosti Irana od proizvodnih sredstev iz tujine; zmanjšanje izkoriščanja človeka po človeku s tem pa večje možnosti posameznika, da v celoti razvije svoje potenciale.

V začetku leta 1980 so bila objavljena nekatera izhodišča iranske vlade za gospodarski razvoj države. Po tem objavljenem gradivu naj bi bila temeljna dolgoročna cilja iranskega gospodarstva:⁷ a) zmanjšati odvisnost države od dohodkov iz načrpane nafte oziroma povečati dohodke iz drugih sektorjev gospodarstva in b) usmeritev na tako delitev ekonomskih bogastev, da bodo doseženi maksimalni rezultati.

Med kratkoročnimi cilji so v tem gradivu navedeni:

Pospješevanje industrije; pospeševanje kmetijstva; spodbujanje bančnega sektorja, da svoje kredite usmerja predvsem v proizvodne dejavnosti, med katerimi ima prednost kmetijstvo; zaustavljanje vse višje stopnje inflacije; odpiranje novih delovnih mest; v regionalnem razvoju pa imajo prednost predvsem kmetijska področja.

Politični subjekti porevolucionarnega Irana so si dokaj enotni v oceni, da bo razvoj kmetijstva izredno pomemben dejavnik celotnega gospodarskega razvoja države, ki je še pred desetimi leti pokrivala veliko večino domačih potreb z lastno proizvodnjo, medtem ko se je v sedemdesetih letih njena odvisnost od uvoza hrane neprestano povečevala. Leta 1979 je uvoz hrane dosegel že domala polovico vsega iranskega uvoza. Največje

⁶ Bazargan Group: An Alternative Economic Platform, Iran Economic Service, July 7, 1980, str. 2.

⁷ Government's Economic Program, Iran Economic Service, September 8, 1980, str. 15.

uvozne postavke hrane so: pšenica – 1 milijon ton, sladkor – 900.000 ton, olje – 400.000 ton, meso – 250.000 ton, riž, mlečni proizvodi in jajca.⁸ Pri nekaterih od teh proizvodov je Iran z več kot 80% odvisen od uvoza. Ekonomski program na področju kmetijstva predvideva.⁹

Nadaljevanje agrarne reforme, ki se je začela po revoluciji, vendar ni stekla dalje; pospešeno obnavljanje podzemnih namakalnih naprav in graditev novih; graditev vodnih jezov in vodnjakov; ustanavljanje kmetijskih pospeševalnih središč v večjih vaseh, ki bodo nudili kmetovalcem tehnično in finančno pomoč; pospešeno kreditiranje kmetijstva pod ugodnimi pogoji; zagotavljanje odkupa kmetijskih proizvodov ob stalnejših odkupnih cenah; pospeševanje živinoreje; pospeševanje razvoja obrti na kmetijskih območjih, kar bi zmanjšalo latentno nezaposlenost iz zmanjšalo migracijo v mesta; pospeševanje ribištva; širjenje gozdnih površin, da bi se postopno otresli odvisnosti od uvoza lesa in papirja.

Pomembno mesto v razvoju iranskega gospodarstva bo imela tudi industrija, čeprav se koncept industrializacije novega režima razlikuje od šahovega koncepta. Šahov koncept se je potegoval predvsem za razvoj industrije potrošnih dobrin (surovine in polproizvode je Iran pretežno uvažal), medtem ko predvideva nova vlada predvsem razvoj industrije investicijskega blaga (stroji, oprema) in polproizvodov. V okviru take usmeritve so prednostne naloge naslednje:¹⁰

Zgraditi kapacitete za proizvodnjo industrijskih in kmetijskih strojev in opreme za težko industrijo; dograditi tiste industrijske objekte, za katere bo ugotovljeno, da so potrebni iranski družbi; spremeniti program proizvodnje v tistih tovarnah, ki so proizvajale blago, katerega iranska družba najbolj nujno ne potrebuje; pospešiti gradnjo tovarn raznih polproizvodov, ki jih Iran uvažuje za potrebe montažne industrije; zmanjšati število sorodnih proizvodov in jih čimbolj standardizirati; zgraditi domačo vojno industrijo, ki bi razen orožja in opreme proizvajala tudi nekaj proizvodov za široko porabo; pospešiti graditev novih in širitev obstoječih rafinerij, da bi v izvozu nafte zvečali delež derivatov.

Glede na to, da je bila pred revolucijo energija eden od limitirajočih dejavnikov gospodarskega razvoja, je pričakovati v prihodnje znatno povečanje investicij na tem področju. Te sicer ne bodo usmerjene v izgradnjo 20 jedrskih elektrarn v skupni vrednosti več kot 50 milijard dolarjev, kot je bilo načrtano v šahovi energetske politiki, ker novo vodstvo predvideva bistveno večjo uporabo zemeljskega plina. Po nekaterih študijah bo kilovatt električne energije v plinski centrali za desetkrat cenejši kot pa v jedrski elektrarni. Predvideno je, da bo Iran v naslednjih štirih letih potrošil za graditev električnih central 5 milijard dolarjev, tako da bodo sedanje zmogljivosti s 3.621 MW povzpele na 5.000 MW.¹¹

⁸ Middle East Economic Digest, 18. april 1980, str. 27.

⁹ Government's Economic Program, Iran Economic Service, september 8, 1980, str. 17.

¹⁰ Government's Economic Program, Iran Economic Service, september 8, 1980, str. 16.

¹¹ Middle East Economic Digest, 19. september 1980, str. 31.

Iranska zunanja trgovina kljub napovedani vsesplošni nacionalizaciji ni doživela bistvenih sprememb. Očitno je, da imajo Iranci velike težave z izdelavo zakona, ki bi urejal zunanjo trgovino, saj gre za temeljit poseg v tradicionalni bazarski sistem trgovanja. V obdobju po revoluciji je bilo predvideno, da bo trajala nacionalizacija zunanje trgovine dve leti. V tem času naj bi ustanovili državne organizacije za zunanjo trgovino po sektorjih, ki bi sodile v resor ministrstva za trgovino. Dejansko pa je vlada doslej prevzela samo skrb za uvoz hrane (žito, riž, meso, sladkor, zelenjava, olje), čeprav so bili avgusta 1980. leta ustanovljeni tudi državni centri za uvoz kovin, papirja in volne.¹² V sedanjih razmerah je naloga centrov predvsem v tem, da registrirajo celotni uvoz teh vrst blaga, medtem ko je sam uvoz v rokah zasebnega sektorja. To velja tudi za uvoz vseh drugih vrst blaga.

Nacionalizacija bank in reorganizacija bančnega sistema, ki se je začela junija 1979 je v institucionalnem pogledu končana. Novi iranski bančni sistem tvori Centralna banka (bank Markazi), pet poslovnih bank in specializirane banke za industrijo, rudarstvo in kmetijstvo. Bank Markazi ima poleg običajnih funkcij centralne banke še skrb za upravljanje z državnimi finančnimi viški. Poslovne banke Melli, Sepah in Saderat so delovale že pred revolucijo in tudi po njej niso doživele bistvenih sprememb; iz vseh drugih nacionaliziranih bank (bilo jih je več kot 20) sta bili osnovani dve banki – Mellat in Tejarat.

III. Gospodarske razmere v Iranu po revoluciji, posledice prekinitve gospodarskih odnosov z zahodom in gospodarske posledice vojaškega spopada z Irakom

1. Gospodarske razmere v Iranu po revoluciji

Iransko gospodarstvo je ves čas po revoluciji v globoki krizi, ki se je leta 1980 še poglobila. Industrijski obrati delujejo že mesece le s 30–50% svojih zmogljivosti. Po revoluciji je novi režim nacionaliziral večji del bazične industrije, medtem ko so druge panoge ostale pretežno v privatnih rokah. Vse te organizacije imajo velike težave pri usposabljanju objektov za ponovno proizvodnjo. Največji problemi so v tem, da jim primanjkuje surovin, rezervnih delov in da nimajo dovolj kvalificiranih vodstvenih delavcev. Število tistih industrijskih objektov, kjer se je proizvodnja popolnoma ustavila, je preko 1000. Pretežno so to obrati in industrije gradbenega materiala.¹³

V iranskih provincah so ustanovili posebne centre (Centers for Expansion of Productive and Development Services), katerih naloga je, da od

¹² Quarterly Economic Review of Iran, 4th Quarter 1980, str. 19.

¹³ Country's Jobless and Industrial Plants Await End of Government Deadline, Iran Economic Service, september 1, 1980, str. 5.

primera do primera ugotavljajo upravičenost in smotrnost obnavljanja proizvodnje v obstoječih objektih oziroma upravičenost dokončanja tistih industrijskih objektov, katerih gradnja se je začela že pred revolucijo.

Proizvodnja nafte je bila in bo tudi poslej najvažnejši sektor iranskega gospodarstva, saj je prinašala državi približno 95% deviznih dohodkov. Pred revolucijo so načrpali dnevno med petimi in šestimi milijoni sodčkov, medtem ko se je v drugem tromesečju 1980. leta zaradi iranske politike cen nafte, pomanjkanje kadrov in rezervnih delov – pa tudi zaradi sabotaž, proizvodnja zmanjšala na vsega 1,57 milijonov sodčkov dnevno.¹⁴ Zaradi zmanjšanega izvoza nafte od 1. aprila 1980 dalje je bil Iran prisiljen v proračunski rebalans. Po »novem« proračunu za leto 1980/81 (21. marec 1980 – 20. marec 1981) naj bi dohodki od nafte znašali le 10 milijard dolarjev, medtem ko so bili v prvotnem proračunu predvideni v višini 23 milijard.¹⁵

Poslabšano finančno stanje spremlja tudi naraščajoča inflacija, ki znaša uradno 33%, neuradno pa več kot 50%. Vzroki visoke inflacije so predvsem: bistveno zvišanje osebnih dohodkov, izredno visoki stroški za obnavljanje proizvodnje, majhen obseg domače proizvodnje, preplačevanje blaga iz zahodnih držav in v zadnjem času tudi vojna z Irakom. Na iranskem tržišču je prihajalo občasno do pomanjkanja posameznih vrst blaga, kar je bazar izkoriščal za ustvarjanje visokih dobičkov. Predsednik Bani Sadr je večkrat javno grajal trgovce, da namerno zadržujejo blago in s tem umetno dvigajo cene, kar še poslabšuje že tako težavne gospodarske razmere.

2. Posledice prekinitev gospodarskih odnosov z Zahodom

Predstavniki EGS so se maja 1980 pridružili ustavitvi ameriškega in japonskega izvoza v Iran. Sklenili so, da ne bodo sklepali novih pogodb z Iranom in da bodo enostransko prekinili vse pogodbe, ki so bile podpisane po 4. novembru 1979 (po zasedbi ameriške ambasade v Teheranu).

Kljub temu dogovoru pa učinki embarga niso bili tako rigorozni, saj so države zelo različno reagirale, kar je tudi razumljivo glede na njihov različen položaj in interes na iranskem trgu. Po ocenah zahodnih držav so imele sankcije omejen vpliv na področju blagovne menjave, saj so prizadele le 8% zahodnoevropskega izvoza v Iran, katerega vrednost je bila pred embargom 500 milijonov dolarjev mesečno.¹⁶ Države Evropske gospodarske skupnosti so na različne načine zmanjševale učinke dogovorjenih sankcij: tako so nekatere firme pogodbe z iranskimi partnerji opremljale z datumi 4. 11., čeprav so bile sklenjene kasneje, medtem ko nekatere druge države, kot so npr. Velika Britanija, Italija in Francija, preprosto niso reagirale na dejavnost svojih kompanij v Iranu.

¹⁴ Quarterly Economic Review of Iran, 4th Quarter 1980, str. 21.

¹⁵ Middle East Economic Digest, 23. may 1980, str. 27.

¹⁶ Middle East Economic Digest, 23 may 1980, str. 26.

K zmanjšanju učinkovitosti blokade na področju blagovne menjave so prispevali tudi nekateri ukrepi iranske vlade. Tako je Iran pri nekaterih ambasadah nevtralnih držav (Avstrija, Švedska) ustanovil posebne trgovinske odseke, ki so se ukvarjali izključno z nakupom hrane, rezervnih delov in drugih strateških proizvodov. Razen tega se je izredno povečal uvoz iz držav Arabskega zaliva (Kuvajt, Emirati) in Turčije, pri čemer je šlo dejansko za reeksport blaga iz ZDA in Zahodne Evrope.

Gospodarske sankcije Zahoda so prisilile Iran v globalno preusmeritev gospodarskih odnosov s tujino. Nova tržišča za uvoz blaga in tehnologije, pa tudi za prodajo svoje nafte je država začela iskati v vzhodnoevropskih deželah in državah v razvoju. Prišlo je do sklepanja sporazumov z Romunijo, Sovjetsko zvezo, Indijo, ki imajo dve skupni značilnosti: na eni strani gre za izvoz iranske nafte (razen v SZ), po drugi strani pa za uvoz hrane, rezervnih delov in industrijskega blaga.

Bolj kot na področju blagovne menjave je embargo prizadel Iran v pogledu tehnologije in kadrov. V času revolucije je bila ustanovljena gradnja večine velikih gospodarskih objektov, po revoluciji pa so o njihovi nadaljnji usodi odločali za vsakega posamično. Tako je novi režim nekatere projekte povsem odklonil, dokončanje drugih (po prvotnih ali spremenjenih načrtih) pa je preložil na kasnejši čas. Dokaj različen je bil tudi položaj v zvezi z izvajalci del, ki so bili pred revolucijo pretežno iz zahodnih držav.¹⁷

Odhod ameriških multinacionalnih družb je Iran preboleval različno, in sicer glede na občutljivost področij. Največja praznina je nastala na sektorju črpanja nafte in na področju telekomunikacij, za kateri Iranci niso uspeli najti nadomestila. Graditev nekaterih tehnološko manj zahtevnih objektov so Iranci nadaljevali z domačimi izvajalci oziroma s partnerji iz drugih držav, gradnjo nekaterih objektov pa so nadaljevale tudi firme iz Zahodne Evrope in Japonske.

Za nekatere od teh tujih družb je pomenila dejavnost v Iranu tudi do 50% njihove celotne aktivnosti v tujini. Razen tega bi njihov odhod iz Irana pomenil tudi to, da bi morale prepustiti celotno opremo iranskim oblastem brez nadomestila (ameriške družbe so imele jamstvo v iranskih »zamrznjenih« sredstvih v ZDA). To je bil glavni razlog, da so nekatere evropske in japonske družbe ostale v Iranu tudi po uvedbi embarga.

3. Posledice vojaškega spopada z Irakom

Težaven gospodarski položaj Irana se je po začetku oboroženega spopada z Irakom še poslabšal. Izvoz nafte, ki je pred vojno prinašal Iranu približno 500 milijonov dolarjev mesečno, je takoj po začetku spopadov povsem prenehal. Neblokirane devizne rezerve Irana so se v letu 1980 skoraj prepolovile; pred začetkom spopada so značale okoli 8 milijard

¹⁷ Industries et Travaux d'Outre Mer, september 1979.

dolarjev,¹⁸ kar bi po besedah guvernerja Centralne banke zadoščalo za celoletni uvoz – seveda v pogojih zvečanih restrikcij. Z nadaljevanjem vojne so devizne rezerve države naglo kopnele, tako da je začel Iran kazati vse več pripravljenosti za konstruktiven dialog z Američani glede izpustitve talcev, če bi ti v zameno sprostili finančna sredstva in ukinili gospodarsko blokado. Hitrejši tempo v razreševanju problema talcev je bil tudi v interesu Združenih držav Amerike, še posebej pa novoizvoljenega predsednika Reagana, ki si je močno prizadeval, da bi prevzel predsedniški mandat brez neprijetne dediščine odnosov z Iranom. Z diplomatskim posredovanjem Alžirije so bili talci končno izpuščeni 20. januarja 1981. Po izpustitvi talcev je Iran takoj dobil 2,9 milijard dolarjev likvidnih finančnih sredstev.

Finančno stanje Irana se je v začetku leta 1981 izboljšalo tudi zaradi mnogo večje proizvodnje nafte. Ta je znašala v januarju med 1,0 in 1,3 milijoni sodčkov dnevno, od tega pa je bilo 700.000 do 900.000 sodčkov namenjenih izvozu. Po prekinitvi blokade je prišlo do obnovitve sporazumov o dobavi iranske nafte Japonski in nekaterim zahodnoevropskim državam.

Iranska potrošnja naftnih derivatov je znašala pred začetkom vojne 700.000 sodčkov dnevno, proizvodnja pa je dosegala 1 milijon sodčkov. Daleč največ je proizvajala rafinerija v Abadanu (630.000 sodčkov dnevno), ki pa je bila že v prvih dneh vojne močno poškodovana.¹⁹ Poleg abadanske je bila poškodovana tudi rafinerija v Tabrizu, medtem ko sta imeli rafineriji v Teheranu in Kermanshahu težave z dobavo nafte.

Zaradi nadaljevanja vojne prihaja v Iranu do zastojev v preskrbi z nekaterimi proizvodi, kar je delno posledica težav v distribuciji blaga, saj je poraba bencina že od začetka vojne omejena. Pomanjkanje bencina je zlasti v prvi fazi vojne oteževalo uvoz blaga, ki je bil skoraj v celoti preusmerjen iz Arabsko-perzijskega zaliva na mejne prehode s Turčijo in Sovjetsko zvezo.

Delež blaga, predvsem hrane, nekaterih surovin in rezervnih delov, iz vzhodnoevropskih držav se je v letu 1980 na iranskem trgu znatno povečal. Ta vpliv se je ohranil tudi po začetku spopada z Irakom, k čemur je bistveno pripomogel dobro organiziran transport (Bolgari).

Delež blaga iz zahodne Evrope in Japonske je ostal kljub blokadi še vedno velik. Za uvoz iz teh držav so se koristili reekspozni kanali preko Kuvajta in Združenih arabskih emiratov. Od tu je blago prihajalo v pristanišče južnega dela Arabskega zaliva (predvsem v Bandar Abbas). O zvečani prisotnosti blaga iz zahodnih držav govori že podatek, da se je japonski izvoz v Iran v letu 1980 (devet mesecev) povečal za približno petkrat v primerjavi z letom 1979. Podobno se je povečal uvoz tudi iz Velike Britanije, Avstrije in Švice.

¹⁸ Middle East Economic Digest, 3 october 1980, str. 25.

¹⁹ Petroleum Economist, november 1980, str. 466.

Izpustitev talcev in ukinitve ekonomske blokade sta ponovno odprli možnosti za uvoz blaga iz razvitih držav v Iran. Družbe iz zahodne Evrope, Japonske pa tudi iz ZDA so se ves čas blokade intenzivno pripravljale na ponoven prodor na to tržišče, ki pa verjetno ne bo nikoli več usmerjeno tako prozahodno kot je bilo v preteklosti.

V letu 1980 (januar–avgust) se je izredno povečal tudi iranski uvoz iz Turčije (za 15-krat v primerjavi z enakim obdobjem leta 1979 – od vrednosti 15 milijonov na 218 milijonov dolarjev), pri čemer je šlo delno za reeksport iz zahodnih držav, delo pa tudi za povečanje turškega izvoza na podlagi pogodb med centralnima bankama obeh držav.²⁰

Med državami v razvoju sta bili na iranskem trgu leta 1980 najbolj prisotni Indija in Jugoslavija. Med Indijo in Iranom je bil junija 1980 podpisan sporazum o gospodarskem sodelovanju, po katerem je Indija dobavljala Iranu hrano, nekatere kovine in industrijske proizvode.

Kar zadeva izvajanje del na raznih gradbenih projektih je znano, da so po izbruhu vojne tuji izvajalci pretežno prekinili dela in zapustili Iran (Japonci, Nemci, Italijani, Rusi), domači izvajalci pa so zašli v dodatne težave zaradi vpoklica delavcev v vojsko. Za reševanje tekočih gospodarskih problemov v času vojne je Iran ustanovil Ekonomsko skupino za nujne zadeve, katere naloga je, da koordinira gospodarsko dejavnost v času vojne in skrbi za preskrbo vojske in civilnega prebivalstva. V skupini so predstavniki 10 ministrstev in Bank Markazi, vodi pa jo predsednik vlade Ali Radžai.²¹

IV. Sklep

Iranska revolucija je izrazito avtohtona revolucija, ki je bila izvedena brez pomoči iz tujine. Temelj spontanega množičnega revolta je bil predvsem hiter, vendar iranskemu ljudstvu vsiljen gospodarski razvoj države, ki je bil vključen v ameriško blokovsko politiko na Srednjem vzhodu. Razen tega gospodarskemu razvoju niso sledile ustrezne družbene, socialne in politične spremembe. Posledica tega je to, da so se na skupni poziciji znašli pripadniki najrazličnejših opozicijskih skupin. Skupni imenovalec in glavni vzpodbujevalni element revolucije je bila zahteva po zrušenju šaha in njegove absolutistične monarhije.

Dosedanji koraki nove oblasti v Iranu so bili naravnani predvsem k odpravljanju vsega, kar spominja na šaha in njegov sistem, po drugi strani pa novemu vodstvu še ni uspelo jasneje definirati načel in koncepta prihodnjega razvoja države. Politične sile današnjega Irana niso dovolj organizirane in akcijsko strnjene, da bi bile sposobne aktivirati široko koalicijo družbenih in političnih sil za to, da bi prekinile sedanji mrtvi tek in si zastavile nov družbeno-razvojni program. Zdi se, da je prav to vir

²⁰ Predavanje predstavnika Bank Markazi Iran Ali Yasserija, Head of International Relations and Studies, v Centru za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju, september 1980.

²¹ Middle East Economic Digest, 3 october 1980, str. 24.

dolgoročnih iranskih problemov, ki hkrati odpirajo vrata in širijo prostor različnim tujim vplivom.

V razmerah, ko si bile stare strukture (vojska, policija, uprava, organizacija gospodarstva) razbite, niso se pa še mogle izoblikovati nove strukture in sile, je začelo iransko ljudstvo vse bolj odkrito kazati nezadovoljstvo s politiko dosledne islamizacije, ki še ni našla praktičnih odgovorov na konkretna vprašanja gospodarskega razvoja. Po začetku iransko-iraške vojne je v državi sicer čutiti nove kohezijske elemente, ki združujejo ljudstvo v skupnem boju proti zunanjemu nasprotniku, vendar pa se kljub tej navidezno večji enotnosti boj med političnimi strujami še zaostruje, čeprav dobiva nekoliko drugačne oblike.

Ljubljana, marec 1981

PETER KLINAR

O delu Slovenskega sociološkega društva

Odločili smo se, da bomo s kratkimi zapisi v reviji Teorija in praksa obveščali o delu Slovenskega sociološkega društva in njegovi prihodnji dejavnosti tako sociologe kot tudi vse tiste, ki jih sociologija zanima. S tem želimo razširiti informacije o dejavnosti socioloških društev in sociologov, vzpostaviti stike med samimi sociologi, med njimi in družbo.

Slovensko sociološko društvo je izdelalo program dela in ga skuša zdaj postopno uresničevati. Pri tem se opira na dejstvo, da postaja sociološki poklic množičen poklic, ki ne zadeva zgolj pedagoških in znanstvenih delavcev. Sociologi so razpršeni na različnih področjih in interes za sociologijo je mnogoter, kar seveda narekuje specifične organizacijske oblike in vsebino društvenega delovanja.

Regionalno posvetovanje sociologov

V regionalnih središčih Slovenije bi se mogle razviti močnejše organizacijske enote, ki bi združevale vse sociologe, ki delujejo v okviru regije. Te regionalne organizacijske enote si predstavljamo kot odprte ter povezane z družbenopolitičnimi organizacijami, družbenopolitičnimi skupnostmi in ustanovami, ki se kakorkoli vključujejo v dejavnost sociologov ali so zainteresirane zanj. Še posebej si je moč zamisliti povezovanje z drugimi strokovnimi društvi (politologov, novinarjev, psihologov, socialnih delavcev, ekonomistov itn.)

Regionalno povezovanje se že začenja in nekatere pobude v tem smislu so že uresničene. Tako se na primer občasno sestajajo sociologi in drugi diplomanti FSPN, ki delujejo na ptujskem območju ter skušajo na njih opozoriti na vlogo in pomen družbo-

slovcev v sedanjem družbenem razvoju ptujske občine (pobudnik te dejavnosti je tovariš Jože Glazer). Na podobno bolj organizirano delovanje se pripravljajo tudi sociologi štajerske regije. Sociologi dolenske regije so pred ustanovnim občnim zborom, ki ga nameravajo združiti s strokovnim predavanjem (iniciator je tovariš Boštjan Kovačič). Sociologi Gorenjske povezujejo svojo dejavnost s pripravami na kongres samoupravljalcev (iniciator povezovanja je tovarišica Joži Puhar). Druge regije (celjsko, prekmursko, primorsko-goriško) bo šele treba spodbuditi k takemu delu, ki bo pripeljalo do regionalnega društvenega povezovanja in dejavnosti sociologov. Upravni odbor Slovenskega sociološkega društva je bil mnenja, da bi lahko vlogo iniciatorja v ljubljanski regiji odigral sam upravni odbor društva.

Interesno povezovanje sociologov

Oživiti bi kazalo delo sekcij. To velja za vse dosedanje sekcije društva: pedagoško, raziskovalno, kadrovsko in semiološko. Pojavljajo pa se pobude za delo novih sekcij, tako sekcije za lokalne skupnosti (iniciator Zdravko Mlinar) in sekcije za sociolingvistiko (iniciator Inka Štrukelj).

Z delom je začela pedagoška sekcija (iniciator te dejavnosti je tovariš Miloš Ekar, gimnazija Ivana Cankarja, Ljubljana). Na seji upravnega odbora Slovenskega sociološkega društva in učiteljev sociologije na srednjih in visokih šolah so obravnavali osnutek novega učnega programa sociologije za družboslovni vzgojno-izobraževalni program srednjih šol ter oblikovali pobude za vsebinske dopolnitve tega programa in tudi za izvajanje pouka sociologije po novem učnem programu. Sekcija bo skušala pripraviti pogovor s pisci posameznih poglavij učbenika za sociologijo na srednjih šolah, katerega namen je izboljšanje vsebinske zasnove učbenika. Pedagoška sekcija se vključuje v pripravo programa za predmet sociologija kulture, ki je vključen v kulturni

vzgojno-izobraževalni program srednješolskega usmerjenega izobraževanja.

Prpriave na jugoslovanski sociološki kongres

Slovensko sociološko društvo je glede predvidenega jugoslovanskega sociološkega kongresa zavzelo stališče na svoji skupščini junija 1980. leta v Novi Gorici. Menilo je, da je treba pred kongresom aktivirati delo Jugoslovanskega sociološkega združenja (posebej sekcij na jugoslovanski ravni itn.) in zagotoviti pogoje za kvalitetno strokovno izvedbo prvega jugoslovanskega sociološkega kongresa. Če takih pogojev ne bi bilo, Slovensko sociološko društvo meni, da bi bilo bolj primerno, če Jugoslovansko sociološko združenje skliče skupščino jugoslovanskega združenja ter priredi hkrati strokovni posvet na temo »Sociologija v samoupravni socialistični družbi«. Jugoslovansko sociološko združenje doslej še ni začelo z dejavnostmi, usmerjenimi v strokovno povezovanje jugoslovanskih sociologov, niti z intenzivnejšimi pripravami na jugoslovanski sociološki kongres. Zato uredništvo revije Sociologija predlaga, da bi samo, s tem da bi vključilo več sodelavcev, prevzelo organizacijo strokovnega posveta na prej omenjeno temo; posvet naj bi bil oktobra letos. S tem predlogom uredništva »Sociologije« se upravni odbor Slovenskega sociološkega društva strinja, vprašanje pa je, kaj bo o tem predlogu sklenil upravni odbor Jugoslovanskega sociološkega društva.

Dejavnost Sociološkega društva Srbije

Sociološko društvo Srbije pripravlja strokovno posvetovanje, ki bo od 15. do 17. maja v Donjem Milanovcu; tema posvetovanja je »Družbeni razvoj in sociološka raziskovanja«, posamezni tematski sklopi pa so: »Marksistična teorija družbenega razvoja v luči razvoja socialističnih družb«, »Družbena solidarnost«, »Urbanizacija Beograda«, »Združeno delo in stabilizacija«, »Problemi marksistične sociološke izobrazbe v reformiranih srednjih in visokih šolah« in »Vpliv sredstev množičnih komu-

nikacij, filma, književnosti in kulturno-zabavnega življenja na vrednostno usmeritev«. Naslov Sociološkega društva Srbije je: Beograd, Narodnog fronta 45/5.

Sociološko društvo Srbije oziroma njegova sekcija za sociologijo dela bo organiziralo od 22. do 24. oktobra 1981 v Loznici – B. Koviljači strokovno posvetovanje sociologov dela. Temi posvetovanja sta: »Združeno delo, izobraževanje in poslovanje« in »Sodobni problemi in naloge sociologije dela«. Predvidena je tudi razprava o sklepih III. kongresa samoupravljalcev Jugoslavije, o nalogah jugoslovanskih sociologov dela ter o novih pristopih in novih metodah sociologije dela, o možnostih in perspektivah hitrejšega produktivnega zaposlovanja diplomiranih sociologov v jugoslovanski družbi. Referate je treba poslati do 1. 6. 1981 na naslov: Jugoslovansko združenje za sociologijo – sekcija za sociologijo dela, Beograd, Studentski trg 1.

Posvetovanje: Sociološki preseki slovenske družbe

V zadnji tretjini letošnjega junija pripravlja Slovensko sociološko društvo strokovno posvetovanje v Novem mestu. Okvirni naslov posvetovanja je: »Sociološki preseki slovenske družbe«. V kratkem bo upravni odbor društva v sodelovanju z organizatorji iz Novega mesta pripravil kratke teze za ta posvet, v katerega bo vključena tudi problematika družbene odgovornosti. Tematika posveta diplomantov FSPN v okviru »Zihertovih dnevov« oktobra letos bo namreč »Odgovornost v samoupravni družbi«. Tema posveta Slovenskega sociološkega društva je tako široka, da omogoča udeležbo vsem sociologom, ki delujejo v praksi: v organizacijah združenega dela, v družbenopolitičnih organizacijah, družbenopolitičnih in samoupravnih skupnostih, v družbenih službah, šolstvu, raziskovalnih organizacijah itn. K posvetu vabimo tudi politologe, novinarje in druge družboslovce.

Svetovni kongres

10. svetovni sociološki kongres bo v Mehiki 1982. leta. Osrednja tema kongresa je: »Sociološka teorija in družbena praksa«.

THEODOR SCHWEISFURTH

Sozialistisches Völkerrecht?

(Darstellung-Analyse-Wertung der sowjet marxistischen Theorie vom Völkerrecht »neues Typs«. (Socialistično mednarodno pravo? – Prikaz, analiza in ovrednotenje sovjetske marksistične teorije o mednarodnem pravu »novega tipa«, Berlin-Heidelberg-New York, Springer 1979, XIV, 615 str.)

Theodor Schweisfurth, znanstveni sodelavec Max Planckovega inštituta za inozemsko javno pravo in za mednarodno pravo v Heidelbergu ter profesor mednarodnega prava v Bayreuthu se v svojem zajetnem delu teoretično loteva tudi za nas izredno pomembne tematike. Teoretično je ta problematika pomembna zato, ker doktrina mednarodnega prava do danes še ni zmogla dovolj zanesljivo in prepričljivo pojasniti razredne opredeljenosti mednarodnega prava. To je po svoje razumljivo, saj doslej še ni odgovora na dokaj sporno vprašanje, iz česa se sploh napaja mednarodno pravo kot za države sicer nesporno zavezujoči sistem pravnih načel in pravil, ki urejajo odnose v mednarodni skupnosti. Na čem torej temeljita »pravnost« in »obveznost« mednarodnega prava? Pomembna je ta tematika tudi zato, ker se slej ko prej nujno zastavlja vprašanje, kako se v sodobnem mednarodnem pravem redu uveljavlja socialistična vsebina.

Sovjetska mednarodnopravna doktrina in praksa – in ti sta bili predmet Schweisfurthovega preučevanja – odgovarjata na to vprašanje v nekaterih različicah dokaj pomenstveno in mehanicistično, v bistvu pa tako, da gledata na »socialistično mednarodno pravo« le kot na poseben »višji«, na socialističnem internacionalizmu utemeljen sistem norm in načel. Te »višje« norme in načela naj bi urejale odnose le znotraj socia-

listične skupnosti (mišljene so predvsem članice vzhodne blokovske grupacije). Odnose med državami nasploh pa ureja obče mednarodno pravo, ki je torej v bistvu pravo koeksistence.

Ob takem, v bistvu znotrajblokovskem opredeljevanju »socialističnega mednarodnega prava« pa seveda skoraj ni potrebno posebej dokazovati tudi izjemne politične aktualnosti te tematike. Po mnenju sovjetske doktrine naj bi bilo jedro tako pojmovnega »višjega«, »socialističnega« mednarodnega prava tudi pravica »bratskih« socialističnih držav do posegov, če je treba tudi z orožjem (v imenu svojstvene interpretacije socialističnega internacionalizma), v katerokoli državo, članico socialistične skupnosti, kadarkoli bi bil po presoji drugih članic »socialistične skupnosti« (posebej pa seveda vodilne sile v njej) v kateri od socialističnih dežel socializem v nevarnosti. Skratka, tisto, kar se po čeških dogodkih leta 1968 poenostavljeno označuje z »doktrino Brežnjeva«.

Schweisfurth v prvem delu svoje knjige (str. 16-342) dovolj izčrpno in korektno predstavi predvidevanja in sodbe klasikov marksizma (Marxa, Engelsa, Lenina) o odnosih v (prihodnji) socialistični skupnosti držav ter kasnejšo sovjetsko teorijo in državno prakso v zvezi s temi odnosi (od Stalina do danes). Izredno temeljito predstavi in razčleni sovjetsko mednarodnopravno doktrino (od Pašukanisa, Korovina, Koževnikova itn. do Usenka, Šuršalova, Tunkina idr.) in prav gotovo je to najmočnejši del Schweisfurthove knjige. Ko se avtor sklicuje na klasike marksizma, pa tudi na samo sovjetsko doktrino in prakso, skuša odgovoriti med drugim na naslednja vprašanja: ali so podani eksistenčni pogoji za obstoj »posebnega« socialističnega mednarodnega prava (kot ga pojmuje sovjetska doktrina – str. 181–221); kateri so materialni in formalni viri takega »posebnega« socialističnega mednarodnega prava; kakšna je njegova struktura in vsebina (str. 248–262); kaj je vsebina socialističnega internacionalizma po klasikih marksizma in kako ga interpretirata

sovjetska teorija in praksa (str. 262–285) itn.

V drugem delu knjige (str. 342–542) Schweisfurth razčlenjuje tisto temeljno vprašanje, ki ga je izpostavil v prvem delu knjige: ali je mogoče govoriti o »posebnem«, višjem tipu mednarodnega prava, ki naj bi kot poseben sistem pravnih načel in norm urejal odnose med socialističnimi državami. Schweisfurthov odgovor je nikalen. Sodi, da za zdaj ni ne v kvantitativnem, ne v funkcionalnem, pa tudi ne v genetskem smislu dovolj elementov, ki bi dokazovali obstoj posebnega, »višjega« tipa mednarodnega prava. Zaenkrat imamo v odnosih znotraj socialistične skupnosti držav opraviti le z nekaterimi posameznimi načeli in pravili, ki temeljijo predvsem na dvostranskih mednarodnih pogodbah o prijateljstvu, sodelovanju in medsebojni pomoči med socialističnimi državami. (seveda ne vsemi) ter na nekaterih multilateralnih aktih (varšavski sporazum, SEV). Gre v bistvu za pogodbeno pravila, ki se še ne morejo potegovati za status posebnega sistema mednarodnega prava. Značilno je tudi, da nekatere nedvomno socialistične države (npr. Jugoslavija, LR Kitajska) ne pristajajo na obstoj takih »posebnih odnosov«. Narobe: temeljna načela in pravila občega mednarodnega prava, predvsem načela ustanovne listine OZN in še zlasti vse, kar bi mogli opredeliti kot *ius cogens*, so zavezujoča tudi za odnose med socialističnimi državami (npr. načelo suverenosti in enakosti držav, načelo nevmešavanja in načelo neintervencije itn.). Tudi s sklepanjem posebnih bilateralnih in multilateralnih pogodb teh načel ni mogoče razvrednotiti niti odpraviti njihove veljavnosti. Posebna pogodbeno pravila zavezujejo države le toliko, kolikor niso v nasprotju z obstoječim *ius cogens*, torej s tistimi načeli in normami, na katerih temelji mednarodnopravni red.

V tretjem delu (str. 542–581) skuša Schweisfurth ovrednotiti rezultate analize, ki jo je predstavil v drugem delu knjige, razmišljanja pa tudi o prihodnosti takega socialističnega mednarodnega prava, kakršnega zagovarja sovjetska doktrina.

Pričujoča predstavitev Schweisfurthove knjige želi le opozoriti na zanimivo in izčrpno soočenje s tezami sovjetske mednarodnopravne doktrine. Zato bi preseglo njen namen, če bi hoteli razpravljati o številnih

Schweisfurthovih stališčih, ocenah in sklepih. Ker je predmet njegove kritične analize skoraj izključno novejša sovjetska mednarodnopravna teorija in praksa, bo gotovo zanimivo brati sovjetske odmeve (dobro le to po izidu Schweisfurthove knjige jih sicer še ni bilo zaslediti). Vendarle pa velja omeniti nekatere dobre in slabe strani Schweisfurthovega dela.

Gotovo ni daleč od resnice Schweisfurthov sklep, da je preveč pretenciozno že danes govoriti o obstoju posebnega sistema mednarodnega prava med socialističnimi državami. Dejansko gre za nekatera posamezna »posebna« načela in pravila, ne pa za poseben mednarodnopravni sistem. Gotovo je tudi res, da ta »posebna« pravila ne morejo razvrednotiti obstoječega *ius cogens*, veljavnega v občem mednarodnem pravu. Zlasti ni nobene mednarodnopravne podlage za pravico do intervencije, tudi znotraj socialistične skupnosti držav ne! Narobe: temeljna načela ustanovne listine OZN – med njimi načelo o neintervenciji – veljajo med vsemi članicami OZN, in ker so ta načela danes nedvomno del občega mednarodnega prava, veljajo za vse države, tudi za nečlanice OZN. Posamezna pogodbeno pravila iz bilateralnih pogodb zavezujejo kot partikularno pravo le socialistične države, ki so stranke teh pogodb – in seveda le toliko, kolikor določila teh pogodb niso v nasprotju z načeli ustanovne listine OZN.

Nedvomno je treba med dobrimi stranmi Schweisfurthove knjige posebej omeniti njeno temeljitost. Tako npr., zelo izčrpno in korektno obravnava tudi jugoslovanski odpor stalinističnemu hegemonizmu. Še zlasti velja poudariti Schweisfurthovo prizadevanje, da je primerjal postavke sodobne sovjetske doktrine in mednarodnopravne prakse s pozicij klasikov marksizma in s pozicij sovjetske teorije v prvem obdobju sovjetske države. Zato bo večino njegovih ugotovitev le težko zavrniti s preprosto obsodbo, češ da gre zgolj za »meščanski pristop«. Schweisfurth je ponekod celo sam premalo kritično prevzel nekatere vprašljive postavke sovjetske doktrine, kot sta, na primer, preveč mehanicistično pojmovanje razmerja med bazo in nadstavbo v mednarodnem pravu in zlasti v bistvu blokovo gledanje na porajanje socializma v sodobnem svetu. Zaradi tega je prezrl porajanje socialističnega mednarodnega prava znotraj obstoječega občega

mednarodnega prava – bodisi kot porajanje novih občin načel in norm, bodisi kot presnavljanje vsebine že obstoječih načel in norm pod pritiskom socialističnih družbenih sil, ki jih seveda ne najdemo zgolj znotraj držav socialističnega bloka! Tudi v mednarodni skupnosti si socialistično, kot je poudarjal E. Kardelj, utira pot skoz vse pore družbenega življenja. Razen tega postaja temeljno gibalno v mednarodnih odnosih – zlasti v zvezi z vprašanji, ki so ključna za uveljavitev demokratičnosti, enakopravnosti in samoodločbe ter za odpravo izkoriščanja in dominacije, skratka ki so ključna prav za uveljavljanje elementov socialističnega – mnogo širši krog držav, kot ga sestavljajo le države socialističnega bloka; posebno gibanje neuvrčenosti ima vse večji pomen. Države socialističnega bloka pa se nemalokrat znajdejo na istih pozicijah – zlasti ob vprašanih uveljavljanja enakopravnosti in demokratičnosti v mednarodnih odnosih – kot države razvitega kapitalističnega sveta.

Sodobno obče mednarodno pravo je po svoji vsebini in funkciji splet novega in starega, socialističnega in kapitalističnega. Sodobno obče mednarodno pravo torej ni razredno »nevtralno«, kot na nekaterih mestih

v knjigi meni Schweisfurth, marveč je, tako kot vsako pravo, razredno opredeljeno. Njegova razredna opredeljenost pa se kaže na svojevrsten način, kar je posledica njegovega nastajanja in tudi njegove funkcije. Sodobno mednarodno pravo nastaja namreč v odnosih med državami z različno družbenoekonomsko vsebino in ureja odnose med vsemi državami, ne glede na to, kateri razred ima v njih vodilno vlogo.

Jezikovna pregrada, in že itak izjemna obsežnost ne pa podcenjevanje, sta najbrž vzrok, da je Schweisfurth skoraj v celoti prezrl nesovjetski del sodobne marksistične teorije mednarodnih odnosov, mednarodnega prava in pravne teorije nasploh. Posledica je, da Schweisfurth sicer argumentirano dokazuje, kako nekaterih posebnih pogodbenih odnosov znotraj socialističnega bloka še ni mogoče imeti tudi že za novo, »višje«, »socialistično mednarodno pravo«, ne uspe (in tudi ne poskuša) pa komentirati dejstva, da se socialistično mednarodno pravo danes pravzaprav že poraja, saj je to zgodovinska nuja, ravno tako pa se tudi ne ukvarja z vprašanjem, kaj se je socialističnega v mednarodnem pravu že uveljavilo.

ERNEST PETRIČ

ERNEST PETRIČ

Mednarodnopravni položaj slovenske manjšine v Italiji

(Založništvo tržaškega tiska, Trst 1980, 122 str.)

Pred nami je novo delo enega naših najboljših mednarodnopravnih strokovnjakov za manjšinska vprašanja dr. Ernesta Petriča, profesorja na FSPN Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. To je prvi strnjeni, obsežnejši in kompleksnejši pregled mednarodnopravnih vidikov položaja Slovencev v Italiji po podpisu Osimskih sporazumov, ki so pričeli veljati 3. 4. 1977. Izsledki, zbrani v knjižni obliki, bodo nedvomno v pomoč ne le vsem tistim, ki tako ali drugače spremljajo dogajanja neposredno za našo mejo, temveč tudi strokovnim, akademskim in političnim krogom; predvsem pa bodo lahko rabili pripadnikom naše narodnosti v zamejstvu ter njihovim organizacijam kot pomoč pri neposrednem delovanju in prizadevanju za celovitost normativno ureditev svojega položaja in zaščite svojih legitimnih pravic. Knjiga namreč ne govori o tem, kaj naj bi bilo, temveč o tem, kako je normativno urejen mednarodnopravni položaj naših rojakov v zamejstvu. Najbrž ni naključje, da je analizo *de lege lata* mednarodnopravnega položaja izdal prav Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu v zbirki »Slovenci v zamejstvu«.

V prvi polovici knjige avtor smiselno prenaša, sintetizira in konkretizira izsledke svojega dolgoletnega proučevanja mednarodnopravne manjšinske problematike, konkretno splošno mednarodnopravno obveznost Italije do zaščite naše narodnostne skupnosti (iz obsežnega avtorjevega opusa naj omenimo le eno delo, ki govori širše o tej problematiki: Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin, Založba Obzorja

Maribor 1977, 426 str.) Po izčrpnem pregledu mednarodnih aktov, ki zavezujejo Italijo glede zaščite manjšin, avtor ponovno obravnava problematiko subjekta kot nosilca pravice, kjer je tudi ena najpomembnejših ugotovitev, da številčno stanje ni tisti dejavnik, ki bi mogel definirati manjšino kot subjekt.

Nato je natančno obdelana pravica slovenske manjšine v Italiji do obstoja, s tem v zvezi pa načelo enakopravnosti, ki poleg nediskriminacije terja tudi posebne varstvene ukrepe v prid manjšine. Med drugim obvezuje k temu tudi 27. člen Konvencije OZN o državljanskih in političnih pravicah, kar je posebej obdelano z vidika pravice pripadnikov naše manjšine do lastne kulture, uporabe materne jezika in izobraževanja v materinščini. Na te pravice se seveda logično navezuje tudi obveznost Italije do prepovedi obstoja in delovanja diskriminacijskih organizacij.

Posebej podrobno pa so prikazane možnosti mednarodnih postopkov za nadzor nad izvajanjem italijanskih obveznosti do naše manjšine. Manj pomembni se pri tem zdita poročila držav mednarodnim organom in postopki države proti državi. V slednjem primeru gre predvsem za 11. člen Konvencije OZN v odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, teoretično pa bi bilo možno, da bi SFRJ pristala tudi na postopek po 41. členu Konvencije OZN o državljanskih in političnih pravicah. Bolj pomembno se vsekakor zdi možnost postopka posameznika proti lastni državi. Italija je namreč stranka Opcijskega protokola druge zgoraj omenjene konvencije, ki omogoča tak postopek, tako kot je trenutno še dana možnost postopka tudi po 25. in 46. členu Evropske konvencije o človekovih pravicah. Teoretično pa v prihodnosti obstaja možnost, da bi zaživel postopek, predviden v 14. členu Konvencije OZN o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije.

Do sedaj pripadniki naše narodnostne skupnosti v Italiji še niso izkoristili zgoraj omenjenih možnosti, najverjetneje zavoljo prizadevanj italijanskih naprednih sil, da bi

pomagale zadovoljivo normativno urediti vprašanje položaja naše skupnosti v Italiji, prav pa je, da o možnosti internacionalizacije problema po tej poti še posebej spregovoriti tudi strokovna literatura.

Prvi del knjige je nato logično sklenjen z obravnavo tistih delov Sklepne listine helsinške konference o evropski varnosti in sodelovanju, ki se nanašajo na narodne manjšine, kjer avtor meni, da gre kljub temu, da to ni mednarodnopravni akt, za izraz politične volje in da so posamezna načela Sklepne listine že po drugih poteh postala del mednarodnega prava.

Drugi del knjige, ki se nanaša na posebne mednarodnopravne akte, ki obvezujejo Italijo glede zaščite naše narodnostne skupnosti, se zdi celo bolj pomemben kot prvi. Gre predvsem za Osimsko pogodbo, ki je eden najpomembnejših sporazumov, sklenjenih med obema državama, ter za Posebni statut, priložen Memorandumu o soglasju iz leta 1954, ki je bil s pogodbo delno razveljavljen, je pa za varstvo pravic naše manjšine še zmeraj aktualen.

Po strnjem prikazu geneze in bistva Osimskih sporazumov avtor opozarja, da je bila za SFRJ ureditev statusa in zaščita manjšine na obeh straneh meje *conditio sine qua non* za sklenitev celotnega sporazuma. Nato natančno razčleni kroničen problem poskusa prostorskega zoževanja zaščite pravic naše narodnosti. Prepričljivo dokazuje trditev, da »odnos do Slovencev ne more in ne sme biti načeloma različen v tržaški in goriški pokrajini na eni in v videmski pokrajini na drugi strani« – čeprav so lahko varstveni ukrepi funkcionalno prilagojeni, torej prilagojeni potrebam same slovenske skupnosti. To je razvidno tudi iz tega, da v tekstih osimskih sporazumov ni posebnih ozemeljskih omejitev, da torej pogodba velja za ozemlje celotne države, kot tudi iz geneze, pogodbene dikcije ter izjav ob podpisu in ratifikaciji samega dokumenta.

Izraz »raven« zaščite tolmači avtor z obsegom zaščite v funkcionalnem smislu, torej področno neomejeno. Pri tem se zdi, da bi zgolj sprememba izraza brez hkratne dobre volje pogodbenih strank, ob odsotnosti enakega mišljenja (*meeting of the minds*), povzročala enake ali podobne težave pri tolmačenju pogodbe.

Avtor tako imenovano globalno zaščito še posebej analizira z vidika pomena preambu-

le pri tolmačenju mednarodnih pogodb. Doktrinarna interpretacija, da je preambula del mednarodne pogodbe, je seveda močno olajšana s tem, da je leta 1980 stopila v veljavo Dunajska konvencija o pogodbenem pravu, ki sta jo obe stranki podpisali že pred podpisom Osimskih sporazumov. Zato je potrebno vsebino člena 8 Osimskega sporazuma brati skupaj z 4. odstavkom preambule istega sporazuma.

Ob koncu svoje knjige trči avtor na kroničen problem mnogih mednarodnopravnih strokovnjakov, to je na nedostopnost aktualnega in relevantnega gradiva. Ta trditev se nanaša tako na obravnavno zakonskih osnutkov za ureditev pravnega položaja slovenske narodnostne skupnosti v Italiji ter njenih najnovejših zahtev, kot tudi na zapiške pogajanj, osnutke sporazuma oz. na pripravljala dela samega sporazuma.

Pri prvem sklopu vprašanj je razumljivo, da sta prostorska distanca in časovna stiska tisti, ki sta narekovali tak zaključek knjige. To dejstvo pa nedvomno postavlja novo zahtevo po nadaljnjem spremljanju in analiziranju dogajanj na oni strani meje. Najpomembnejši zaključek avtorja pri tem je nedvomno ugotovitev, da kljub temu, da je ustrezna manjšinska zakonodaja v notranji pristojnosti naše sosedne, varstveni ukrepi za zaščito manjšin nikakor ne bi smeli biti pod minimumom mednarodnopravnih obvez italijanske države.

V knjigi pogrešam to, da bi avtor delo zaključil s predlogi, kako bi kazalo urejevati probleme v prihodnje, tako z materialno-vsebinske kot formalno-pravne strani. Kljub temu, da to ni bil namen pričujoče študije, ter da je to predvsem naloga naše manjšine same, pa se vendar zdi, da bi bili predlogi, ki bi izhajali iz tako poglobljene analize, prav gotovo koristni in zanimivi. Verjetno je to pripisati tudi širšemu problemu, da mnogokrat strokovnjaki niso vključeni kot strokovna pomoč praksi – v našem primeru v mednarodnih odnosih – in se zato ne čutijo dolžne v njih neposredno posegati. Tudi zato so najbrž zanemarjena nedostopna pripravljala dela (*travaux préparatoires*), čeprav jih je potrebno po dunajski konvenciji upoštevati v primeru, ko je pomen pogodbe dvoumen ali nejasen. Kljub avtorjevemu stališču, da temu ni tako, pa je določena dvoumnost ali večpomenskost (*ambiguous*), ki ni nujno zamenoma zavajujoča, pri tol-

mačenju pogodbe s strani dela italijanske javnosti gotovo prisotna. V luči sedanjega stanja problematike, ko ni določil o reševanju morebitnih sporov (česar obe državi gotovo nista nehote prezrli) je najprimerneje, da se odprta vprašanja rešujejo postopno po ustaljenih diplomatskih in drugih kanalih. To še toliko bolj, ker nam stvarnost diktira razmere in potrebe »tako glede tega, kaj je potrebno in še bolj glede tega, kaj je praktično možno že danes uresničiti«. Tudi tu lahko tiči vzrok, zakaj pripravljalna dela še niso dostopna.

Ob koncu naj omenimo še to, da ima knjiga nekatere tehnične pomanjkljivosti

(npr. nima imenskega in stvarnega kazala, kar je za tuja strokovna dela pravilo, da v knjigo niso vključeni relevantni člani v originalu ali vsaj v prevodu itn.), česar pa ne moremo naprtiti avtorju, marveč razmeram v slovenskem založništvu.

Te opombe ne spreminjajo dejstva, da je študija nedvomno temeljno delo s tega področja, ki bo koristno služilo vsem dejavnikom, ki se dnevno ukvarjajo z manjšinsko problematiko in mimo katerega ne bo mogla nobena prihodnja resna in stvarna analiza položaja naše manjšine v zamejstvu.

BOJKO BUČAR

DANICA PURG: Participacija in ideje o samoupravljanju v Franciji, Dopisna delavska univerza Univerzum, Ljubljana 1980, 127. str.

Delo Danice Purg z zgornjim naslovom pomeni vsekakor obogatitev naše družboslovne literature. Ni treba posebej poudarjati, kako zanimiva je tematika s stališča jugoslovanskega bralca, ki se želi poučiti o tem, kako francoska družboslovna in politična misel gledata na participacijo in samoupravljanje. Francija namreč ni dežela, ki bi bila s to problematiko obrobno povezana, marveč zavzema glede nje središnji položaj v Zahodni Evropi. Kot poudarja upravičeno avtorica, so se ravno v Franciji najprej pojavile in uveljavile ideje o samoupravljanju in tu je bil v pariški komuni prvič tudi praktično uresničen samoupravni projekt. V nobeni drugi kapitalistični deželi se toliko političnih sil ne opredeljuje, z različnimi poudarki, za samoupravljanje in redko kje je toliko intelektualnih debat o samoupravljanju, ki bi imele tako širok odmev po svetu.

V knjigi sledimo genezi idej o samoupravljanju, seznanjamo se z oblikami participacije delavcev v zasebnem sektorju in s pogledi družbenopolitičnih sil na obstoječe oblike participacije, približno polovica dela pa obravnava poglede francoske levice na samoupravljanje. Medtem ko ustanove participacije, ki niso segle v samo jedro družbenoekonomskih odnosov, niso mogle zadovoljiti delavcev, pa zagovorniki samoupravljanja vidijo v njem alternativo obstoječi družbi, ki temelji na družbeni lastnini, demokratičnem planiranju, na predstavnstvu delavcev, delavski kontroli itd. Različne politične sile posamezne elemente samoupravljanja različno poudarjajo, izrazito vlogo pa pogosto pripisujejo, kot pravi avtorica, tudi državi.

Avtorica ugotavlja, da se za samoupravljanje v Franciji najbolj odločno zavzemata sindikat CFDT in združena socialistična stranka (PSU); v socialistični stranki (PS) se

za samoupravno alternativo najbolj vneto poteguje njeno levo krilo (CERES), medtem ko vodilne sile te partije sprejemajo samoupravljanje bolj kot sredstvo političnega boja. Komunistična partija Francije je imela do samoupravljanja, ki je v novejšem času oživel zlasti v letu 1968 in po njem, negativen odnos, o udeležbi delavcev v upravljanju je govorila kot o vidiku demokratizacije upravljanja družbe, ki naj bi v osnovi vendarle temeljila na predstavniskem načelu. Do sprememb je prišlo v drugi polovici leta 1977, ko se je pod pritiskom delavske baze in zaradi velikega odmeva, ki ga je geslo o samoupravljanju začelo dobivati med volivci, tudi ta stranka začela izrecno pozitivno opredeljevati za samoupravno idejo.

Delo Danice Purg je napisano pregledno, jasno in dokumentirano; za širši študij obravnavane tematike, ki sega do pomladi 1978, pa se bo bralec lahko naslonil na reprezentativen izbor virov in literature. Zgoščen povzetek pristopa in temeljnih ugotovitev odpira to delo tudi širši mednarodni javnosti.

Idejno-teorijske kontroverze u KP Francuske, izdal Kulturni radnik in Školska knjiga, Zagreb 1980, 90 str., izšlo v biblioteki XI teza.

Delo z gornjim naslovom prinaša besedila J. Ellensteina Od XXII. kongresa KP Francije do neuspeha levice; L. Althusserja Kaj se ne sme več dogajati v KP Francije ter G. Marchaisa Partija in intelektualci. V uvodu h knjigi je R. Kalanj prispeval Pripombe o idejno-teoretičnih navzkrižjih v KP Francije. Kalanj kratko razčlenjuje probleme in dileme francoske levice v sedemdesetih letih in to predvsem skozi prizmo najmočnejših in najbolj vplivnih »levih partij« francoske politične scene – Socialistične partije Francije in Komunistične partije Francije.

J. Ellenstein razmišlja o tem, da »revolucija ni več tisto, kar je bila«, da je v Sovjetski zvezi »delen«, nepopoln socializem in da Sovjetska zveza v bistvu predstavlja »ne model, ampak antimodel«. Zavzema se za globoko preobrazbo KP Francije, za poglobljeno razpravo med francoskimi komunisti in socialisti o izboru politične strategije, o etapah družbenega preoblikovanja, ki naj bi jih vzpodbudila leva vlada.

L. Althusser razčlenjuje odnos med vodstvom francoske komunistične partije ter partijskimi aktivisti in kaže na vzroke razkoraka med vodstvom in članstvom partije. Omenja, da so partijski aktivisti v takšnem položaju, da jih partijsko vodstvo sploh ne sprašuje za njihova mišljenja. Prikazuje dosedanj način delovanja komunistične partije Francije in se jasno razvidno zavzema za njegovo spremembo. Za avtorja je odločilno vprašanje odnos napram množicam: delavski razred obstoja v širokih množicah delavcev, ki so izkoriščani. Po Althusserjevem mnenju je Komunistična partija Francije zaradi nezaupanja v množice zaprta vase kot nekakšna »garnizija v trdnjavi«.

G. Marchais razgrinja cilje Komunistične partije Francije kot partije, ki se zavzema za demokratični socializem. Tako izbrana strategija ustreza potrebam Francije. Vodja francoske komunistične partije se zavzema za »združevanje vseh žrtev politike kapitala«, vseh delovnih sil francoskega naroda. Za aktivnost partije med intelektualci Marchais sodi, da je preveč splošna in premalo diferencirana. Pledira za teoretično raziskovanje francoske družbe in pojavov sodobnega sveta; pri tem podčrtuje, da vodstvo francoskih komunistov ne bo diktiralo izbora takšnih raziskovanj niti ne bo raziskovanja »nadziralo«.

Iskustvata i aktuelnite prašanja na funkcioniranje i ostvaruvanje na delegatskiot sistem, izdal Institut za sociološki i političko pravni istražuvanja, Skopje 1980, str. 272, uredila S. Škarić in S. Mihajlovski.

Pričujoče delo je v knjižni obliki izdan zbornik referatov ter pismenih razprav s posvetovanja o delegatskem sistemu iz decembra 1979 v Skopju. Na posvetovanju je sodelovala vrsta družbenopolitičnih in znanstvenih delavcev iz SR Makedonije, pa tudi

nekaj raziskovalnih in pedagoških delavcev iz drugih jugoslovanskih republik.

S. Mihajlovski je govoril o pomenu znanstvenega preučevanja delegatskega sistema. Zavzema se za to, da se čimbolj odmaknemo od pragmatičnega preučevanja delegatskih procesov odločanja, da jasno ločimo in razmejimo aspirativni in normativni model delegatskih odnosov do tega, kar je sedaj ustvarjeno kot realno stanje. V. Mitkov je referiral o temeljnih odnosih v delegatskem odločanju in posebej izpostavil problem odgovornosti delegatov in delegacij. L. Simovska piše o delegatskem informiranju v organizacijah združenega dela, V. Šopar o uredničenju delegatskega sistema v krajevnih skupnostih. M. Maleska pa o vlogi družbenopolitičnih organizacij v delegatskem sistemu.

Metodološke pristope pri raziskovanju delegatskega sistema razčlenjuje D. Verigič. D. Mirčev se zaustavlja ob teoretično metodoloških vprašanjih delegatskega sistema; zanima ga temeljna teoretska strategija razčlenjevanja delegatskega sistema; pripominja, da je po njegovi presoji pri raziskovanju delegatskega sistema premočno poudarjena usmerjenost na normativni sistem, premalo pa na človeka kot proizvajalca in občana. S. Škarić svari v svojem prispevku pred maksimalističnimi zahtevami glede razvoja delegatskega sistema in se zavzema za večjo vlogo družbenopolitičnih organizacij v delegatski demokraciji.

Od družboslovcev iz drugih republik, ki so s svojimi prispevki zastopani v zborniku, je N. Vujošević (Črna gora) govoril o odnosu vprašancev v raziskavi o delegatskem sistemu do izvedene ankete in o kazalnikih stopnje razvitosti samoupravne delegatske kulture. O. Ibrahimagić (Bosna in Hercegovina) piše o gibljivem (fleksibilnem) delegatu. I. Šiber (Hrvatska) o možnostih raziskovanja delegatskega sistema in o novem sistemu odločanja. B. Markič pa je posredoval raziskovalne izkušnje o delegatskem sistemu v SR Sloveniji.

Tone Klemenčič, Komunalno gospodarstvo, izdal časopisni zavod Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1980, str. 308.

Delo profesorja Klemenčiča je razdeljeno v šest delov, od katerih prvi obravnava

splošne pojme, značilnosti in razvojne težnje komunalne dejavnosti in komunalnega gospodarstva. Drugi del se zaustavlja ob razvoju organizacije in samoupravljanja v komunalnem gospodarstvu, medtem ko tretji razčlenjuje enostavno in razširjeno reprodukcijo v komunalnem gospodarstvu. Dokaj obširen četrti del govori o komunalni zemljiški politiki; temu delu sledi opis financiranja komunalnega gospodarstva. Knjigo sklepa analiziranje planiranja komunalnega gospodarstva. Delu je dodan kratek in pregleden povzetek knjige v angleškem in nemškem jeziku, instruktivna literatura ter stvarno kazalo.

Namen pričujoče knjige T. Klemenčiča je bil dati prispevek k obravnavanju in razvijanju komunalne dejavnosti v našem sodobnem družbenem razvoju. Pisec obravnava komunalne dejavnosti z družbenopolitičnega, pravnega, sociološkega in organizacijsko-tehničnega vidika. Ne zanemarija tudi psiholoških in moralno etičnih aspektov ter zahteve po ustreznih zdravstvenih, higienskih in varnostnih razmerah, ki prihajajo pri nekaterih vrstah komunalne dejavnosti vse bolj do izraza. Avtor se zavzema za smotrno načrtovanje komunalnih dejavnosti in sviri pred pragmatističnim reševanjem problemov »od danes do jutri«. Tone Klemenčič dopolnjuje obravnavo razvoja komunalnih dejavnosti in komunalnega gospodarstva pri nas s primerjavo razmer in delovanja v tujini.

Skupina avtorjev: SKOJ 1919–1945, uredil dr. Franc Rozman, izd. Komunist Ljubljana, 1980, 188 str.

Ob šestdesetletnici Zveze komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ) je bilo v Zagrebu znanstveno posvetovanje o razvoju te organizacije, ki je kot podmladek komunistične partije odigrala v stari Jugoslaviji, med NOB in v povojni graditvi izredno pomembno vlogo. Na tem znanstvenem zboru je slovenski delež v razvoju Skoja predstavilo devet referatov. Zaradi časovne utesjenosti so bili prispevki v Zagrebu predstavljeni v skrajšani obliki. To je bil za uredniški odbor še dodatni razlog, da je gradivo natisnil zdaj v celoti ter dodal dva nova prispevka o mladinskem in partizanskem tisku ter

mladinskem mirovnem gibanju. Uredniški odbor je v predgovoru zapisal, da knjižica ni zgodovina SKOJA, marveč da so to le poglavja iz njegove zgodovine, ki so jih pisali neposredni udeleženci in nekateri poklicni zgodovinarji. Knjiga je namenjena predvsem mladim: delavski in kmečki mladini, šolarjem, dijakom in študentom, da bi spoznali tisti del našega revolucionarnega boja, ki so se mu z vsem žarom predajali njihovi starši v ne tako oddaljenem času.

»Nekaj podatkov kot prispevek k raziskavam zgodovine SKOJ na Slovenskem« je napisal France Filipič, avtor številnih razprav iz zgodovine delavskega gibanja. Drugi prispevek je izpod peresa profesorice zgodovine Irene Mrvič: »Idejnopolitično usposabljanje Zveze komunistične mladine na Slovenskem v prvem obdobju ilegale (1921–1924)«; Franjo Fijavž, dolgoletni revolucionar in družbenopolitični delavec piše o »Delovanju članov KPS in SKOJ med kmečko mladino v predvojnem obdobju«; publicist in književnik Ivan Bratko piše o predvojnem mladinskem glasilu »Mlada pota«, njenih sodelavcih in urednikih; sledita prispevka Marjete Čampa »Slovenski napredni mladinski tisk med obema vojnoma« in »Slovenski mladinski tisk v NOB (1941–1945)«. Drugi objavljeni teksti: France Filipič, »Mladinsko mirovno gibanje v Sloveniji leta 1936«; Viktor Stopar, »SKOJ na Slovenskem v letih 1939–1943«; Božidar Gorjan-Bogo, »Komunistična mladina na srednjih šolah v Ljubljani v letih 1940–1942«; Vilma Bebler-Pirkovič, »Politično delovanje SKOJ in ZSM v letih 1935–1945 v Sloveniji«; Jože Dežman: »Prispevek k zgodovini naprednega mladinskega gibanja na Gorenjskem 1920–1945«; Gojko Stanič, »Vloga študentske inteligence v političnem življenju slovenske družbe«. K prispevkom so dodani viri in kratka predstavitve avtorjev.

Ciril Ribičič, Izvršni svet v delegatskem skupščinskem sistemu Jugoslavije (Teoretični zamisel, ustavni položaj in praktično delovanje), izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1981, 196 str.

Z naslovno tematiko se avtor tudi poklicno ukvarja kot docent na pravni fakulteti v Ljubljani, kjer predava ustavno pravo ter

delegatski in skupščinski sistem, z njo se srečuje tudi kot raziskovalec in družbenopolitični delavec. Pot v tovrstno raziskovanje in pisanje nakazuje že njegova doktorska disertacija (1978) »Razvoj skupščinskega sistema v Jugoslaviji s posebnim ozirni na delovanje izvršilne funkcije«. O tem, zakaj se je lotil pisanja te knjige, pravi avtor v Uvodu takole: »V sedanjem trenutku, ko ne gre več toliko za dograjevanje našega političnega sistema socialističnega samoupravljanja, kot za njegovo čim doslednejše uresničevanje v praksi, postaja problem uspešnejšega delovanja izvršnih organov eno ključnih vprašanj delegatskega skupščinskega in celotnega političnega sistema. Poseben pomen ima zaradi (pre)velikih pričakovanj, po katerih naj bi razreševanje tega problema pomenilo odpravo temeljne slabosti našega političnega sistema, ki je v premajhni učinkovitosti pri uveljavljanju sprejetih odločitev; ta slabost je še posebej pereča v sedanjih zapletenih gospodarskih razmerah«.

Knjiga je razdeljena na dve poglavji: prvo zajema razvoj ustavne koncepcije in delovanje izvršnih organov v Jugoslaviji v letih 1918–1947 (s podpoglavji: Izvršilna oblast v stari Jugoslaviji, Izvršilna oblast med NOV, Izvršilna oblast v obdobju ljudske demokracije, Položaj in delovanje izvršilne funkcije na podlagi določb ustavnega zakona, Položaj in delovanje izvršilne funkcije na podlagi določb ustave SFRJ iz leta 1963); drugo obširnejše poglavje z naslovom Položaj in delovanje izvršnih organov v skupščinskem sistemu Jugoslavije na podlagi določb ustave SRFJ iz leta 1974 zajema podpoglavja: Ustavno koncepcijo izvršnega organa skušine družbenopolitične skupnosti, Zvezni izvršni svet, Izvršni svet republiške in pokrajinske skupščine, Izvršni svet občinske skupščine, Uresničevanje kolektivnega dela in odgovornosti v izvršnem organu skupščine družbenopolitične skupnosti. Posebej to zadnje podpoglavje in avtorjeve sklepne misli posegajo v povsem aktualno snov ter nakazujejo nekatera spoznanja, ki so naravnana tudi v prihodnost.

Skupina avtorjev: Pota Poljske, izd. ČZP Komunist, Ljubljana 1980, 180 str. (zbirka Študijski zvezki)

Slovenski bralci so v relativno kratkem času dobili s Komunistovo knjižico »Pota Poljske« dokaj temeljito, razčlenjeno in tudi teoretsko poglobljeno podobo o dogajanjih na Poljskem v drugi polovici 1980. leta in v letošnji pomladi. Brošura v tem pogledu zapolnjuje vrzeli v sprotne in zato nujno fragmentarnem žurnalističnem poročanju. Slovenski politični delavci, družboslovci, novinarji in publicisti, ki so poljska dogajanja spremljali od blizu ali od daleč, so svoje vtise in dognanja strnili v avtorsko zapisane razprave in študije, ki zapolnjujejo prvo polovico knjižice (str. 1–104). Po uvodnem zapisu Jožeta Smoleta »Razsežnosti poljske krize«, so v devetih poglavjih nanizani prispevki o vseh poglavitnih notranje in zunanjepolitičnih in idejnih razsežnostih dogajanj in procesov na Poljskem: »Tri desetletja kriz in konfliktov« (Janez Stanič); »Poljska združena delavska partija v mesecih krize« (Boris Verbič); »Gospodarska neskladja« (Dušan Snoj); »Nova organiziranost delavskega razreda« (Danilo Slivnik); »Katoliška cerkev in vera« (Marko Kerševan); »Nikdar več tako, kot je bilo« (Marjan Sedmak); »Odmevi na vzhodu« (Marko Kozman); »Odmevi med zahodnoevropskimi partijami« (Drago Košmrlj); »Odmevi na zahodu« (Andrej Novak). Drugi del brošure zajema bogato dokumentarno gradivo, ki vsebuje govore in intervjuje poljskih voditeljev, ki so imeli najvidnejšo vlogo v »vročem poletju« in po njem, poročila poljskih in tujih časopisov ter tiskovnih agencij, izvlečke iz statuta neodvisnega samoupravnega sindikata Solidarnost, uradna stališča NATO in Varšavskega sporazuma, izjave vidnejših osebnosti delavskega gibanja – Willyja Brandta, Giancarla Pajette, Georgesa Marchaisa itn. Naj pristavimo še to, da je bila pobuda Marksističnega centra CK ZKS, da bo v »študijskih zvezkih« seznanjala članstvo ZK z aktualnimi dosežki slovenskega marksističnega teoretskega dela – v primeru izdaje zvezka o Poljski – zelo dobrodošla, saj celoviteje osvetljuje dogajanja, ki so še vedno v središču pozornosti članstva ZK in vseh naših delovnih ljudi.

pojgov znanstvene, pa tudi družbene zave-
sti; IVAN KUVACIĆ: Odkod letargija v
družbenih znanostih?; LASLO SEKELJ:
Prispevek k analizi družbene misli v Jugo-
slaviji; DANKO GRLIĆ: Marginalije o
stanju družbenih ved; HOTIMIR BUR-
GER: Pripombe k filozofiji v socializmu;
ADOLF DRAGIČEVIĆ: Za politično
ekonomijo; MIRJANA CURL-DRAGI-
ČEVIĆ: Nekatero predpostavke za razvoj
kritike politične ekonomije; IVAN CI-
FRIĆ: O družbenih temeljih tako imeno-
vanih aporij sociologije in marksizma; MI-
LIVOJ SOLAR: Znanost o književnosti
(stanje, problemi, perspektive); OZREN
ŽUNEC: Estetika in tako imenovane
družbene znanosti; BRANKO CARA-
TAN: Samoupravna družba in politične
znanosti; NEVEN MATES: Nekaj laičnih
vprašanj o naši pravni znanosti in praksi;
Socializem in družbeni spopadi: DARKO
MARINKOVIĆ: Družbeni vzroki in zna-
čilnosti ustavitve dela v socialističnem sam-
oupravljanju; WLODZIMIERZ BRUS:
Nauki poljskega poletja; *Prevodi*: ANTON
BEBLER: Ob dvajsetletnici nastanka »So-
cializem in vojna« Edvarda Kardelja; *Ide-
je, pogledi, mnenja*.

Naše teme (Zagreb)

št. 2/1981

Pogledi: ANTE MILOVIĆ: Za dolgo-
ročno dogovarjanje; NIKOLA RAŠIĆ:
Nekatera vprašanja jezikovne kulture v Ju-
goslaviji; *Aktualni problemi samoupravlja-
nja*: RADOVAN RADONIĆ: Interesi
razreda – kažipot za akcijo; MATKO ME-
ŠTROVIĆ: Časovno-prostorska usmerje-
nost samoupravnih interesov in družbeno
planiranje; ADOLF BIBIĆ: Samoupravni
pluralizem; *Socializem in teorija*: SLOBODAN
INIĆ: Materialne predpostavke so-
cialistične revolucije; DŽEMAL SOKO-
LOVIĆ: Možnosti ukinjanja delitve dela;
Esej: STEFAN MORAWSKI: O smislu in
funkcijah ustvarjalnosti; *Polemika*: IVO
BURIĆ: Minulo delo, Ahilova peta neka-
terih naših ekonomistov; *Dogajanja*;

MARJANA DOMINI: Položaj in zaščita
manjšin; *Prikazi knjig, domačih in tujih re-
vij*.

Pregled (Sarajevo)

št. 3/1981

Članki: MUSTAFA ŽULJEVIĆ: Med-
sebojni odnosi upravnih organov v občini
in republiki; EMIL VLAJKI: Interakcijski
sistemi informiranja; JOAKIM SINADI-
NOVSKI: Nakatero značilnosti in tendence
v ekspanziji visokošolskega izobraževanja
v Makedoniji; ČIRO RAKIĆ: Birokracija
v socialni in politični teoriji Maxa Webra;
VASILJE LUKOVIĆ: Pogledi Lunačar-
skega na predmet in metodo filozofije;
Mednarodni pregled: SINIŠA ZARIĆ:
Prispevek k raziskovanju značilnosti špan-
skega delavskega gibanja; *Prevod*: GA-
STONE BOUTHOU: Dinamika in protis-
lovja političnih sistemov; *Pogledi*: MILI-
CA IVANIŠEVIĆ: Človek iz podzemlja in
filozofija tragedije; *Prikazi*.

Socializam (Beograd)

1/1981

Študije in članki: MILOŠ MINIĆ: Vzro-
ki in posledice vojaških spopadov med so-
cialističnimi državami; AVGUST VRTAR:
Tito o spopadih med socialističnimi drža-
vami; NIKOLA PEJNOVIĆ: Kardeljev
prispevek k marksistični teoriji o sociali-
zmu in vojni; IVO PERIŠIN: Razmišljanja
ob polemiki o monetarnem sistemu in pro-
blemu; ŽIVOJIN RAKOČEVIĆ: Eko-
nomsko jedro družbenega dohodka;
FUAD MUHIĆ: Socialistično samouprav-
ljanje in »desna alternativa«; *Polemika*:
MILUTIN S. MILOŠEVIĆ: »Preinstitucio-
nalizacija« socialistične samoupravne druž-
be? *Prispevki*: IVAN VLAHOVIĆ: Prio-
stop k normalni ceni družbene reprodukcije;
VLADIMIR GOATI: Izkustva in per-
spektive v znanstvenem proučevanju zveze
komunistov; *Prikazi*.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

II. FILOZOFIJA

AUROBINDO Sri: Človeški cikel. (The human cycle. Prev., predgovor, spremne besede: Janez Svetina.) Ljubljana, Slovenska matica 1980. 380 str. (Filozofska knjižnica, 23) – sig. III/1421-23.

DESCARTES René: Strasti duše. (Les passions de l'âme.) Predgovor in prevod: Milan Tasić. Beograd, Grafos 1981. 133 str. (Horizonti, 32) – sig. 13.760-32.

GIBRAN Kahlil: Duhovne izreke. Prev. Jasmina Puljo. Beograd, Grafos 1981. 77 str. (Horizonti, 34) – sig. 13.760-34.

INGARDEN Roman: Eseji iz estetike. (Studia za estetyki. Prev. in uvod: Frane Jerman. Ljubljana, Slovenska matica 1980. 371 str. (Filozofska knjižnica, 22) – sig. III/1421-22.

– JI DJING: Izabrani tekstovi iz Knjige promena. (Izbor, prevod, predgovor i beleške: Zoran Petković, Mihailo Ristić.) Beograd, Grafos 1981. 138 str. (Horizonti, 36) – sig. 13.760-36.

– MARKSISTIČKA filozofija 20. veka. Izabrao i priredio Predrag Vranicki. Beograd, Nolit 1980. 467 str. (Sazvedja, 72) – sig. 10.690-72.

– MUDROSTI sufista. Prev. Jasmina Zec. Beograd, Grafos 1981. 73 str. (Horizonti, 37) – sig. 13.760-37.

PAJIN Dušan: Filozofija upanišada. Beograd, Nolit 1980. 215 str. (Filozofska biblioteka, 3) – sig. 14.308-3.

PLATON: Kratilos (ali o pravilnosti imen, logičen). Prev. spremne besede in opombe: Marjan Tavčar. Maribor, Obzorja 1980. 143 str. (Iz antičnega sveta, 21) – sig. 9426-21.

PLATON: Sofist. (Prev. in spremno besedo napisal: Valentin Kalan.) Maribor, Obzorja 1980. 254 str. (Iz antičnega sveta, 22) – sig. 9426-22.

III. SOCIOLOGIJA

DEVETAK Gabrijel: Tehnične inovacije. (Predgovor: Stojan Pretnar.) Ljubljana, Delavska enotnost 1980. 285 str. – sig. 14.317.

FROMM Erich: (Djela) Zagreb, Naprijed 1980. 8 knj. sig. II/14.896.

- Anatomija ljudske destruktivnosti. 1,2. 210+342 str.
- Autoritet i porodica. 143 str.
- čovjek za sebe. 236 str.
- Imati ili biti. 256 str.
- Kriza psihoanalize. 218 str.

– S onu stranu okova iluzija. 161 str.

– Umijeće ljubavi. 113 str.

– Veličina i granice Freudove misli. 141 str.

GLASER Harald: »Miroljubna« uporaba atomske energije kot primer kapitalističnega tehnološkega razvoja. Tribuna, Lj., 30/1980/81, št. 0,4 in 5/6.

GUTALJ Milan: Stambena segregacija radničkog naselja. Sociologija, Bgd, 1980, št. 3/4, str. 391–398.

HANŽEK Matjaž: Konceptualizacija indikatorjev socialnega razvoja za potrebe planiranja. Sodelavci: Žiga Knap, Stane Saksida. Ljubljana, ISF 1979. 73 f. + pril. (Konceptualizacija indikatorjev... 3. knj.) – sig. IV/2640-3.

ILIĆ Veselin: Podela rada i kultura rada. Sociologija, Bgd, 1980, št. 3/4, str. 339–353.

JEROVŠEK Janez: Izobrazba in ekonomska uspešnost. Ljubljana, Univerzum 1980. 253 str. (Kadrološka knjižnica, 3) – sig. 14.269-3.

– KADROVSKA dejavnost v združenem delu. Ljubljana, Delavska enotnost 1980. 70 str. (Aktualna tema, 4) – sig. 14.248-4.

KOŠTIĆ Cvetko: Balzak i Marks o seljacima. Sociologija sela, Zgb, 1980, št. 67/68, str. 61–69.

LAFARGUE Paul: Pravica do lenobe. Časopis za kritiko znanosti... Lj., 1980, št. 37/38, str. 240–274.

MARGETIĆ Lujo: Neke pojave društvene diferencijacije u prošlosti sela. Sociologija sela, Zgb, 1980, št. 67/68, str. 53–59.

MESIHOVIĆ Nijaz: Problemi strukturalno-funkcionalne analize u antropološko-sociološkim teorijama društva. Sociologija, Bgd, 1980, št. 3/4, str. 323–338.

MEŽNARIČ Silva: Razvoj Slovenije in odvisnost od zunanjih trgov delovne sile. Časopis za kritiko znanosti... Lj., 1980, št. 37/38, str. 213–237.

MILIĆ Vojin: Sociologija saznanja i sociologije nauke. Sociologija, Bgd, 1980, št. 3/4, str. 181–230.

MILOŠEVIĆ Božo: Totalitet društva kao negacija primene kibernetike i teorije sistema u društvenim naukama. Sociologija, Bgd, 1980, št. 3/4, str. 277–291.

MOROKVAŠIĆ Mirjana: Migracija žensk v Evropi. Časopis za kritiko znanosti... Lj., 1980, št. 37/38, str. 172–195.

NIKOLINAKOS Marios: Internacionalizacija nacionalne trga delovne sile. Časopis za kritiko znanosti... Lj., 1980, št. 37/38, str. 51–76.

PEČUJLIĆ Miroslav: Univerza prihodnosti. Ljubljana, Univerzum 1980. 200 str. (Kadrološka knjižnica, 2) – sig. 14.269-2.

PEŠEC Moja: Metodologija ugotavljanja raziskovalnih potreb v organizacijah združenega dela, v samoupravnih interesnih skupnostih ter krajevnih skupnostih. Sodel. Vojka Žerovnik. Ljubljana, ISU 1981. 92 f. (tipkopis) – sig. IV/2807.

- POPOVIĆ Mihailo V.: Dinamična i stagnantna društva. Sociologija, Bgd, 1980, št. 3/4, str. 231-249.
- PRVULOVIC Petar: Sociološki aspekti zapošljavanja radnika povratnika iz inostranstva. Sociologija, Bgd, 1980, št. 3/4, str. 377-389.
- ROSE Steven and Hilary: Politika neurobiologije. Biologizem v službi države. V: Pečujlić M.: Univerza prihodnosti. 1980, str. 186-189.
- TAVČAR Jože: Socialne razlike na področju osebnih dohodkov. Nekatere socialnoekonomske značilnosti osebnih dohodkov. Ljubljana, Raziskovalni center za samoupravljanje 1980. 189 str. (Javno mnenje, 64) – sig. III/2517-64.
- VAJGL Meta: Življenje v popolni osamljenosti. Analiza položaja nezaposlenih žena tujih delavcev v Zvezni republiki Nemčiji. Naši razgledi, Lj., 1981, št. 2.

IV. PSIHOLOGIJA

- ADORNO Th. W.: Freudovska teorija in struktura fašistične propagande. V: PSIHOANALIZA in kultura. 1981, str. 143-172.
- BERGER Josip: Treči roditelj: novi pravci grupne psihoterapije. Beograd, Nolit 1980. 210 str. (Psihološka biblioteka, 29) – sig. I/2930-29.
- BOHINC Pavle: Esej o psihi in psihotropnih učinkovinah. Ljubljana, Slovensko farmacevtsko društvo 1980. 62 str. ilustr. – sig. 14.316.
- CLEMENT B. C. & P. Brunot & L. Seve: Za marksistično kritiko psihoanalitične teorije. (Pour une critique marxiste de la théorie psychanalytique. Prev. J. Stakić i L. Cvijetić Karadžić.) Beograd, Prosveta 1980. 241 str. (Biblioteka Današnjih svet, 24) – sig. 11.947-24.
- MARCUSE Herbert: Zastarelost psihoanalize. V: PSIHOANALIZA in kultura. 1981, str. 173-195.
- MAY Rolo: Psihologija i ljudska dvojba. (Psychology and the human dilemma. Prev. A. Sujoldžić.) Zagreb Naprijed 1980. 254 str. (Biblioteka Psiha, 4) – sig. II/14.891-4.
- : PSIHOANALIZA in kultura. Uredil Rastko Močnik. (Izbrala in spremno besedo napisala Rastko Močnik in Slavoj Žižek. Prev. Bojan Baskar, ... et al.) Ljubljana, DZS 1981. 378 str. (Zbirka &, 2) – sig. 14.286-2.
- PUSKIN V. N.: Parapsihologija i eksperimentalna psihologija. (Parapsihologija i sovremenno eststvoznanie. Prev. M. Slavković.) Beograd, Nolit 1980. 221 str. ilustr. (Psihološka biblioteka, 25) – sig. I/2930-25.
- ŠTAJNBERGER Ivan: Čovek u automatizovanom sistemu. Inženjerska psihologija. Beograd, Nolit 1980. 203 str. ilustr. (Psihološka biblioteka, 30) – sig. I/2930-30.
- ŽIŽEK Slavoj: Hegel in označevalec. Poskusi »materialističnega obrata Hegla« v sodobni psihoanalitični teoriji in njegov pomen za historični materializem. Ljubljana, Univerzum 1980. 320 str. (Analecta, 2) – sig. I/3019-2.

V. ZNANOST – KULTURA – PROSVETA – ŠOLSTVO

- BUZAN Tony: Delaj z glavo. Uspešnejše branje, hitro učenje, ustvarjalno mišljenje, ... (Prev. Mojca Čak,

- Uvod: Vid Pečjak, ilustracije: Zvone Kosovel.) Ljubljana, Univerzum 1980. 127 str. ilustr. – sig. II/L4.898.
- CIUHA Jože: Humanizem v ustvarjalnih dejanjih. Naši razgledi, Lj., 1981, št. 3.
- : / ETNOLOGIJA NA LJUBLJANSKI UNIVERZI / (Govore): Slavko Kremenšek, Mojca Ravnik, Knel-Umek Duša, Janez Bogataj, Zmago Šmitek, Marjanca Fitičar in Naško Križnar. Naši razgledi, Lj. 27. 2. 1981, št. 4.
- FORSTNERIČ France: Osebnost in vloga organizatorja kulture v Sloveniji. Dialogi, Maribor, 1980, št. 12, str. 783-789.
- GIPPIUS S. V.: Gimnastika čutil. Praktične vaje za dramске igralce. (Prev. A. Kurent.) Ljubljana, MGL 1980. 300 str. (Knjižnica MGL, 83) – sig. I/1597-83.
- JOUVET Louis: Umetnost glumca. Kultura, Bgd, 1980, št. 48/49, str. 102-108.
- KNUDSEN Hans: Režija. Kultura, Bgd, 1980, št. 48/49, str. 130-134.
- KOS-MIKUŠ Anica, prired.: Izjemno nadarjeni otroci. Naši razgledi, Lj., 13. 3. 1981, št. 5.
- KRANJC Ana: Sedanja situacija in dosedanja razvoj povratnega izobraževanja. Sodobna pedagogika, Lj., 1980, št. 9/10, str. 381-395.
- KULENOVIĆ Tvrto: Postanak pozorišta. Kultura, Bgd, 1980, št. 48/49, str. 56-74.
- LAH Avguštin: Kultura in ekologija. Naši razgledi, Lj., 1981, št. 1, 2.
- LEŠNIK Rudi: Pedagogika prostega časa v socialistični samoupravni družbi. Sodobna pedagogika, Lj., 1981, št. 9/10, str. 370-378.
- MAJSKI Josip – Rado Faleskini – Andrej Vojir: Tehnologija in (ne)odvisnost. Naši razgledi, Lj., 1980, št. 22, 23, 1981, št. 1.
- MEJAK Renata – Ana Tomić-Ilija Mrmak: Problemi uredničenja marksistične zasnovanosti vzgoje in izobraževanja. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1980. 100 str. (Novi vidiki, 34) – sig. 13.491-34.
- MODER Janko: O sodobno zapletenem jeziku. Naši razgledi, Lj., 1981, št. 4.
- MRMAK Ilija: Vzgojni smoter: vsestransko razvita osebnost, možnosti in problemi njenega formiranja v naši družbi danes. Sodobna pedagogika, Lj., 1980, št. 9/10, str. 319-339.
- : POSLANSSTVO znanosti v razvoju socialistične družbe. Problemska konferenca ZKS... Komunist, Lj., 1981, št. 1.
- STEINBECK Dietrich: Uvod u teoriju i sistematsku nauku o pozorištu. Kultura, Bgd., 1980, št. 48/49, str. 21-33.
- ŠALI Franc: Umetnik ni zgolj nekakšen fotograf družbe – kaj torej je? Delo, Lj., 21. 2. 1981.
- ŠVACOV Vladan: Temelji dramaturgije. Hermenevtika dramskega izraza. Prev. Igor Lampret. Ljubljana, MGL 1980. 335 str. (Knjižnica MGL, 82) – sig. I/1597-82.
- TURK Dušan: Vzgoja, izobraževanje in razredni boj. Tribuna, Lj., 30/1980/81, št. 11/12.
- VRATUŠA Anton: Človek mora imeti znanje, da lahko ustvarja novo vrednost in pogoje za družbeni razvoj. Delo, Lj., 30. 1. 1981.
- WEKWERTH Manfred: Pozorište i nauka. Kultura, Bgd., 1980, št. 48/49, str. 10-20.

- ZLOBEC Ciril: Deset let pozneje. *Sodobnost*, Lj., 1981, št. 1-4.
- : ZNANOST in tehnologija v novem socialno ekonomskem kontekstu. *Tribuna*, Lj., 30/1980/81, št. 7/10 in 11/12 (nad. sl.).
- : ZNANOST u Jugoslaviji (Studija povodom XXI. generalne konferencije UNESCO-a, Beograd 1980). Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu 1980. 117 str. + tab. - sig. II/14.901.
- : ZNANSTVENO RAZISKOVALNO DELO. (Ob 700 št. Naših razgledov govore: D. Ocepek, A. Kornhauser, ... et al. Naši razgledi, Lj. 1981, št. 5.
- ŽIŽEK Slavoj: Kolokvij »Pluralizem v kulturi«. Naši razgledi, Lj. 1980, št. 23.
- VI. POLITIČNE VEDE**
- 1. Splošna dela:**
- GOLUBOVIĆ Zagorka: Staljinistička ideologija kao negacija marksističke revolucionarne teorije. *Sociologija*, Bgd., 1980, št. 3/4, str. 251-275.
- INIĆ Slobodan: Bernštajn (Kaucki i Lenjin. Teorija revolucije. Ideje, Bgd., 1980, št. 6/7, str. 61-69.
- KROPOTKIN Pjotr: Moralne osnove anarhizma. Ideje, Bgd., 1980, št. 6/7, str. 73-98.
- MABBOT Joh D.: Sloboda izbora. Ideje, Bgd., 1980, št. 6/7, str. 110-121.
- MARKIĆ Boštjan: Misel in delo E. Kardeja. Naši razgledi, Lj., 1981, št. 3.
- 2. Družbenopolitični sistem SFRJ:**
- BAKARIĆ Vladimir: Stabilizacija pomeni predvsem pretrgati z avtarktičnostjo našega gospodarstva, ki je ... Intervju RTV Beograd. *Delo*, Lj., 24. 12. 1980.
- DJURANOVIĆ Veselin: V času od sprejema družbenega načrta. *Delo*, Lj., 4. 2. 1981.
- : DOGOVOR o uresničevanju družbene usmeritve razporejanja dohodka v letu 1981. Ljubljana, Delavska enotnost 1981. (Aktualna tema, 5) - sig. 14.248-5.
- DRAGOSAVAC Dušan: Uveljavljanje kolektivnega vodenja. 16. seja CK ZKJ ... *Delo*, Lj., 23. 1. 1981.
- GRLIČKOV A.: Dialog in družbena kritika danes. Naši razgledi, Lj., 1981, št. 4.
- KLEMENČIĆ Vlado: Počasnejšo rast cen bo mogoče letos doseči le s široko družbeno akcijo. *Delo*, Lj. 19. 2. 1981.
- KORSIKA Bojan: Za komunistično koncepcijo razvoja. *Tribuna*, Lj., 30/1980/81, št. 7/10, 11/12 (se nad.)
- KRAIGHER Sergej: Za socialistično samoupravno demokracijo. Članki, razprave, govori, izbor. Ljubljana DZS 1980. 2 knj. 1. O temeljih socialistične samoupravne demokracije. 621 str. 2. Ekonomska politika in razvoj samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. 532 str. - sig. II/14.897-1, 2.
- LJUBIČIĆ Nikola: Zasnova naše ljudske obrambe in družbene samozaščite. *Delo*, Lj., 27. 2. 1981.
- MLINAR Martin: Ustreznejše vrednotenje dela ni le socialno vprašanje, ... Uvodna beseda na 2. sindikalni konferenci ... *Delo*, Lj., 18. 12. 1980.
- MOJSOV Lazar: ZK mora biti enakopraven ... Uvodni referat na 16. seji CK ZKJ. *Delo*, Lj., 23. 11. 1980.
- POTRČ Miran: Preprečiti nadaljnje podražitve ... *Delo*, Lj., 28. 2. 1981.
- RIBIČIĆ Mitja: Delavci in občani so še bolj odgovorno začutili ... referat na programski seji RK SZDL Slovenije. *Delo*, Lj., 22. 1. 1981.
- : SINDIKATI in kultura. (17. seja Rep. sveta ZS Slovenije). Ljubljana, RS ZS Slovenije 1981. 88 str. (Knjižnica sindikati, 34) - sig. 13.637-34.
- : SOCIALISTIČNA ZVEZA DELOVNEGA LJUDSTVA SLOVENIJE. Gradivo za javno razpravo o dopolnitvah in spremembah statuta SZDL Slovenije. *Delo*, Lj., 11. 2. 1981 - pos. pril.
- TOŠ Peter: Ne potrebujemo tako široke administracije. *Komunist*, Lj., 1980, št. 50 in 51, 1981, št. 1 in 4.
- : ZAKON o družbenih svetih. V: DRŽAVNA uprava. Družbeni sveti. 1980, str. 91-126.
- : ZDRUŽENO delo v boju za socialistično samoupravljanje in družbenoekonomski razvoj. Dokumenti za 3. kongres samoupravljavcev. *Komunist*, Lj., 1981, št. 1, pos. pril.
- ZEMLJARIČ Janez: V letu 1981 se moramo odločneje lotiti strateško pomembnih nalog, ki ... Ekspozice ... ob predlogu resolucije ... *Delo*, Lj., 30. 12. 1980.
- 3. Politični sistemi in organizacije:**
- STEFANOVIĆ Dragan: Poljsko poletje 1980. (Prev. Stane Grahek.) Ljubljana, CZ 1980. 211 str. (Žepna knjiga) - sig. I/3028.
- MASTNAK Tomaž: K dialektiki destalinizacijskega procesa v ČSSR. *Tribuna*, Lj., 30/1980/81, št. 2, 4, 5/6, 7/10.
- 4. Delavska in progresivna gibanja:**
- DENITCH Bogdan: Zadaci revolucionarnih snaga u SAD. *Socializam u svetu*, Bgd., 1980, št. 21, str. 59-62, 64-65.
- VRHOVEC Josip: Gibanje neuvrščениh. *New Delhi* ... *Delo*, Lj. 10. 2. 1981.
- 5. Mednarodni odnosi:**
- LIPUŠČEK Uroš: Spopad na Šat el Arabu. Zakaj je prišlo do vojne med Irakom in Iranom v jeseni 1980? Ljubljana, Delavska enotnost 1980. 44 str. (Aktualna tema, 3) - sig. 14.248-3.
- NIKOLIŠ Dušan: Nesvrstani i zemlje u razvoju u spoljno politici Karterove administracije. Ideje, Bgd, 1980, št. 6/7, str. 7-30.
- SETON-WATSON Hugh: Nacije i države. Ispitivanje porijekla nacija i politike nacionalizma. (Nations and states.) Prev. Nada Šoljan. Zagreb, Globus 1980. 465 str. (Plava biblioteka) - sig. III/3271.
- VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO**
- MLAKAR Cveta: Poti gospodarske stabilizacije. Naši razgledi, Lj., 1980, št. 24.
- DOHSE Knuth: Državno reguliranje zaposlovanja tujcev v ekonomski krizi. *Časopis za kritiko znanosti* ... Lj., 1980, št. 37/38, str. 102/171.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

GRMIČ Vekoslav: Sposojeni intervju (od Vjesnika). Delo, Lj., 25. 12. 1980.

X. ZGODOVINA – GEOGRAFIJA

BLATNIK Vinko: Rojstna leta in prvi boji delavskega razreda. 3. zv.: 1. Iz dna družbe h Komunističnemu manifestu. 51 str. 2. Proletarci vseh dežel, združite se. 61 str. 3. Dediščina pariške komune. 47 str. Ljubljana, Univerzum 1980. (Družbeno izobraževanje, 81, 82, 83) – sig. I/2952.

CIFRIČ Ivan: KPJ/SKJ i seljaštvo. Sociologija sela, Zgb., 1980, št. 67/68, str. 7–19.

–: GOSPODARSKA in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. 2. zv.: Družbena razmerja in gibanja. Ljubljana, DZS 1980. 793 str. + 4 str. pril. – sig. III/2752-I/2.

JUŽNIČ Stane: Novejša zgodovina. Izbrana poglavja. (dop. popr. in razšir. izd. Ljubljana, Univerzum 1980. 316 str. – sig. II/14.900.

LOLIČ Marko: Mladost revolucije. Kronika revolucionarnega mladinskega gibanja v Jugoslaviji. Ljubljana, Univerzum 1980. 153 str. (Družbeno izobraževanje, 80) – sig. I/2952-80.

–: (OSMI MAREC): Martovi slobode. Žena. Zgb., 1981, št. 1, str. 5–55.

RUS, dr. Vojan: Communists, the Code of Ethics and Self-management

Teorija in praksa, Ljubljana 1981, Vol. XVIII, No. 3, p. 299-314

Uncertainties regarding the code of ethics in socialism based on self-management derive from two interrelated sources: first, as remnants of the old metaphysical code of ethics; and second, as bourgeois phenomena which express themselves in the form of technocracy, bureaucracy and false liberalism. If self-management institutions were only legally formed, they would be only forms of self-management, and not selfmanagement substance. Labour emancipates itself only when it implements positive decisions in respect to itself. These decisions can never emerge automatically, spontaneously, but are always a matter of choice. Choice and decision require measures which are dialogically associated with concrete situations. This kind of conscious forming of social relations represents at the same time the selfmanagement substance and the selfmanagement code of ethics; the code of ethics as a free, humane social practice is the substance of selfmanagement. The Socialist code of ethics is much broader than the selfmanagement-industrial code of ethics; although the latter presents one of the most important problems of the transition from an agricultural into an industrial-socialist society. The Yugoslav League of Communists is neither a party of administrative socialism nor a bourgeois parliamentary election machine. It does not govern; its role is active participation in the directing of self-management relations. Therefore it cannot have a code of ethics of its own, separated from the one embraced by self-managers. The League of Communists can, however, be an active coproducer (co-creator) and initiator of a selfmanagement code of ethics only when it is with its own ethics a step ahead of the average state of the code of ethics in selfmanagement institutions, which obviously contain different moral elements and aspirations.

UDC 330:330.138.15

ČERNE, dr. France: The Foundations of Marx' Theoretical Method in Political Economy (Socialism in particular)

Teorija in praksa, Ljubljana 1981, Vol. XVIII, No. 3, p. 314-327

The discussion is an attempt to set up the foundations of socialist political economy, as a social and developmental scientific discipline, by means of identification of the original theoretical method applied by Marx. For this task the correct understanding of the relationship between the concrete and abstract, as well as the historical and logical, is, according to the author, essential. If Marx is understood correctly, in the sense that abstract or logical in the interpretation is the theoretically reproduced concrete or historical in the "ideal cross-section", then the categories of socialist political economy should be developed in this direction. Considering the development of political economy of our country from this aspect, we are faced with the problem as to how scientific abstractions (categories) of the socialist mode of production can be achieved, when the many faces of historical reality of the socialist mode of management (as its object) is still insufficiently developed. Moreover, if the concrete historical relations in the "ideal cross-section" have not been abstracted, then also our present politico-economic interpretation of socialist economy may be questionable. Thus, all our hitherto attempts of the shaping of socialist political economy is only a better or worse supplement of capitalist political economy, or else an abstract outline of our economic institutions and economic policy.

RUS, dr. Vojan: Komunisti, morala in samoupravljanje
Teorija in praksa, Ljubljana 1981, letnik XVIII, št. 3, str. 299-314

Nejasnosti glede morale v samoupravnem socializmu imajo dva povezana izvira: prvič, prisotni ostanki starih metafizičnih etik; drugič, malomeščanski pojavi kot tehnokratizem, birokratizem in lažni liberalizem. Samoupravne institucije, ki bi bile oblikovane samo pravno, bi bile samo forme samoupravljanja, ne pa samoupravne vsebine. Delo osvobaja samega sebe le takrat, kadar uresničuje pozitivne odločitve o samem sebi. Te odločitve ne morejo nastati nikoli avtomatično, stihijno, ampak vedno po izbiri. Za izbiro in odločitev so potrebna merila, ki se dialoško združujejo s konkretnimi situacijami. Tako zavestno oblikovanje družbenih odnosov je obenem samoupravna vsebina in samoupravna morala; morala kot svobodna, humana družbena praksa je vsebina samoupravljanja. Socialistična morala je dosti širša od samoupravno-industrijske morale; vendar je le-ta eno od glavnih vprašanj prehoda iz poljedelske v industrijsko-socialistično družbo. Zveza komunistov Jugoslavije ni niti stranka administrativnega socializma niti meščanski parlamentarno-volilni aparat. Ne vlada; njena vloga je aktivno sodelovanje v usmerjanju samoupravnih odnosov. Zato ne more imeti neke svoje morale, ki bi bila ločena od morale samoupravljalcev. Toda zveza komunistov je lahko aktivni sotvorec in spodbujevalec samoupravne morale samo, če je s svojo lastno moralo korak pred poprečnim stanjem morale v samoupravnih institucijah, ki seveda vsebujejo različne moralne sestavine in težnje.

ČERNE, dr. France, Temelji Marxove teoretične metode v politični ekonomiji (posebej socializma)
Teorija in praksa, Ljubljana 1981, let. XVIII, št. 3, str. 314-327

Razprava je poskus, kako z identifikacijo originalne Marxove teoretične metode postaviti temelje politični ekonomiji socializma kot družbeni-razvojni znanstveni disciplini. Avtor razprave je mnenja, da je za to bistveno, kako pravilno razumeti razmerje med konkretnim in abstraktnim ter med zgodovinskim in logičnim. Če pravilno razumemo Marxa, da je abstraktno oziroma logično v razlagi miselno (teoretično) reproducirano konkretno oziroma zgodovinsko v »idealnem prerezu«, potem bi morali po tej poti razvijati kategorije politične ekonomije socializma. Ko presojamo s tega zornega kota razvoj politične ekonomije socializma pri nas, se nam zastavlja vprašanje, kako priti do znanstvenih abstrakcij (kategorij) o socialističnem načinu produciranja, če pa še ni dovolj razvita mnogostranska zgodovinska stvarnost socialističnega načina gospodarjenja (kot predmet). Če pa nimamo abstrahiranih konkretnih-zgodovinskih odnosov v »idealnem prerezu«, je pa tudi vprašljiva naša današnja političnoekonomska razlaga socialističnega gospodarstva. Sledi, da so dosedanja poskusi oblikovanja politične ekonomije socializma pri nas slabše ali boljše dopolnjena politična ekonomija kapitalizma ali pa abstraktni oris naših gospodarskih institucij ter gospodarske politike.

MRMAK, dr. Ilija: On Reasons Leading to the "Explosion" of Education**Teorija in praksa, Ljubljana 1981, Vol. XVIII, No. 3, p. 360-376**

The reasons leading to the "explosion" of education are discussed by the author; he tries to find out whether the enormous educational changes occurring in the working forces and the population as a whole, are due to the development of science and technology, or to some other reasons. His study is based on several research works and leads him to the conclusion that measurement accuracy of these phenomena is limited owing to intermediate factors, diminishing the accuracy of measurement. The research studies gave different results in regard to the time of measurement. Therefore, the author agrees with those researchers who maintain that the thesis on this correlation is more a hypothesis than a proved argument. In his search for reasons leading to educational "explosion", the author relies on Marx's findings according to which constant improvement of techniques and means of production will exert influence on education of the labour force, and in consistency with these, he tries to prove that the "expansion" of education can be only partly explained by the development and progress of science and technology. Statements, claiming that investment into education is by itself the most profitable social investment, are therefore considered as unfounded by the author, since they are overestimating the function of education and could lead to false orientation in our social development and could distort the measures planned within the field of our education reform. Our education policy should be therefore, according to the author, in consistency with the needs of the entire economic and other social reproduction, as well as with the developmental needs of our people.

UDC 327.55(-15)

PETKOVIĆ, dr. Ranko: Western Influences in the Nonaligned Movement**Teorija in praksa, Ljubljana 1981, Vol. XVIII, No. 3, p. 384-400**

The introductory chapter of this study is an analysis of the circumstances in which the cardinal changes came about in the Western powers' attitudes towards nonalignment, since the Dallas conception, according to which this movement was the "Trojan horse of communism" up to the present increasing appreciation of the nonaligned movement in international relations. The author devotes most of his attention to considerations of the presence and influence of Western factors in the nonaligned movement: from the place attributed in global strategy to the nonaligned countries by the USA, to the interests and activities of France, the European community, the Socialist International, the Vatican and others. The author concludes that Western influences in the nonaligned movement are broader and more highly stratified than those of the East, which are more vociferous and more militant.

MRMAK, dr. Ilija: O vzrokih »eksplozije« izobraževanja
Teorija in praksa, Ljubljana 1981, let. XVIII, št. 3, str. 360–376

Avtor razpravlja o vzrokih »eksplozije« izobraževanja ter skuša odgovoriti na vprašanje, ali je prišlo do velikih sprememb v izobraženosti delovne sile in celotnega prebivalstva zaradi razvoja znanosti, tehnike in tehnologije, ali pa so za to tudi drugačni vzroki. Avtor se opira na številne raziskave in ugotavlja, da je trdnost meritev tega pojma omejena, ker obstaja vrsta vmesnih dejavnikov, ki zmanjšujejo natančnost meritev. Raziskave so dale različne rezultate tudi glede na čas meritev. Zato se strinja s tistimi raziskovalci, ki sodijo, da je teza o tej soodvisnosti bolj hipoteza kot pa dokaz. Pri iskanju vzrokov sodobne »eksplozije« izobraževanja se opira avtor na Marxove ugotovitve o vplivu izpopolnjevanja sredstev dela na izobraževanje delovne sile ter v skladu z Marxovimi stališči dokazuje, da se razvoj znanosti, tehnike in tehnologije le delno pojasnjuje razmah izobraževanja. Zato meni, da niso povsem utemeljene trditve, da so naložbe v izobraževanje že same po sebi najbolj rentabilne družbene naložbe. Tako razmišljanje preveč poudarja funkcijo izobraževanja ter bi lahko napačno usmerilo naš družbeni razvoj in ukrepe, ki jih načrtujemo na področju reforme izobraževanja. Zagovarja stališče, da je treba politiko izobraževanja uskladiti s potrebami celotne ekonomske in drugačne reprodukcije družbe ter s potrebami razvoja našega človeka.

PETKOVIČ, dr. Ranko: Vplivi Zahoda v gibanju neuvršenosti
Teorija in praksa, Ljubljana 1981, let. XVIII, št. 3, str. 384–400

V uvodnem delu svoje razprave analizira avtor okoliščine, ki so privedle do odločujočih sprememb v stališčih zahodnih sil do neuvršenosti, tako imenovanih »dalaških« koncepcij, ki so označevale to gibanje kot »trojanskega konja komunizma« pa vse do današnjega, vedno večjega priznavanja vloge gibanja neuvršenosti v mednarodnih odnosih. Velik del svoje pozornosti posveča avtor problemu prisotnosti in vpliva zahodnih faktorjev v gibanju neuvršenosti držav: od mesta, ki ga ZDA v svoji globalni strategiji posvečajo neuvršenim deželam, do interesov, vplivov in dejavnosti Francije, Evropske gospodarske skupnosti, Socialistične Internacionale, Vatikana in drugih. Avtor zaključuje, da so zahodni vplivi v gibanju neuvršenosti širši in bolj razvejani kot vzhodni, ki pa so glasnejši in bolj militantni.

NOVI ORGANI UPRAVLJANJA REVIJE »TEORIJA IN PRAKSA«

Bralce in sodelavce obveščamo, da je svet Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani na svoji seji 11. marca 1981 izvolil nov 26-članski uredniški svet in 13-članski uredniški odbor revije »Teorija in praksa«. Za predsednika uredniškega sveta je izvolil dr. Borisa Majerja, za glavnega in odgovornega urednika dr. Adolfa Bibiča in za pomočnika glavnega in odgovornega urednika Ivana Hvalo. Organi upravljanja revije v novi sestavi so sprejeli svoje dolžnosti z letošnjo tretjo številko.

Izdajatelj revije (FSPN), uredniški svet in uredniški odbor revije se ob tej priložnosti zahvaljujejo vsem dosedanjim članom za njihov ustvarjalni prispevek k usmerjanju, oblikovanju in vsebinski bogatitvi zvezkov in letnikov revije. Posebno priznanje izrekajo Stanetu Kranjcu, dosedanjemu predsedniku uredniškega sveta revije.

IZBOR IZ TITOVIH DEL V »TEORIJI IN PRAKSI«

Bralce obveščamo, da je na voljo še nekaj izvodov lanskoletne številke »Teorije in prakse« (št. 10—12/1980), v kateri je natisnjen širok izbor iz Titove predvojne, medvojne in povojne politične in publicistične revolucionarne dejavnosti, njegovi govori na najbolj pomembnih mednarodnih konferencah, Kardeljeva študija »Tito in KPJ« ter besede tovarišu Titu v slovo. Zvezek obsega 640 strani in ga lahko dobite v upravi revije za ceno 150 dinarjev. Zvezek z izborom del Edvarda Kardelja (št. 7—9/1979), za katerega je veliko povpraševanje, je razprodan do zadnjega izvoda.

PREJELI SMO V OCENO

Adolf Bibič: Interesi in politika, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1981, 452 str.

Bogdan Kavčič, Tone Klasinc, Alfonz Šterbenc: Samoupravne delovne skupine, zal. Delavska enotnost, Ljubljana 1981, 100 str. (Knjižnica Sindikati št. 38)

Jože Valentinčič: Usmerjeno izobraževanje (temeljne značilnosti in novosti), izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1980, 48. str. (zbirka Aktualna tema)

Marjan Zupan: Politična ekonomija (priročnik za sindikalne delavce), izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1980, 136 str. (Knjižnica Sindikati št. 30)

Skupina avtorjev: Teoretični in metodološki aspekti raziskovanja razvoja socialistične samoupravne družbe, izd. Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja, zal. Delavska enotnost Ljubljana in Informator Zagreb, Ljubljana 1980, 104 str. (zbirka Zvezki za teorijo in prakso samoupravljanja)

Skupina avtorjev: Izhodišča za sprotno obravnavanje rezultatov gospodarjenja (pripomoček za delavce v združenem delu), izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1980, 64 str. (Knjižnica Sindikati št. 31)

Usmerjeno izobraževanje: (zakon s komentarjem in izvršilnimi predpisi ter smernicami za oblikovanje vzgojnoizobraževalnih programov), izd. ČZ Uradni list SR Slovenije, Ljubljana 1981, 340 str.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Aktualni intervju: Politična znanost – dva)set let kasneje (na vprašanja uredništva odgovarjajo vidni slovenski in drugi jugoslovanski politologi)

Boris Majer: Znanstveni opus Borisa Ziherna

Helena Novak: Temeljna načela pri uresničevanju celodnevno osnovne šole

Cavtat 1980: Prispevki z lanskeletne mednarodne tribune «Socializam v svetu» na temo Participacija, samoupravljanje, socializam

Radovan Vukadinović: Ameriška zunanja politika od Carterja do Reagana

Aleksandar M. Vacić: Socialistični gospodarski razvoj v luči zgodovinskih interesov